

319376

6.

7. évf.
1998.
2. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL

KISEBBSÉGGUTATÁS
Szemle a hazai és külföldi irodalomból
7. évfolyam 1998. 2. szám

Alapító és főszerkesztő: *Cholnoky Győző*

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Doncsev Toso*, *Kocsis Károly*. Kiadja a Lucidus Kiadó, 1195 Budapest, Batthyány u. 24. XI/29. Grafikai tervező: *Szabó János*. Tervezőszerkesztő: *Fekete Valér*.

Szerkesztő: *Cholnoky Olga*. Szerkesztőség: 1195 Budapest, Batthyány u. 24. Telefon: 282-2250 vagy 351-7951. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár 1200 Ft (Áfa-val), külföldön 24 USD+12 USD (postaköltség tengerentúltra), ill. + 8 USD (postaköltség Európába). Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján.

Adományokat ugyancsak a számlára lehet utalni. A lap egyes számai 300 Ft-os áron megvásárolhatók a szerkesztőségen, ill. kiadónál, valamint a Kódex Könyv-áruházban (Bp. V., Honvéd u. 5.), az Osiris könyvesboltjában (Bp. V., Vercs Pálné u. 4-6.), a PÜSKI Könyvesházban (Bp. I., Krisztina krt. 6.), a Fókusz Könyv-áruházban (Bp. VII., Rákóczi u. 14-16.), a Magyarok Házában (Bp. V., Semmelweis u. 1-3.), Custos-Zöld Könyvesboltban (Bp. II., Margit krt. 7.) és az Országos Széchényi Könyvtárban (Bp. I., Budavári Palota F épület). Nyomdai munkálatok: Betű Stúdió, Budapest, T./Fax: 341-0834. Felelős vezető: Deák Gyula.

HU ISSN-1215-2684

E szám megjelenését a Magyarok Világszövetsége, a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága és az MKM Határon Túli Magyarok Főosztálya támogatta.

Válogatásunk kiadványai

The Annals of the American
Academy (USA)
Canadian Review of Studies in
Nationalism (Kanada)
Čtenář (Csehország)
Der Donauraum (Austria)
Duklá (Szlovákia)
Ethnic and Racial Studies (Anglia)
Ethnic Studies Report (Sri Lanka)
Ethno-Nationalismus im Weltsystem
(Németország)
Europe-Asia Studies (Anglia)
Foreign Affairs (USA)
Forrás (Magyarország)
International Journal (Kanada)
International Migration (Ausztrália)
Hármas kereszt alatt (Magyarország)

Híd (Jugoszlávia)
Korunk (Románia)
The Middle East Journal (USA)
Le Monde Diplomatique (Franciaor-
szág)
Nacionalni vidnosini... (Ukrajna)
La Nouvelle Alternative (Franciaor-
szág)
The Oslo Recommendations...
(Hollandia)
Osteuropa (Németország)
Slovenské pohľady (Szlovákia)
Social Identities (Anglia)
Südosteuropa Mitteilungen (Német-
ország)
Székelyföld (Románia)
Üzenet (Jugoszlávia)
Więź (Lengyelország)

TARTALOM

AZ EGYETEM EGYKOR ÉS MA

TANULMÁNYOK

Mádl Ferenc: A professzor felelőssége	126
Faragó József: A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem sorsa	131
Péntek János: A kolozsvári magyar egyetem első nagyhírű professzorai	140

A MAI MAGYARORSZÁGI NEMZETISÉGEK ÉLETÉBŐL

Doncsev Toso: Bolgár értelmiségiek Magyarországon	144
---	-----

KRITIKA

S. Benedek András: Nemzetiségi és vallási identitás a ruszinok történetében (Botlik József: Hármás Kereszt alatt c. könyvről)	147
--	-----

DOKUMENTUM

Oslói Ajánlások a nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól	150
---	-----

S Z E M L E

NEMZETI TUDAT. NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Scherrer, Ch.P.: Etnikai nemzetelv a mai világrendszerben (Sonnevend Péter)	154
Dinkel, R.H.: A német hazatelepülők szülési kedve lecsökken (Tokai András)	159
Dérens, J.-A.: Keserű sors vár Nagy-Szerbia árváira (Kakasy Judit)	161
Drweski, B.; Koubé, M.; Roux, J.Ch.; Beller, P.-A. etc.: A balti államok különbözősége (Kakasy Judit)	163
Hrycak, J.: Ukránok vélekedése a lengyelekről és Lengyelországról (Futala Tibor)	167
Nemzet és nemzetiség a 20. századi Ukrajnában – az Ukrán Tudományos Akadémia kiadványa (Futala Tibor)	169
Covert, K.: Orosz-ukrán tárgyalások a fekete-tengeri flottáról (Tokai András)	171
Mandelbaum, M.: Oroszország és Kína – irány Nyugat? (Sonnevend Péter)	174
Barkey, H.J. – Fuller, G.E.: A kurdkérdés Törökországban (Tokai András)	177
Perea, S. – Pugliese, J.: Feketeképűek, angломánok, ál-bennszülöttek: identitás-módosítások Ausztráliában (Tokai András)	181

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Szabédi László: Testvéreim! Petőfi népe! (Kovács Olga)	184
Silling István: Bűbajos imádságok (Kovács Olga)	186
Maciejewski, J.: Az oroszok és Oroszország a lengyel irodalomban és köztudatban (Futala Tibor)	189

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Molnár Csikós László: Az anyai nyelv felemeltetése (Kovács Olga)	192
--	-----

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Jupp, J.: Multikulturális társadalmak létrehozása (Tokai András)	195
Spaniel, B.: Romológiai könyvtár Csehországban (Futala Tibor)	198
Kapeliouk, A.: Izrael multikulturális állam? (Kakasy Judit)	200
Song, M.: Gyermekmunka a brit kínai éttermekben: „családi munkaszerződés”, kultúraváltás (Tokai András)	202

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

Chovanec, J.: A szlovák szuverenitás kivívása (Futala Tibor)	205
Horasko, V.: Egy sajátos szlovák publikáció Bős-Nagymarosról (Futala Tibor)	207

KISEBBSÉGI POLITIKA

Göncz Kinga - Geskó Sándor: A demokrácia és a konfliktuskezelés esélye a magyarországi nemzeti kisebbségek számára (Sonnevend Péter)	208
Bálint István: 1848 a Hídban (Kovács Olga)	211
Bajcura, A.: Újabb kísérlet a politikai ruszinizmus leküzdésére (Futala Tibor)	213
Pirie, P.S.: A nemzeti azonosságtudat és a politika egyformán ambivalens Dél- és Kelet-Ukrajnában (Tokai András)	216

KISEBBSÉGI JOG

Henning, D.: Tudományos konferencia a kelet-európai nemzeti kisebbségi jogról (Sonnevend Péter)	219
Bíró Gáspár: A közép- és kelet-európai etnikai konfliktusok kezelésének nemzetközi összetevői (Sonnevend Péter)	221

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Tánczos Vilmos: „A hétköznapiok története más, mint a forradalmaké” (Kovács Olga)	224
Popély Gyula: Magyar birtokosok vagytonvesztése a Felvidéken (Cholnoky Győző)	226
Soós Kálmán: Jelenkori történelem az ukrán iskolákban (Kovács Olga)	228
Stancić, N.: A horvátok törekvései a XIX. században: ambíciók és realitások Közép- és Délkelet-Európa határán (Sonnevend Péter)	232
Steindorff, L.: Vallásfelekezettől a nemzetig: Bosznia-Hercegovina muzulmánjai (Sonnevend Péter)	237

Az egyetem egykor és ma

Az írástudók felelőssége minden időben társadalmi súlyú erkölcsi kihívást, feladatot diktált a tudomány és a közvéleményt befolyásolni képes (hivatott) réteg számára. Mádl Ferenc a professzor felelősségéről értekezvén tíz pontba sűríti téziseit. Közülük számunkra ma talán a tizedik elem méltó leginkább a figyelemre: a professzor fontos feladata az embert visszavezetni az európai örökség erkölcsi értékrendjébe, mert – úgymond – súlyos erkölcsi deficittől szenvedünk.

Az egyetem, s benne a professzor különleges küldetését vizsgálja Faragó József is, midőn a tavaly 125 éves kolozsvári magyar universitas hányatott sorsát ecseteli. Ő egy olyan szakadatlan szellemi folyamatnak tekinti a professzor tevékenységét, amely az idők során nemcsak megteremti és fenntartja, hanem szüntelenül gyarapítja a nemzeti tudományt és kultúrát. Ez a nemes küldetés Erdély életében a szokásosnál is nagyobb hangsúlyt kapott, amit Faragó kérdése így nyomatékosít: vajon mivé lett volna, milyen szinten rekedt volna meg az itteni magyar tudományosság és kultúra egyetem nélkül ?

A kolozsvári egyetem különleges értékeit Péntek János az egyetem kezdeti korszakának három kiváló professzorának portréjával illusztrálja. Esetükben érezzük igazán helyénvalónak a hasonlatot, hogy ti. az egyetem úgy vonzza magához a szellem embereit, mint méheket a kaptár.

A honi nemzetiségekről szóló sorozatunk mostani tanulmányában Docsev Toso izgalmas eszmefuttatását olvashatjuk a magyarországi bolgár értelmiségekről. Ők azok, akiknek gondolkodásmódja és érzelmvilága különbözik mind az óhazai, mind a magyarországi többségi formációktól.

Hagyományos szemle-rovatunkból - terjedelmi okok miatt - ezúttal csupán egyetlen tételt, egy könyvismeretetést emelünk ki. Ch. Scherrer műve az etnikai nemzetelv érvényesülését és veszélyeit taglalja. Hitelt érdemlően dokumentálja az etnikai eredetű konfliktusok súlyos teherét; megoldásként a föderalizálást, az önrendelkezést, a természeti erőforrások biztosítását említi (elsősorban) a kisebbségi közösségek számára.

Budapest, 1998 május 20.

Cholnoky Győző

Mádl Ferenc

A professzor felelőssége*

A Time Magazin "Századunk és a következő" (Our Century...and the Next One) címmel öt részes sorozatot kezdett, amelynek utolsó részében (1999 végén) az Évszázad embere is megjelenik, legalábbis az, akit Amerikában majd így titulálnak. Professzor lesz, tudós, mint Einstein? Politikus, mint F.D. Rooseveltt, aki humanizálta a szabadversenyessé piacgazdaságot, hogy aztán Keynes professzor általánossá fogalmazza? Próféta vagy szent, mint Gandhi, M.L. King vagy Teréz Anya? Festő- vagy írófejedelem, mint a Guernica-festő vagy Thomas Mann? Így találhat a Time Magazin is. Nem tudni. De hát végtére is ez nem Gallup-felmérés dolga. Nem egy ember jegyzi majd a 20. századot.

Ahogy mennek a századok, mondja a tudománytörténész, ez volt az egyik legbámulatosabb: lelkesítő, időnként borzalmas, de mindig megejt és magával ragadó. A 15. század például meglehetősen vad volt a reneszánszszal és a spanyol inkvizícióval, Gutenberg könyvnyomtató betűivel, Kopernikusz naprendszerével, Kolumbusz Amerikába vitt európai kultúrájával. És természetesen ott volt az első század, amely Jézus születésével talán a legmeghatározóbb lett valamennyi századra nézve. A Krisztus előtti 4-5. századot Szókratész Platón és Arisztotelész tették emlékezetessé. De mi, akik a 20. században élünk, bizonyos elmondhatjuk, hogy a miénk lehet az *egyik* a legemlékezetesebb négy-öt század közül.

Csak néhány tény: ez a század hasította fel az atommagot, ez vitte az égre a repülőket, szállt le a Holdra és küldött járművet a Marsra, munkálta ki a relativitáselméletet, találta fel a tranzisztort és a microchipet, a penicillint, a DNS struktúrát, bombázta és festette Guernicát, fejlesztette ki a mozgóképet és a televíziót, győzte le a fasizmust és a kommunizmust, és hálózta körül információs vonalakkal a Földet, (...), hozta létre a dzsesszt és a Beatlesek-et, látta Gandhit, amint sőt párol a tengerparton és legyőzi a gyarmaturalmat, látta a gyermekeket tank elé állni a Tianenmen téren, látta és látja az olyan betűk graffiti-terjedését, mint NATO, IBM, ENSZ, CNN, IRA, IMF, EU, és látja, hogy minden valószínűsítéssel ellenére eddig még elkerültük, hogy felrobbantsuk saját magunkat és Földünket (W. Isaccson).

Ezzel a figyelemfelkeltő bevezetéssel témánkhoz, a professzorok felelősségehez szerettem volna eljutni. Nem speciálisan a magyar professzorok magyar-

*Elhangzott a Magyar Profeszorok I. Világtalálkozóján az MTA Dísztermében, 1998. április 21-én (szerkesztett szöveg).

ság-vonzatú felelősségéről kívánok értekezni a jobb összefogásért, a nemzeti tudományok még jobb műveléséért, a magyar tudomány és felsőoktatás erősítéséért, a magyar földek-vizek és természeti környezet jobb védelméért és a magyar tudományosság még sok egyéb ügyéért. Hisz találkozónk programja majd jórészt úgyszólván ezekről szól.

Nem is annyira arról az általános professzori felelősségről, amit az angol responsibility szó egyik hétköznapiabb jelentése fejez ki, hogy pl. a tanár dolga, hogy tanítsa a diákokat, *it is his responsibility to teach the students*, miként még sok más is a dolga-feladata a tanárnak, ami mindennapi felelősségének fogalmi körébe tartozik.

A magyar felelősség szóban azonban, úgy érzem, több is van. Ebben már az *etikai elvárás, a belső egyéni és az általánosabb számonkérés-számonkérhetőség többlete is* benne van, miként a responsibility második jelentésében is ez a tartalom uralkodik.

Ezzel, ha egy kicsit tekervényesen is, de eljutottam oda, ahova témám szerint jutnom kellene: elmondani, miben is látható ma a professzorok felelőssége azon a mindennapi dolgukon túl, hogy műveljék-kutassák, írják és tanítsák tudományukat.

Nem fogok sose hallott csodákat mondani. De felelősségünk végiggondolásához, ahhoz, hogy mi van az ún. elefántcsonttorony, professzori-tudósi létünk (eme *belső racionalitás*) és tevékenységünk társadalmi közegének (a *külső racionalitás*, az ún. public accountability) határán, mi van ezek egymásba átmenő viszonyrendszerében, ezen érdemes röviden elgondolkodni. Az így megjelenő felelősségnek nyilván sok, egymással is összefüggő eleme van. A továbbiakban ezek közül neveznék meg egyeseket. A sorrend jobbra esetleges, fontosságuk tárgyukból következik.

1. Az egyik - talán legáltalánosabb -, *hogy kell-e, jó-e foglalkoznia a professzornak saját, az előbb mindennapinak nevezett és általánosabb felelősségével*. A tézis kézenfekvő. Arisztotelész - sok tudománnyal foglalkozva - iskolájában megírta a Nikomachoszi etikát. Heisenberg - sok tudóstársával amerikai katonai fogságban, nem messze Cambridge ősi egyetemi várostól, 1945 tavaszán, a Hirosimára éppen ledobott atombomba nyomasztó árnyékában - A tudós felelőssége címűakkori elmélkedésében kimondta, amit persze azóta is sokan mások is felismertek, hogy *a tudósnek mindig szembe kell néznie tudományának társadalmi hatásaival*. Ennek konkrét vetületéről alább még szólnék.

2. Most előbb még a *professzor belső sui generis kutatói-tudósi -oktatói felelősségéről* szólnék. Neki az a belső készítetése, sorsa, kötelessége, tehetség-hajtotta kényszere-szabadsága-öröme, hogy kutassa-tanítsa az újat, hogy "szétválassa az igazságot és a tévedést", mint M. Planck fogalmazott; "a szellem embereként az ő birodalma az igazság, amely minden szakadáson felülemelkedve önmagában áll", ahogy Erasmus írta; hogy átélje az új felismerésének mámorát és vállalja kimondását, hogy "mégis mozog a Föld", mert - Faust szavával - az ismeretlen megismerésének mámore talán az ember legnemesebb élménye; "ha sötétség is burkol engem, ...felragyog tisztán belső napom, -mondja Faust már

vakon- mit elgondoltam, be kell még fejezmem” (Goethe: Faust, második rész, VI. felvonás, Faust már vakon); ennek a mélyén is ott van Einstein hite, hogy ti. “a legfantasztikusabb az, hogy a világnak bizonyára van /számunkra is/ valami értelme” (Malraux idézi így Ellenemlékiratok c. munkájában, Budapest, 1993, 245. old.).

3. A nem mindennapi felelősség egy további - itt harmadik- eleme szintén a kutató-tanító szellem lényegéből folyik. Nevezetesen, hogy megteremtse kutató-tanító hitének-szenvedélyének-egzisztenciájának feltételeit, vagy legalábbis valamiképp segítse ezek megteremtését. Platon és Arisztotelész létrehozták hírneves iskolájukat, a tudás és tanítás színtereit, Bologna, az első egyetem tanárai, Eötvös Loránd és professzorok oly’ sokan a maguk lehetőségei között megalkották és azóta állandóan újjáteremtik -a tudományos közéletiség felelősségét is vállalva - az európai civilizáció kiemelkedő intézményrendszerét, az *egyetemet*, a professzorok és hallgatók universitas-át, a tudás és az ismeretek átörökítésének egységét.

4. Negyediként itt kell rámutatni arra, hogy a *minőség*, a mindig igazabbra-jobbra törekvés felelőssége a kutatói-oktatói, a professzori szellem fogalmi része. A professzor felelőssége ma abban is áll, hogy - a felsőoktatás és tudomány fejlődésének intézményrendszerében is, a megaegyetem mai világában is vigyázzon a kiválasztás minőségére, saját kutatói-tanítói igényessége és hite szerint, de a képesítés és minősítés akkreditáció rendszereiben is.

5. Egy további - az előbbiekkal összefüggő, ötödik - felelősségi elem, hogy a tudomány és oktatás művelői érdemeikkel, a társadalom belátásának kiváltásával, azzal, amit tudományuk társadalmi-ipari-gazdasági és más hasznaival a népnek, városoknak, az országnak nyújtanak, *elérjék a társadalom erkölcsi és anyagi elismerését, hiszen az ő munkájuk a feltétele a társadalom gazdasági és kulturális felemelkedésének*. Lássunk ehhez egy szimbolikus példázatot. A gazdag Hollandia négyszáz évnél is régebben Leidenben egyetemet alapított. Jó egyetemet akart. A Sorbonneról és Bolognából akartak híres professzorokat hívni. Hogy jöjjenek, a szép fizetség mellett sörfőző jogot is adtak nekik. Ma is látható ilyen sörfőzde az egyetemtörténeti múzeumban. Igaz - azt is előírták, a professzorok hetenkint bizonyos órákban piros talárban sétáljanak az utcán, hogy így lássa mindenki, Leidennek milyen komoly egyeteme van. A Sorbonne bizonyos időkben nőtleséget követelt rektoraitól, mert - úgymond - tessék az egyetem vezetésére koncentrálni és a drága időt nem az asszony szoknyája körül vagy háztartási munkával tölteni.

6. A professzori felelősség különösen fontos - itt hatodik - elemét általánosítva nyilván úgy lehet megfogalmazni, hogy a *tudomány feladatait* - az ismeretlen megismerését, az ismeret továbbvitelét és továbbadását - *a tudománynak kell felismernie és megoldania*. De a tudomány felelőssége az is, hogy elmondja ennek társadalmi hatásait és feltételeit mind a természet, mind az alkotott külvilág, mind a társadalom működésének törvényszerűségeit és hatásmechanizmusát illetően. Itt találkozik a tudomány és a tudománypolitika. A tudománynak e találkozás alakulásában nem mellőzhető társfelelőssége van.

7. A professzori felelősség egyik sajátos dimenziója -itt hetedik eleme- az emberi lét és etikus cselekvés teljességéből következik. Meghatározó eleme ez az európai kulturális és etikai örökség értékrendjének. Az ti., hogy az embernek ki kell lépnie individuális önmagából, csak saját maga egzisztenciájának újrateremtéséből, *fel kell ismernie léte társadalmi feltételeit és rendeltetését, és tehetősége szerint cselekednie kell szélesebb közösségének, a város és az ország ügyeinek javára is.* Az etikus közéleti cselekvés, az etikus kormányzás ebbéli értékének felismerésében és támogatásában a professzornak -általában az értelmiségnek - állapotbeli helyzete és lehetőségei folytán kiemelkedő felelőssége van. Különösen vonatkozik ez azokra a diszciplinákra, amelyek a társadalom működését és működtetését tárgyazzák; amelyeknek művelői erről a legtöbbet tudhatják. Tőlük várható el leginkább, hogy ne csak tudományos nézeteikkel-javasolataikkal, hanem ha indokolt, esetenként személyes részvétellel is alakítsák a

szakszerűs etikus kormányzás politikáját. Az ilyen közérdekűvállalkozások taglalása helyett itt csak néhány olyan nagy névre utalok, mint Morus Tamás, Eötvös Loránd, Klebelsberg Kunó vagy Bibó István, akik -bár lényük lényege szerint professzorok voltak- hosszabb időre vállaltak, esetenként nagy áldozatokkal is viselt közhivatalt.

8. Ehhez kapcsolódóan kell szólni a professzori-kutatói felelősség egy különös -itt most nyolcadik- eleméről. *Van-e, legyen-e határa a kutató emberi szellem szabadságának*, beleszólhat-e ebbe a társadalom, ha a tudós olyan kutatási eredmények birtokába jut, amelyekből az emberre, a társadalomra, a természetre végzetes következmények is származhatnak, ha ezek az eredmények kikerülnek a társadalmi felelősség uralma alól? Mindenki tudja: Dürenmatt fizikusainak, a Manhattan program, az ökokatasztrófák, a géntechnika, az emberi agy és tudat biológiai manipulálásának vagy más összefüggésben az emberi gondolkodás kibernetikai gyarmatosításának erőtere, teremtő antagonizmusa, illetve "szép új világa" ez. A professzornak a tudomány és a társadalom felelősségét ebben a világban, a szabadság és a veszélyek egymásra hatásában kell józanul mérlegelnie. "A fejlődés ellen nics gyógyomód" írja Neumann János Túlélhetjük-e a technikát? címűtanulmányában. "Szó sincs arról, hogy meg kellene akadályozni a további haladást; a feladat ma is az, ami mindig volt:jó célok felé irányítani a fejlődést, a tudás gyümölcseiben részesíteni az egész emberiséget" -mondja Heisenberg a tudós felelősségéről írott említett tanulmányában. (A rész és az egész. Budapest, 1975, 254. old.). Aztán így folytatja: "A tudományos feladattal bajlódó individuum köteles fontolóra venni az ügy tágabb összefüggéseit... és nagyobb részt vállalni a közéletben, a közéleti jó, a társadalom javára" (u.o. 260-261.old.). "Döntsön a nép" - ha általánosabb és súlyos hatásokról van szó -mondta a napokban Teller Ede a tudósok felelősségéről ("Ne féljünk megérteni butaságunkat", Magyar Nemzet 1998. április 4, 12.old.). Berényi Dénes professzor meg a Magyar Tudományban (1998. 4.sz. 495 p.). így foglalja össze az erkölcs és tudomány viszonyáról szóló 1997. évi Pugwash konferencia üzene-

tét: döntsön az emberiség érdeke. Nekünk a professzor felelősségével ehhez kell a tudomány józanságát nyújtani.

9. A professzori felelősség kilencedik tézise az lehet, hogy miként az egyetem a professzorok és hallgatók universitas-a, *a professzornak mindig is tanítania és nevelnie is kellett*. Gondoljunk csak Platon vagy Arisztotelész iskolájára, vagy Szokratészre, akinek azért kellett meghalnia, mert az ifjúságot nevelni akarta a jóra, A "professzor" szó tulajdonképpen megvallót, a tudás és az erkölcsi meggyőződés megvallását jelenti. Az egyetemek 1988-ban elfogadott bolognai Magna Chartájában azt írják, hogy a nevelés a felsőoktatásban is kiemelkedő feladat lett: "Az egyetemeknek a jövő nemzedékeit és rajtuk keresztül másokat a természeti környezet és az élet nagy harmóniájának tiszteletben tartására kell tanítanunk". Ugyanez Szent-Györgyi Albert szavaival: "Dolgozzunk tovább műved nyomán, hogy bolygónk az összhang erős otthona legyen".

10. Ez a parancs átvezet korunknak ahhoz az általános igényéhez, a professzornak ahhoz a különös felelősségéhez, hogy *segítsen visszavezetni az embert az európai örökség erkölcsi értékrendjéhez*, mert súlyos erkölcsi deficittől szenvedünk, amin csak valami általános katarzisz vagy milliók gyógyító példája segíthet. A bolognai Charta is vallja: a felsőoktatás etikai nagyhatalommá tudatosult. A diszciplinák nagy sorában az etikai elem része vagy társa a gondolati tartalomnak, szélső esetben - mint láttuk - a társadalmi döntésnek. Sokan vallják ma felelős tudósok, nevelők, moralisták, próféták és politikusok, amit Einstein jóval előttük tett világossá: "Jelzést akarok adni arról, hogy az emberiség laboratóriumokból él és nem oratóriumokból. De meg akarom azt is mutatni, hogy *vissza kell kapnia oratóriumait, ha nem akarja, hogy belepustuljon laboratóriumaiba*". Elég világos beszéd, credo az emberiségért.

Előadásom végén könnyed levezetésként hadd mondjak el egy anekdotát a professzor szórakozottságáról, magában valóságainak humoráról.

Egy híres francia írástudónál minden nap megjelenik az utcában lakó borbély, hogy megborotválja. Egyik nap a következő hírrel állított be:

- Uram, rettenetes dolog történt: megbízható forrásból értesültem, hogy itt van a világ vége.

- Ne mondja, így a házigazda.

- Pedig így van, ma éjjel elpusztul az összes állat, holnap éjjel meg az emberekre kerül sor.

- Hát ez borzasztó! - kiált fel a tudós házigazda. Ki fog engem akkor holnapután megborotválni? (Bölcsek mosolya. Bp., 1960. 230-231. old.)

Nem tehetünk mást, bízunk kell abban, hogy valamely távoli kozmikus jóslat beteljesedéséig még sok szép holnapja, meg hát sok dolga és felelőssége is marad világunk szórakozott professzorának.

A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem sorsa*

Számlálatlanul lehetne idézni az emberiség nagy gondolkodóinak véleményét az egyetem szükségességéről és jelentőségéről. Az érvek esszenciáját bajos lenne most megadni, de bizonyos, hogy csak az egyetemi oktatás képes kinevelni a nemzet legmagasabb fokon képzett értelmiségi elitjét, és felvértezni a tanítványok közül a legkiválóbbakat, hogy maguk is tanítómesterekként neveljék utóbb az újabb nemzedéket. Olyan szakadatlan szellemi folyamat ez, amely évtizedeken, majd évszázadokon át nemcsak megteremti és fenntartja, hanem szüntelenül gyarapítja, fejleszti a nemzeti tudományt és kultúrát, hogy az méltó helyet vívjon ki magának a művelt nemzetek között.

Magas képzettségű értelmiség nélkül ugyanis egyetlen népnek sincs esélye arra, hogy saját emelkedésével együtt az egyetemes emberi művelődés gyarapításához is érdemlegesen hozzájáruljon, annak nemzetközi körforgásába alkotó módon bekapcsolódjék. Ezért az anyagi és szellemi fejlődésének egy megfelelő fokán mindenik nép igyekszik eljutni az egyetemalapítás gondolatáig és megvalósításáig.

Az erdélyi magyar egyetemi törekvéseknek, valamint a rövidebb-hosszabb ideig ténylegesen működő egyetemeknek és főiskoláknak több mint négyszázharminc éves, sok sikerrel teljes, de még több megpróbáltatással terhes múltja van, gazdag történeti háttéréül és keretéül az újabbkori egyetemi fejleményeknek.

Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter kezdeményezése, majd halála után utódai, Pauler Tivadar és Trefort Ágoston előkészítő munkája nyomán 1872. november 10-én, vasárnap az eseményhez méltó keretek között megnyílt a Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem. „Kolozsvár maga is ünnepélyes arcot öltött - olvassuk a hírlapi krónikás beszámolójában. A házakon és középületeken nemzeti lobogók hirdették a köz-örömet. Nem kellett senkit hivatalosan buzdítani, hogy lelkesüljön – mint bizonyos ünnepélyes alkalmakor történni szokott. Minden templomban alkalmi szónoklatot tartottak, fél 12 órakor pedig a városi értelmiség egy szép része a lyceumi épület nagy termébe gyűlt össze az egyetem ez idei nagyságos Rectora, Berde Áron úrnak beiktatási ünnepélyére. A közönség egész nap pezsgett az utcákon, kivált az estvéli világításnál. A színházban díszelőadás volt, s csak ma lehetett látni igazán, milyen kicsi ez a mi színházunk ilyen alkalommal.” (Magyar Polgár 1872. nov. 12.)

* Elhangzott a Szent László Akadémia és a Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete által, a kolozsvári egyetem létesítésének 125. évfordulójára rendezett 1997. november 8-i emlékülésen (kissé rövidített és szerkesztett szöveg).

tak, kivéve a román nyelv- és irodalomszakosokat. Ők 1872-1919 között Grigore Silasi, majd Grigore Moldovan, az 1940-1944-es időszakban Sulica Szilárd professzor keze alatt végezték tanulmányaikat.

Ezekkel a több mint negyven év alatt felhalmozott mérhetetlen anyagi és szellemi javakkal érte meg egyetemünk az 1919-es esztendőt.

Az 1918. december 1-ei gyulafehérvári gyűlés után a Nagyszebenben székelő román Kormányzó Tanács közoktatásügyi államtitkára, Onisifor Ghibu, haláláig a magyarság esküdt ellensége, 1919. május 12-én a román állam számára jelképes erőszakkal lefoglalta az egész egyetemet és hűségesküre szólította fel alkalmazottait. Az egyetemnek az Erdélyi Múzeum Egyesülettől bérbe vett összes gyűjteményei szintén román állami tulajdonba kerültek, de ezekért az egyesület napjainkig sem kapott semmiféle kártérítést.

A román államhatalomnak a trianoni békekötés, vagyis az új államhatárok szentesítése előtt nem lett volna joga az egyetemet elvenni és alkalmazottaitól hűségesküt kérni, Onisifor Ghibu pedig, aki néhány évvel korábban pártjának megbízásából maga dolgozta ki azt az emlékiratot, amely egyebek között az erdélyi román ifjúság számára - ismerjük el: jogosan - állami román egyetemet kért, megfeledezett arról, hogy ami 1919-ig Erdélyben a román kisebbségnek járt volna, az 1919 után az erdélyi magyar kisebbségnek is járna. De Ghibu szerepétől függetlenül, a román állam saját Gyulafehérvári határozatának 3. pontját sem tartotta tiszteletben, amely a nemzetiségeknek "teljes nemzeti szabadságot" ígért, és mindenikük "önmagát kormányozza saját nyelvén, saját közigazgatással, a saját kebeléből való egyének által, önmaga látja el közoktatását és igazságszolgáltatását". A hűségesküeleve bizonyosra vett megtagadása folytán Ghibunak nagy kő esett le a szívéből, mert 1939. május 12-én, az egyetem elfoglalásának 20. évfordulóján tartott ünnepi beszédében elmondotta, hogy "a román szuverenitás elismerése után a magyar tanárokat többé lehetett volna állásukból kitenni. Állásukban évtizedekig megmaradhattak volna, megsemmisítvén egy erős román egyetem kialakulását és a jövőben is állandósítva Kolozsvár, sőt bizonyos pontig egész Erdély magyar jellegét. Ki tudta volna megakadályozni azt, hogy a kolozsvári magyar egyetem tovább is erőteljes magyar központ legyen, veszélyes külföldi visszhanggal, mellyel szemben nekünk nem lett volna mivel kiállani." (Erdély magyar egyeteme. Kolozsvár 1941. 308.)

Semmi jogunk nincs megkérdőjelezni egyetemi elődeink döntésének helyességét nemzetünk 20. századi, sőt talán egész történelmének legkritikusabb pillanatában, de vajon mi lett volna az egyetem sorsa, ha alkalmazottai leteszik a hűségesküt? Ez nem történt meg; az egyetem jelképesen Szegedre távozott, Kolozsváron egyik napról a másikra egyetlen lej befektetése nélkül román egyetemmé nyilvánították, s megkezdődött magyar jellegének és emlékének máig tartó eltüntetése.

Azt sem szabad elhallgatnunk, hogy a román tudományos és kulturális élet több kiválósága ellenezte egyetemünk megszüntetését. Példaként minden idők egyik legjelesebb román tudósa Nicolae Iorga cikkének máig kiáltóan érvényes három mondatát idézem: "A kolozsvári egyetemnek a magyarok birtokában kell

maradnia. Nem szabad durván megtagadnunk a többi nemzetektől nemzeti kultúrájuk biztosításának lehetőségét, éppen saját szülőhazájuk területén. Ezeknek a nemzeteknek élniök kell a jogaikkal; ezeket nekünk nem szabad a holnapi Romániában megtagadnunk.” (I.m. 307.)

Az erdélyi magyar egyházak felekezeti tanácsa azonnal felismerte, hogy legsürgősebben az anyanyelvűtanárképzés folytonosságát kell biztosítani. Ezért már 1920. október 20-án, 36 tanárral és 198 hallgatóval megnyitotta a Magyar Tanárképző Intézetet, ezt azonban Ghibu a román állam elleni merényletnek minősítette és a második tanév legelső napjaiban, 1921. szeptember 21-én betiltatták működését. A felekezeti tanács arra is biztatta az ifjakat, hogy iratkozzanak be a román egyetemre, de ugyanakkor létrehozta a Kolozsvári Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Tanulmányi Felügyelőbizottságát, hogy a román oktatást megfelelő magyar előadásokkal és szemináriumokkal egészítse ki. A román Ferdinánd Egyetemet látogató magyar diákokról csak 1929-től vannak viszonylag pontos adataink: legkevesebben 1938-39-ben (553), a legtöbben 1933-34-ben (1127) voltak, 1940-ig összesen 7 966 diák tanult itt. Minden szakon mindent románul hallgattak, kivéve (1922-től) a magyar nyelv- és irodalmat Kristóf György egyszemélyes intézetében (ő többször is hasztalanul próbálta Bitay Árpádot és Szabó T. Attilát maga mellé kineveztetni). A magyar diákok közül sokan -a nyelvi nehézségek ellenére is- kitűnő eredményeket értek el és kivívták román tanáraik megbecsülését, és viszont: a megértő román tanárok közül többen a magyar tanítványaik köréből őszinte tisztelőt nyertek maguknak.

A magyar egyetem nélküli erdélyi magyar értelmiség jórészt a Ferenc József Tudományegyetem volt tanáraiból és diákjaiból, valamint a Ferdinánd Egyetem magyar hallgatóiból és végzettjeiből verbuválódott (a bukaresti meg a többi román egyetem magyar hallgatóiról sajnálatosan nincsenek pontos adataink), tudományos és tudománynépszerűsítő munkásságuk pedig az Erdélyi Múzeum Egyesületben összpontosult. Szabó T. Attilával szólva, az egyesület “valósággal az elmenekült, de egyre visszavárt egyetemet helyettesítette tudásközlő, tudás-szerzésre serkentő, önzetlen tudományművelésre nevelő munkásságával”. (I.m. 151.) Ezúttal az “önzetlen tudományművelés” azt is jelentette, hogy Erdélyben a magyar tudomány munkásainak túlnyomó többsége magyar tudományos intézetek nélkül, nem hivatásszerűen, hanem kenyérkereső foglalkozása mellett önkéntesen, szabadidejében, minden anyagi segítség vagy ellenszolgáltatás nélkül, sőt fizetéséből elvont anyagi ráfordítással hódolt tudományos szenvedélynek.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyed százados tudományos működése 1859-1934 című, György Lajostól szerkesztett kötet (Kolozsvár. 1937) időhatárai csak részben esnek ugyan egybe a huszonnégy egyetem nélküli évvel, de legalább két adata megérdemli, hogy kiemeljük a feledésből. A szerkesztő a bevezetőben összegezte a négy szakosztály alábbi előadásait: 2509 elhangzott tudományos értekezés, 203 vándorgyűlési és 573 népszerűsítő, összesen 3285 előadás. Ugyanitt Valentiny Antal közel 100 lapon át (200-297) sorolja az Egyesü-

szüntették volna. Vadonatúj berendezése, 40 000 kötetes könyvtára és nagy gondal összeválogatott kézikönyvtára ebek harmincadjára került.

Az Erdélyi Múzeum Egyesületet a román kommunista rendszer 1950 februárjában tiltotta be. A gróf Wass Ottiliától 1917-ben örökölt főtéri palota, melynek jövedelmei 1919-1940 között működésének egyedüli anyagi alapjait biztosították, már korábban az államosítás áldozata lett. 1959 tavaszán a Bolyai Tudományegyetemet ugyancsak a román kommunista rendszer Babes-Bolyai néven erőszakkal egyesítette a kolozsvári román egyetemmel; ezzel Erdélyben megszűnt az önálló magyar egyetem.

Miután 1989 utolsó napjaiban Romániában a kommunista rendszer megbukott, mindenki joggal remélte a Bolyai Tudományegyetem azonnali újraindítását, de ez a remény gyorsan szertefoszlott. Ezért alig néhány hónap múlva, 1990 márciusában azzal a céllal alakult meg a Bolyai Társaság, hogy minden törvényes eszközzel küzdjön a Bolyai Egyetem visszaállításáért. E harcnak már európai visszhangja van, de semmi eredménye sincs, s ha román nemzeti szinten a politikai közgondolkodás, kormány szinten pedig a nemzetiségi politika alapjaiban meg nem változik, eredménye soha nem is lesz.

Három intézményünk közül mindössze az Erdélyi Múzeum Egyesület élemedett meg haló poraiból. 1990. október 27-i újjáalakuló közgyűlése után rendszeresen tartja vidéki vándorgyűléseit és szakosztályainak tudományos felolvasóüléseit. Kiadványai közt - több alapvető monográfiával együtt - újra indította az Erdélyi Múzeumot, az Erdélyi Tudományos Füzeteket, az Orvostudományi Értesítőt és a gróf Mikó Imre által 1855-ben alapított Erdélyi Történelmi Adatokat. Mi több, sorozatait újakkal is gyarapította: ezek a Múzeumi Füzetek, a Műszaki Tudományos Füzetek és a Romániai Magyar Bibliográfiák.

* * *

Hogyan is hangzik az 1996 augusztusában aláírt magyar—román alapszerződés 13. cikkének 1. pontja? "A Szerződő Felek együttműködnek kulturális örökségünk megőrzése és a két nép számára történő kölcsönös megismertetése érdekében." Tudomásom szerint erdélyi magyar kulturális örökségünk jegyzékét senki sem állította össze - erre csak egy Erdélyi Hungarológiai Intézet hozzáértő és fegyelmezett munkatársai lennének képesek -, de kétségtelen, hogy egy ilyen jegyzékben a Ferenc József Tudományegyetemnek valahol nagyon elől volna a helye. Ámde ahelyett, hogy magyaroktól és románoktól egyaránt becsült élő magyar kulturális örökségünk lenne, valahai létezésének nyomát sem leljük. Gondolni sem merünk a központi épület előcsarnokában alapítójának fehérmárvány mellszobrára és vele szemben az alapítást megörökítő aranybetűs márványtáblára, sem az épület timpanonján ugyancsak az alapítást szimbolizáló szoborcsoportra, de megsemmisült vagy rejtve van minden felirat és emléktábla, amely a 63 épület építkezéseire, az intézetek alapítására vagy múltjára, kiváló tanáraikra emlékeztetne. Az előadótermeket jeles tudósokról nevezték el, egy

magyar név sincs közöttük, pedig itt kiváló magyar professzorok is tanítottak. Még a Mikó Imréről elnevezett utca sem őrizhette meg nevét annak a klinikai városrésznek az aljában, amely az általa adományozott Mikó-kertben épült.

Az egyetem mégis kitörölhetetlenül él nemzeti emékezetünkben. Lehetetlen a magyar kultúrában elfoglalt helyének valamilyen anyagi mértékegységgel való meghatározása vagy kifejezése, de van sokkal magasabb rendűszellemi mértékegység is: az egyetem tudós professzorainak százaival és mintegy 75 ezer végzettjével, az erdélyi magyar értelmiségnek ezzel a valóságos hadseregével Erdély magyar népét emelte fel a művelt nemzetek sorába. Elképzelni is szörnyű, hogy az utóbbi 125 évben egyetem nélkül milyen értelmiségünk alakult volna ki; s milyen fokon rekedt volna meg az erdélyi magyarság tudományos és kulturális élete.

1997 októberében a magyar-román miniszterelnöki találkozón Trianon óta először ismerte el a román államvezetés, hogy a romániai magyarságnak joga van egy önálló magyar nyelvű állami egyetemre, de a Bolyai Tudományegyetem visszaadását megtagadta. Megtagadta, mert a Babes-Bolyai Egyetemet román-magyar-német jellegű "multikulturális" egyetemmé akarják fejleszteni. (ld. Péntek János multikulturális egyetemhez fűzött megjegyzéseit az 1997. 4. számban. - a szerk.)

A Babes - Bolyai Egyetem mostani magyar tanárai és diákjai viszont a Ferenc József Tudományegyetem, valamint a Bolyai Tudományegyetem örököseinek érzik magukat, és a teljes romániai magyar közösségtől támogatva nem mondanak le arról az igényükről, hogy ismét meg kell nyílnia Kolozsváron az önálló magyar egyetemnek. Nem tudhatjuk előre küzdelmünk eredményét, de érvényesnek tekintjük erre az esetre is Deák Ferenc emlékezetes figyelmeztetését: " ...amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges. Túrni fog a nemzet, remélve a szebb jövődőt, s bízva ügyének igazságában."

Péntek János

A kolozsvári magyar egyetem első nagyhírű professzorai

Az egyetem lehetőségéről, esélyéről vagy esélytelenségéről folyó vitákban elhangzanak olyan kétkedő, bennünket óvó vélemények, mintha azoknak akik itt élnek Kolozsváron, Erdélyben, fogalmuk se volna arról, mi az, hogy egyetem. Pedig ha valamiben, akkor egyetemalapításban, az elindításban és újrakezdésben több itt a tapasztalat, mint talán bárhol Európában. Ha nem is számítjuk az egyébként fontos régebbi múltat: Báthoryt, Gyulafehérvárt és Nagyenyedet, a jezsuitákat és a reformátusokat, csak a mostani nevezetes évfordulót, majd az 1940-es kolozsvári újraindítást, az 1945-ös biztató folytatást, az 1948-as feltápaszkodást a professzorok jelentős részének eltávovása és a szovjet típusú átszervezés után, az 1959-től kialakult lehetetlen helyzetet, az 1990-től folyó belső építést, akkor azt kell mondanunk: tapasztalat itt bőven van, csak az *elhatározás és a bátorság hiányzik*. Nem föltétlenül csak a mi elhatározásunk, hanem a politikáé, a politikusoké.

Nem az intézményalapítás aktusáról és a szervezés jól ismert körülményeiről és történéseiről akarok beszélni a 125. évforduló alkalmával. Nem is az épületekről, a kezdeti szétszórtságról, aztán az impozáns főépületről, amelyet azok is csodálnak, akik nem akarnak tudni a hajdanvolt egyetemről. Az egyetemet nyilvánvalóan nem az ünnepi avatás aktusa teszi azzá, ami, nem az adminisztráció, nem az épület, nem is a műszer, nem is a könyv, bár ezek mind szükséges kellékek, hanem az oktatók és a hallgatók, a közöttük működő szellemi közlekedő edény, a feltöltődés és a feltöltés nagy intézményes lehetősége. Ez által válik az egyetem mint intézmény a nemzeti és az egyetemes kultúra fontos bástyájává, egy régió, egy nemzeti közösség szellemi központjává.

Mostanában nem csupán az intézményt ünnepeljük, hanem vele együtt szinte folyamatosan néhány neves professzorának jeles évfordulóját. Újra századvég van, gyakoriak a centenáriumi emlékülések, az elmúlóban levő század számos mulasztását kell pótolnunk az emlékezésben is. Százados amnéziát. Ez alkalommal is róluk szeretnék szólni, szakterületem néhány úttörő egyéniségéről, életútjuk és életművök példázataról és tanulságáról. Az egyetemnek pedig arról a szerepéről, arról a fontos tulajdonságáról, hogy - ha van - vonzza a szellem embereit, mint méhet a kaptár; ha pedig nincs, a szellemi mozgás céltalan, nincs gravitációs pontja. Az egyetem lehet ugyan provinciális, de nem törvényszerű, hogy az legyen. Nélküle viszont csak elmaradottság, szűklátókörűség van.

A kolozsvári egyetem az ország második egyeteme volt, az első egyetem vidéken. De nem volt vidéki egyetem a szó szellemi értelmében. Tudományos, szakmai kérdésekben gyakran ellenzéke volt a budapestinek, vitapartner, bír-

lója a főváros akadémiájának. Oldotta az egyetlen központi belterjességét, ahogy ma mondani szoktuk: alternatívát jelentett. És számos olyan kezdeményezést karolhatott föl, amely korszerű volt és a jövőbe mutatott, de nem sok esélye lett volna a túlzott tekintélytisztelő centrumában.

A különc aggastyán. A nagy tudósok nehezen illeszkednek az intézményes rendbe, nehezen viselik el, hogy tantárgy, tananyag legyen abból a tudásból, amelyet ők egy életen át felhalmoztak. Brassai Sámuel szuverén alkat volt, élete végéig megőrzött szenvedéllyel, könnyörtelen iróniával. Nem kereste az intézményeket, az intézmények keresték meg őt. Az Akadémiának 1837-től volt levelező, később rendes, majd tiszteleti tagja. Ennek ellenére nem átalotta hevesen bírálni az Akadémia meggyászát. Csípős, ironikus, néha cinikus hangját a fővárosiak nehezen viselték el. Nagy tekintélye volt az Erdélyi Múzeum-Egyesületben. Itt ő egyengette a későbbi nagy tudós, Hermann Ottó preparátorként induló pályáját.

Életpályáján nem volt különösebb jelentősége az egyetemnek, az egyetem számára viszont rendkívüli jelentőségű volt, hogy professzorának tudhatta az ország egyik legnevesebb tudósát. Igaz, hogy nagyon idős korban, 72 évesen. Ma azt mondanánk, túl a korhatáron. És amikor ma arra gondolunk, hogy idős tanárokat is foglalkoztatni lehet egy induló egyetemen, mert van, amikor a szellemi frissességben a kor nem határ, akkor Brassai példája is előttünk lebeg.

A polihisztorság (azaz a pluridiszciplinaritás), interdiszciplinaritás, akkor is gyanús volt, ma sincs igazán hitele. Ezért olyan kevés az igazán áttekintő szellem, az integrálni képes gondolkodó. A polihisztorságra fizetett rá Brassai is, amikor az elemi mennyiség tan professzora lett, valószínűleg azon az alapon, hogy éppen erre a tanszékre nem volt más jelölt, Brassai pedig az önmaga által is táplált közhiedelem szerint mindenre alkalmas volt. A polihisztorság mítoszából fakad az a róla hangoztatott vélemény is, hogy évtizedenként váltogatta érdeklődési területét, és - ami ennél súlyosabb -, hogy mindenben korszerű volt, de semmiben nem volt előremutató vagy egyetemes hatású munkássága. Ezek olyan tévhit, amelyeket éppen Brassai nyelvészeti munkássága cáfol. A nyelvtudományi érdeklődése lankadatlan volt. Az egyetemen sem állhatta meg, hogy ne kérjen előadási engedélyt a szankszrit nyelvre és a általános nyelvtudományra, majd az összehasonlító nyelvészetre és nyelvfilozófiára. (A matematika kar dékánjaként is a klasszikus nyelvek tanításáról értekezett, de mint várni lehetett: arról, hogy a reál tárgyak súlyát a klasszikus nyelvek rovására kell növelni a középiskolai tantervben. Amint ezt ő már a század első felében kivívta a felekezeti iskolák reformjával.)

Fő nyelvtudományi témája: a mondat szerkezete, azaz a mondat dualizmusa és a magyar mondat unitarizmusa, végigkísérte élete pályáját: "Szabadjon megemlítenem azt is, írta 1885-ben A mondat dualismusában, hogy én közel húsz évig kótoltam a mondat dualismus fészken, míg az első tojást 1852-ben kiköltöttem...52 esztendeje, hogy meg vagyok győződve a mondottak valóságáról, 34 éve, hogy meggyőződésemet a sajtó útján másokkal is megosztani töreksem, és íme ma is újra kell mondanom..., én 34 év alatt sem juthattam eredmény-

hez, pedig csak szokás, előítélet és tudósi tekintély az ellenfeleim”. Brassainak ez volt a legmaradandóbb tudományos eredménye: világviszonylatban is legalább egy évszázaddal előzte meg korát. Brassai ismerte fel és írta le a magyar mondat sajátos szerkezetét is. Néhány éve azt mondtam róla egy tudományos tanácskozáson saját sorsunk ironikus jellemzőiként: még szerencse, hogy Brassai egy évszázaddal megelőzte korát, mert így nem annyira tragikus, hogy az őt követő évszázadban nem volt igazi szakembere a szintaxisnak Kolozsváron. De ha most őt folytatjuk, éppen benne vagyunk a modern nyelvészet fő áramában.

Köztudomású, hogy Meltzl Hugóval együtt alapították a világ első komparatistikai folyóiratát, a közel húsz nyelven publikáló Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokat (1877). Ebben jelentetik meg 1881-ben azt a felhívást, amelyben egy magyar “folklore társulat” megalapítását szorgalmazzák. Ebből a kezdeményezésből lesz az évtized végére a Néprajzi Társaság.

A hazatért száműzött. Brassai jelzőjeként írtam le, hogy különc volt, holott az induló egyetem számomra legrokonszenvesebb egyéniségei a maguk módján mind különcök voltak. Bálint Gábor is, aki 1893-ban különös száműzetéséből tért haza Háromszékre, majd a kolozsvári egyetemre. Tudomásom szerint egyetlen száműzött áldozata volt annak a tudományos vitának, amelyet ugor-török háborúnak nevez a tudománytörténet. Kazáni tatár és belső-ázsiai, kalmük, mongol nyelvtanulmányai után hazatérve a finnugorságot tagadó, de a törökpártiakkal sem tökéletesen egyező véleményével és tiszteletlen hangjával magára haragította az Akadémiát és a budapesti egyetemet, pedig ez utóbbinak 1875-ben magántanára lett. Egy újabb indiai (tamil), kínai és japán expedíció után budapesti helyzete végképp tarthatatlanná vált. 1879-ben önkéntes száműzetésbe vonult. Spanyolországban hivatalnokoskodott, Damaszkuszban török pénzügyi ellenőr volt, Bagdadban pénzügyi igazgató, az athéni egyetemen újgörög nyelven tartott előadásokat, és arab nyelvet is tanított.

Erdélyi barátai hazahívták, és végül fő ellenfelének, Hunfalvy Pálnak 1891-ben bekövetkezett halála után 1893-ban rendkívüli, 1897 szeptember 22-én rendes tanára lett a kolozsvári egyetem uralaltáji tanszékének. Előtte itt Kolozsváron 1886—1893 között Szinnyi József, a neves finnugrista működött, a Magyar Tájszótár és egyéb jelentős nyelvészeti munkák alkotója. Bálint Gábor 37 szemeszteren át tanított olyan nyelveket és tantárgyakat, amelyeket egy nagy létszámú orientalisztikai tanszék is nehezen tudna ellátni. Az elmúlt hetekben avatták egyetemünkön a japán könyvtárat és lektorátust, az ő arcképe is felkerült a falára, mert jó száz évvel ezelőtt ő tanított elsőként japánt. Állandó tárgya volt a török, a kazáni tatár (amelyet ma is az ő szövegeiből oktatnak), a mongol, a tamil, a mandzsu, sőt egy félévben a finn is. 1897-ben ő vezette be Magyarországon először az eszperantó nyelv egyetemi oktatását.

Külföldön, az orientalisztikai kongresszusokon nagy tekintélynek örvendett. Kolozsváron senki nem gáncoskodott ellene. 1912-ben vonult nyugdíjba, és 1913 májusában Temesváron meg is halt. A tanszéken nem kisebb utóda volt, mint az egyetemes magyar nyelvtudomány talán legeredetibb, legnagyobb egyénisége, az Eötvös Collegium későbbi igazgatója: Gombocz Zoltán.

A nagy kezdeményező. Herrmann Antal, a harmadik az itt felidézett szakállas különöck sorában, szintén erdélyi volt, brassói szász. A kolozsvári piaristáknál tanulta meg a magyar nyelvet, ismerte meg a magyar kultúrát. Egyetemi tanulmányait még Bécsben kezdte, aztán a kolozsvári egyetem megindulása után ide tért vissza. Meltzl és Brassai 1881-es kezdeményezése alapján ő szervezte meg az 1889-ben megalakult Magyarországi Néprajzi Társaságot (később: Magyar Néprajzi Társaság).

Öreg korában emlékezett vissza, hogy egyszer elment a miniszterelnökhöz, Tisza Kálmánhoz, és elmondta neki, mennyire fontos volna, hogy a politikusok megismerjék a nép gondolkodásmódját, életét, szokásait. "Látja, maga etnográfus, -mondta nekem. - Nem is jutott eszébe soha, hogy politikával foglalkozzék. Jól tette, nekem meg nincs szükségem az etnográfiára. -Kegyelmes uram, - mondtam én erre, - nekem igazán nincs szükségem a politikára, de azt, hogy Ön és a többiek nem törődnek az etnográfiával, még az egész ország megkeserülheti" (A Pesti Napló alapján: Néprajzi Hírek 18-1-3. 90).

Herrmann a 90-es évek elején kibérelte a jegyei fürdőt, és odacsalogatta nemcsak a kolozsvári, de a budapesti tudósokat is. Ő fedeztette föl a tudomány és a nagyvilág számára Kalotaszeget, az ő vendégeként jött ide először a nyelvész Balassa József és a fiatal Jankó János, aki első nagy műveként elkészítette és kiadta Kalotaszeg néprajzi és nyelvjárási monográfiáját.

A legfontosabb, hogy Magyarországon vele kezdődik a néprajz egyetemi oktatása, és éppen Kolozsváron. 1898-tól egyetemi magántanár a néprajz tárgyköréből, Budapestről ingázik. Kitart egy egyetem mellett egész haláláig. Szege-den is tanít, ott már nyilvános rendkívüli egyetemi tanárként, budapesti nyugdíjazása után lakhelye is ott volt, ott halt meg 1926-ban.

Kutatásaiban egyébként Herrmann olyan egyetememes, ma egzotikusnak tűnő témákkal foglalkozott, mint a cigány folklór, az erdélyi örmények és szászok népköltészete, továbbá a balladák problémaköre. "...Egész életén át a hazai nemzetiségek problémája foglalkoztatta leginkább - írta nekrológja. Felébreszteni törekedett a különféle népi elemek, fajok között a közös összetartozás érzését, buzgón fáradozott fejlődésükön, de mindenkor magyar szempont és nemzeti érdek vezette tetteiben". (Ethnographia 37, 1926. 188-189).

Doncsev Toso

Bolgár értelmiségiek Magyarországon – Az önmegevalósítás esélyei –

Az értelmiség rendkívül fontos szerepet tölt be a nemzeti és etnikai kisebbségek életében, különösen korunkban, amikor a kulturális és főleg a kommunikációs hatások igen intenzívek, s dinamikusan változnak. Bármely kisebbség nyelvi és kulturális fennmaradása elképzelhetetlen, ha nincs saját alkotó értelmisége. Szavak, színek, dallamok nélkül elszürkülnek a hétköznapok, az ünnepek kötik össze az embereket és a közösségeket, és esztétikum nélkül az ünnep csak sekélyes multság. A hazai bolgárság életerejét bizonyítja, hogy sok olyan művészt, alkotót tarthat számon, akiket nemcsak származásuk tudata, hanem tevékenységük is a bolgársághoz és a szűkebb közösséghez fűz.

A magyarországi bolgár közösségre vonatkozó statisztikai adatok azt mutatják, hogy abszolút és relatív mértékben növekszik a többnyire szellemi munkával foglalkozók részaránya a népességben. E réteg nemcsak a tartósan letelepedett kertészek és kereskedők leszármazottaiból épül, de jelentősen bővül a Bulgáriából érkezett diplomásokkal.

A magyarországi bolgár értelmiség nem alkot egységes társadalmi csoportot. Különböző tényezők, így a születési hely, a származás, illetve az a körülmény, hogy tanulmányaikat Magyarországon vagy Bulgáriában végezték, befolyásolják az értelmiségi szerepkör betöltésének lehetőségeit. A bolgár értelmiségieket nem leljük fel minden értelmiségi szakma körében: a műszaki, egészségügyi, közgazdasági és művészeti foglalkozásokban a bolgár értelmiségiek reprezentálva vannak, ugyanakkor elenyésző számban dolgoznak az állam- és a közigazgatásban, a fegyveres testületeknél és nagy nemzetközi vállalatok felső vezetői körében. Másrészt nem jellemző, hogy értelmiségi, illetve felsőfokú végzettséget igénylő állásokat középfokú végzettséggel rendelkezők töltenék be, ellenkezőleg, gyakoribb az ellentétes helyzet, mikoris felsőfokú diplomával rendelkezők nem a végzettségüknek megfelelő állást illetve foglalkozást gyakorolnak.

Sokan az értelmiségiek közül nem tudnak eredeti szakmájukban tevékenykedni. Ez a jelenség azzal is magyarázható, hogy egy részük nem szerezte meg a magyar állampolgárságot. A magyarországi bolgár értelmiségiek integrálódása a többségi társadalomba több tényezőtől függ. Ilyenek az állampolgárság, a szakmai képzettségi szint és általános műveltség, a magyar nyelv ismeretének foka, továbbá olyan családi, gazdasági háttér és személyes tulajdonságok, amelyek elősegíthetik, vagy hátráltathatják a harmonikus beilleszkedést. A velük lefolytatott interjúk alapján megállapítható, hogy a legnagyobb nehézséggel azok találkoznak, akik a felsőfokú végzettség megszerzése után kerültek Magyarországra: a lelki alkattól, neveltetéstől függően az idetelepülő könnyebben vagy nehezebben éli meg a társadalmi elszigeteltség állapotát, hiszen a többségi tár-

sadalomhoz többnyire egy személyen – a házastárson – keresztül tud csak kötődni. A beilleszkedés és az önmegvalósítás skálájának magasabb szintjéhez sorolhatók azok, akik Magyarországon szerzett diplomával települtek itt le. Ebben az esetben a nyelvi ismeret magasabb szintjéhez sorolhatók a szakmai, kollegiális, baráti kör pedig kiépült, így a magyar valóság nem terra incognita e csoport számára. A harmadik kategóriába azokat sorolhatjuk, akik Magyarországon születtek, vagy már a szüleik is itt éltek általános, közép- és felsőfokú végzettségüket is itt szerezték meg, azaz jószerint magyar társadalmi közegekben, illetve a bolgár közösség körében szocializálódtak. Természetesen a szocializálódás időtartama szerinti csoportbeosztás nem magyaráz meg minden tényezőt, csupán az esélykülönbségeket és az integrálódás nehézségi fokait rangsorolja. A bolgár értelmiségiek önmegvalósításában és társadalmi beilleszkedésében két másik körülmény is döntő szerepet játszik. Egyrészt a magyar társadalom általában vett más-ság iránti toleranciája, illetve az adott szakmai közösségen belüli elfogadottság mértéke, másrészt a bolgár értelmiségi egyén kötődése a magyarországi bolgár közösség egészéhez, illetve annak értelmiségi csoportosulásához. A magyar értelmiség kialakulására vonatkozó kutatások azt mutatják, hogy gyökereiben a magyar társadalom egészének tagoltságát leképező összetélt mutat, míg a bulgáriai társadalmi fejlődés, különösen az ötévszázados török elnyomást követő társadalmi átalakulás egy viszonylag kevésbé tagolt társadalmi struktúrát hozott létre. Az 1878-as felszabadulás utáni társadalomfejlődés egy zömében mezőgazdasági népesség talajáról indult, az újkori bolgár társadalomból hiányzik a honi arisztokrácia és a nemesség, a szellemi munkások (tanítók, tanárok, papok, orvosok, írók) köre nagyon szűk, s ugyanez áll a városi polgárságra is. Tehát leegyszerűsítve: a legújabb kori bolgár értelmiség társadalmi gyökerei mélyebbre hatolnak és társadalmi tapasztalata, élményvilága sokkal élettelibb és közvetlenebb, mint ami a magyar értelmiségiekre jellemző.

Az elmúlt negyven év szocialista társadalmi fejlődése a Kelet-Európai országokban azonos ideológia és alapjaiban hasonló kultúrpolitika mentén szerveződött, ami a humán értelmiség vonatkozásában részben kényszerű egységesülést eredményezett, de ez sem tudta elmosni a korábbi magyar és bolgár történelmi fejlődés eltérő karakterét. A kisebbségi másságra szokásosnál is érzékenyebben reagál, saját kulturális örökségét, hagyományait, szokásait szembesíti a többségi környezet jelenségeivel, összevetéseket tesz, értékítéleteket hoz és tudatosan, vagy kényszeresen alkalmazkodik a mindennapi élet és a politikai-ideológiai légkör kívánalmaihoz. Az ilyen társadalmi helyzet eleve kritikus és önkritikus álláspontot feltételez, amely gátolja a problémamentes, spontán alkalmazkodást és egyben különböző életstratégiák kialakulását. A bolgár értelmiségiek a hazai bolgár kertészek, kereskedők, vállalkozók csoportjától eltérően, inkább a családi, szakmai önmegvalósítást vállalják, és kevésbé fogalmazák meg magukat a bolgár közösséghez tartozó egyénekként. Erre az a magyarázat, hogy a magyarországi bolgár közösség mintegy 15 %-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel, de ennek az értelmiségnek a zöme nem az össznépességből rekrutálódott, hanem mint utaltam rá, egyetemi tanulmányaik után választották második hazájuknak Magyarországot. A bolgár közösség szociológiai kialakul-

lásából eredően tapasztalható e két eltérő csoport viszonylagos elkülönülése. A dezorganizációt táplálja az ún. tősgyökeres kertészek és kereskedők távolságtartása a nemrégén áttelepült értelmiségiekkel szemben. Így a bolgár értelmiség kevésbé tudja betölteni azt a vezető társadalmi és kulturális szerepet, amelyre a közösség életében hivatott lenne.

Számos kérdés, sőt kétely merülhet fel a magyarországi bolgár értelmiség egy külön kategóriáját képező alkotóművészek bemutatásakor. Kérdés, hogy elégséges alap-e saját csoport felállításához, ha valaki bolgár származású és Magyarországon él? E két lecsupaszított ismérv alapján aligha beszélhetünk önálló szellemi közösségről. Viszont lehetetlen észre nem venni, hogy még a magyar iskolázottságú bolgár képzőművészek művei mögül is lépten-nyomon felbukkan a szláv érzékenység, a mediterrán vérmérséklet vagy éppen a konkrét bolgár motívumkincs és képi látás. Meggyőződésem, hogy az igazi művész szuverén, öntörvényű személyiség, a művészet általános szabályainak és saját szubjektumának engedelmeskedik csupán, és nagyon felszínes és erőltetett az a magyarázat és értelmezés, amely a mű titkait a szerző származásából és életútja esetleges eseményeiből kívánja kikövetkeztetni. A magyarországi bolgár alkotók művészetét, annak valós értékeit nem a kettős kötődés, nem a múlt és a jelen metszete teremtette, hiszen istenáldotta tehetség nélkül bármily különös körülmények közé kerül valaki, alkotóművész nem válik belőle, de alkotóink műveiben a mindkét irányba kötő kapocs a pályáiv és a világlátás kitörölhetetlen részét képezi, és művésze válogatja, hogy mindez érzékletesebben, avagy csupán áttelesen nyilvánul-e meg.

Jogosult-e mégis magyarországi bolgár irodalomról, festészetről, zene- vagy filmművészetéről beszélnünk? A különálló egyéni életművek sora szerves egésszé épül-e, vagy csupán a rendszerező irodalom- vagy művészettörténész művi kategóriájából formálódik az egységesség? A születés vagy a munkálkodás földrajzi azonossága okán csoportosított közösségnél nem kísért-e óhatatlanul a regionalizmus, a provincializmus veszélye? Hiszem, hogy egy kisebb közösség, egy táj, tájegység szellemet formáló kisugárzása valódi hatóerő. Például a Dunántúlon élő alkotókszemlélete kimutathatóan különbözhet más tájegységek művészeinek ábrázolásmódjától. De én inkább itt a hely és a körülmények inspiráló erejében hiszek. Az irodalmi mű értéke sohasem az ábrázolt népeesség sokaságával mérhető. Egy körülhatárolt világ hiteles és mélyreható megjelenítése egyetemes művészi értékű.

Még nem született meg az a mű, amely a magyarországi bolgárok világát megjelenítené, vagy a közösségből származó, ott szocializálódott alkotók világfelfogását tükrözné. Tudományos, illetve tudományos jellegű publikációk, történeti, néprajzi és szociológiai munkák bizonyítják azt, hogy a magyarországi bolgárok gondolkodásmódja, érzésvilága különbözik mind az óhazai, mind pedig a magyarországi tudati formációktól. Egy különös, érdekes és nehezen megfogható, mert természeténél fogva illékony és az idő múlásával tovatűnő értékrendről, értékrendmaradványokról van szó, olyan lélektani zárványról, amely a századforduló bolgárjainak gondolkodását tükrözi a XXI. század küszöbén Közép-Európában.

Nemzetiségi és vallási identitás a ruszinok történetében

Tisztán elvi-elméleti síkon a görög katolikus egyház/ak/ létrejöttét tekinthetnénk az 1053-as nagy egyházszakadás megszüntetésére irányuló, mai szóhasználatnál „ökumenikus” kezdeményezésnek. Ennek még az sem mond igazában ellent, hogy az unió mindenhol Róma kezdeményezésére jött létre, hiszen a moszkvai cárság létrejöttének első pillanatától a „harmadik Róma”, a bizánci örökséget felvállaló világbirodalom szerepére tör s ebben mintegy ideológiai fegyverként használja a pravoszláviát. A lyoni (1274) és firenzei (1439) zsinatok részben az Olaszországban (Kalábriában és Szicíliában) élő görögök, valamint az iszlám vallás peremvidékén élő albánok és a kisázsiai arabok egy részét (graeco-melchiták) vonták Róma irányítása alá. (A mohamedán vallás ugyanis a mai gyakorlattal és a közhittel ellentétben a vallási-nemzetiségi türelmet hirdeti.) A lengyel királyság területén élő keleti szertartásúakat a breszti unió igyekezett a nyugati egyházhoz és egyben kultúrkörhöz csatolni. Ez kezdetben az egész kijevei egyházmegyét érintette, Lengyelország területvesztésével, majd felosztásával azonban csak az Ausztriához csatolt részekben maradt érvényben az unió, Ukrajna nagyobb része újra Moszkva hatalmi körébe került.

A breszti unió azonban a kétségtelenül jelenlévő egységesítő-központosító állampolitikai szándékon túl még egy, az országhatárokon túlmutató ideológiai folyamatot is képvisel: a *rekatolizációt* ! Ugyancsak az egyik indítéka a magyarországi rutének 1648-as ungvári és az erdélyi-partiumi románok 1700-as gyulafehérvári uniójának. A breszti és ungvári unióknak azonban az eredendő egyházi és politikai megfontolásokon túl más következménye is lett. A kisoroszok (ukránok) nyelvi-nemzetiségi létét is tagadó nagyorosz sovinizmussal szemben az Ausztriához tartozó Galicia és Bukovina lett az ukrán kultúra, az ukrán nemzeti öntudat védőbástyája, míg a mai Kárpátalján, illetve az Északkeleti Kárpátok ívének ma Szlovákiához és Romániához tartozó részein a görög katolikus egyház vállalta a megkésett ruszin nemzeti-nemzetiségi identifikáció képviselését.

Botlik József Hármas kereszt alatt című, erősen leíró jellegű tanulmánya a kárpátaljai görög katolikus egyház fejlődéstörténetét követi végig. A munka lényegében a vitatott létüruszin nép története, ám ha figyelembe vesszük, hogy a terület magyar lakosságának is jelentős része görög katolikus vallású, akkor egyben Kárpátalja történetének is tekinthetjük. Ezért nem túl szerencsés az előszó sommás megállapítása: „Kárpátalján...ruszinnak lenni és görög katolikusnak lenni egyet jelentett. Mert aki pravoszláv (ortodox) lett, az eloroszosodott, aki katolikus lett, inkább szlovákká vált.”

Nyilván pontosabb az orosz helyett a nagyukrán kifejezés, míg a katolikussá váltak szlovák beolvadása csak az eperjesi egyházmegyére alkalmazható általános érvennyel, hiszen igen sokan csatlakoztak a római katolikus egyházhoz például a beregszászi magyar anyanyelvűgörög katolikusok közül az unió 1949-es erőszakos felszámolását követően s ezek a nemzedékváltások után már nem tértek vissza az újra engedélyezett unitus egyházba. Nem szólva azokról a falvakról, amelyek a Rákóczi-szabadságharcot követő telepítések-újratelepítések során a sokáig ingadozó nyelvhasználati vonal megszilárdulását követően a mai magyar etnikai területen maradtak meg görög katolikus vallásukban, s azokról a családokról, amelyeket valamilyen gazdasági- társadalmi érdekből fakadóan a rekatolizáció sajátos formája, a görög katolizáció érintett (csak egyetlen példaként említsük fel a görögkeleti püspökség munkácsi építési telekjuttatásait).

A Botlik-monográfiából elének táruuló kép azonban realisabb és sokkal árnyaltabb ennél. A könyv 16 fejezete lényegében három témakört foglal össze. Az első a munkácsi püspökség kialakulásának és belső történetének -enyhén szólva- „eseménydús” krónikája; a második a ruszin identitás és a vallás összefüggéseit tárgyalja, szükségszerűen kitérve a nemzeti fejlődést akadályozó pánszláv, pánukrán és nagyoroszláv törekvésekre, azok szerepére az önálló és egységes ruszin nyelv és írásos kultúra kialakulásának megakadályozásában. A harmadik kérdéskör a huszadik századi politikátörténet korántsem szerencsés alakulásának jellemző szakaszait, eseményeit tárgyalja. A ruszin nép legújabbkori megjelenése az etnikai palettán egyetlen szomszédos szláv népnek sem áll érdekében s természetesen a pánszláv ideológiát az eszmék feketepiacán „internacionalizmusként” áruoló Moszkva is legfeljebb ukránként volt hajlandó elfogadni Kárpátalja legnagyobb létszámú nemzetiségét. Natalija Dudas, a ruszin költészet közelmúltban Újvidéken megjelent antológiájának összeállítója, a kérdéskör fogalomhasználatában szokatlan módon maga is a Horthy-rendszernek az autonómia megadását és a kultúra fejlődésének lehetőségeit megteremtő s végső soron Teleki nevéhez fűződő ruszin-politikáját tartja e nép öntudatosodása szempontjából a legelfogadhatóbbnak.

A kárpátaljai görög katolikusok alig egy évtizede térhettek vissza hivatalosan is hitükhöz, templomaikért, iskoláikért ma is elkecseregetett harcot folytatnak a vallás háttérében a nemzeti elkülönülést sejtő és attól mindenképpen elzárkózó hatalommal, illetve a megerősödött pravoszláviával szemben, amelynek képviselői közt már nem az aposztaták, hitüket elhagyó helyi lakosok, hanem a beköltözött nagyukránok és oroszok vannak többségben. A ruszinság kérdését csak bonyolítja az a tény, hogy az elmúlt évtizedek során még a nyelvjárási jellegzetességeket is tüzzel-vassal irtották, írőember ruszinként nem érvényesülhetett, az iskolákban az irodalmi ukrán nyelvet tanították több nemzedéken át. A fentiekben említett vajdasági Natalija Dudas (két kivétellel) az 1945 utáni kárpátaljai írókat egységesen nemzetük árulójaként nevezi néven. A szép- és szakirodalom művelői ma is ők, a ruszin szövetség, néhány kiadvány és az értelmiségiek szűk köre egyelőre nem tud megbirkózni ezzel a teherrel.

Botlik József igen gazdag forrásanyagot használ fel monográfiájához. Az eddig megjelent szakirodalom és bizonyos fokig a levéltári dokumentumok használata s különösen nemegyszer ellentmondásos álláspontjaik összevetése módot nyújt az elfogulatlan értéktételre a kérdéskör iránt érdeklődők számára. Bár a szerző maga az adatanyag tárgyilagos, kommentár nélküli feltárására törekszik, a rendelkezésre álló dokumentumok belső arányai azonban mindenképpen némi óvatosságra intenek.

A monográfiát kiegészítő, több, mint egy ív terjedelműirodalomjegyzék a kérdéskörre vonatkozó irodalom és a társtudományok vonatkozó anyagának gazdag tárháza. Kissé zavaró ugyan, hogy a szerző Bibliográfia címmel sorakoztatja fel a leginkább az utalások, jegyzetek feloldására emlékeztető, kiadót, oldalszámot stb. nem tartalmazó műfelsorolást, amelyben a Kárpátaljára vonatkozó, úgymond „örökzöld” művek mellett ott találjuk a legfrissebb irodalom selektív válogatását is. (Botlik József: Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig. (1646-1997). Hatodik Síp Alapítvány- Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, 1997. 335 p.)

S. Benedek András

Számunk szerzői

Mádl Ferenc jogász, egyetemi tanár, ELTE ÁJK, Budapest

Faragó József néprajzkutató, ny. egyetemi tanár, Brassó

Péntek János nyelvész, egyetemi tanár,

Babeş- Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

Doncsev Toso szociológus, Országos Bolgár Önkormányzat, Budapest

S. Benedek András művelődéstörténész, Budapest

Oslói ajánlások a nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól

The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities & Explanatory Note. The Hague February 1998, The Foundation on Inter-Ethnic Relations. 34 p.

A hágai székhelyű Foundation on Inter-Ethnic Relations ez év februárjában 34 oldalas füzetben adta ki azokat az ajánlásokat, illetve a hozzájuk fűzött magyarázó jegyzeteket, melyeket egy, az Alapítvány által felkért nemzetközi szakértőcsoport (melynek norvég, brit, ír, litván, katalán, elzászi, francia és holland szakértők mellett a pécsi nyelvészprofesszor, Szépe György is tagja volt,) dolgozott ki egy hágai és két oslovi ülésén, hogy segítse az EBESZ kisebbségi főbiztosának munkáját.

Hasonló ajánlások készültek 1996 októberében, ugyancsak az EBESZ főbiztosának, Max van der Stoelnek felkérésére "Hágai Ajánlások a Nemzeti Kisebbségek Oktatási Jogairól" címmel. Így az alább közölt Oslói Ajánlások az oktatási jogokkal nem foglalkoznak. Íme a dokumentum:

NEVEK

1. A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van ahhoz, hogy személyneveiket saját anyanyelvükön, saját szokásaik és saját nyelvi rendszerük szerint használják. E neveket hivatalosan el kell ismerni és a hatóságoknak alkalmazniuk kell őket.
2. Ugyanígy, a jogi személyeknek, például kulturális egyesületeknek, vagy a valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személyek által alapított vállalkozásoknak élvezniük kell a nevekkal kapcsolatos fenti jogokat.
3. Olyan területeken, ahol jelentős számban lagnak nemzeti kisebbséghez tartozó személyek, és ahol erre elégséges igény mutatkozik, a hatóságoknak intézkedniük kell, hogy a kisebbségi nyelven is kihelyezésre kerüljenek az egyes helységek, utcák nevei és egyéb, közhasznú helyrajzi jelzések.

VALLÁS

4. Saját vallásának személyesen vagy közösségben történő megvallásakor vagy gyakorlásakor mindenkinek joga van az általa választott nyelvet használnia.
5. A polgári állapottal kapcsolatos, vagy az államot is érintő törvényes kimene-telű vallási ünnepek vagy egyéb aktusok esetén az állam igényelheti, hogy a polgári állapottal kapcsolatos igazolások vagy dokumentumok az állam hivatalos nyelve(i)n is elkészüljenek. Az állam igényelheti, hogy az egyházi hatóság-

gok által a polgári állapottal kapcsolatban vezetett anyakönyvek az állam hivatalos nyelvén vagy nyelvein is készüljenek.

KÖZÖSSÉGI ÉLET ÉS CIVIL SZERVEZETEK (NGO-k)

6. Mindenkinek, így a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek is jogában áll, hogy megalakítsa és fenntartsa saját civil szervezeteit, egyesületeit és intézményeit. E jogi személyek az általuk választott nyelv(ek)et használhatják. Az állam nem alkalmazhat ellenük diszkriminációt nyelvi alapon, és illetéktelen módon nem is korlátozhatja jogait ahhoz, hogy akár az állami költségvetésből, akár nemzetközi forrásból, akár a magánszektorból pénzügyi támogatásokat kérjenek.

7. Ha az állam aktívan támogatja, egyebek között, a szociális, kulturális és sportterületeket, az állam e célra szolgáló összes forrásainak arányos részét kell a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek ilyen tevékenységeinek támogatására fordítania. Az e területeken a nemzeti kisebbségek nyelvein folyó tevékenységek támogatása mentes legyen a diszkriminációtól.

MÉDIA

8. A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogában áll, hogy megalakítsák és fenntartsák saját kisebbségi nyelvi mediájukat. A rádiós és televíziós media állami szabályozásának objektív és diszkriminációtól mentes alapokon kell állnia, és nem használható fel a kisebbségi jogok csorbítására.

9. A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek a közpénzekből fenntartott mediában saját nyelvű sugárzási időhöz kell jutniuk. Egy adott kisebbségi nyelvre biztosított sugárzási időnek mind mennyiségileg, mind minőségileg arányban kell lennie - országos, regionális és helyi szinteken - a nemzeti kisebbség számbeli méretével és koncentrációjával valamint tükröznie kell a kisebbség helyzetét és szükségleteit.

10. Biztosítani kell a programok függetlenségét a nemzeti kisebbségek nyelvén, nyelvein mind a magán, mind a közszolgálati médiában. A program tartalmáért és orientációjáért felelős közszolgálati szerkesztőbizottságoknak függetleneknek kell lenniük, és tagjaik közt, független minőségükben helyet kell foglalniuk a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek is.

11. A külföldről származó médiához való hozzáférést tilos korlátozni. E hozzáférési lehetőség azonban nem szolgáltathat alapot a kisebbség részére biztosított sugárzási idő csökkentéséhez az illető kisebbségek lakóhelyül szolgáló állam közpénzekből fenntartott mediájában.

GAZDASÁGI ÉLET

12. Mindenkinek, így a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek is jogukban áll, hogy az általuk választott nyelven vagy nyelveken magánvállalkozásokat működtessenek. Az állam a hivatalos nyelv egyidejű használatát csak akkor

kívánhatja meg, ha ezt kimutatható törvényes közérdek teszi szükségessé, mint az alkalmazottak, vagy a fogyasztók érdekeinek védelme vagy a vállalkozás és a kormányhatóságok közti ügyletek.

HATÓSÁGOK ÉS KÖZIGAZGATÁS

13. Olyan régiókban és helységeken, ahol jelentős számban találhatók a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek, s ahol erre kifejezett igény van, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van mind a hivatalos államnnyelven, mind a nemzeti kisebbség nyelvén beszerezni az állampolgári dokumentumokat és igazolásokat a regionális vagy helyi közintézményektől. Ugyanígy, a regionális és/vagy helyi közintézményeknek a vonatkozó anyakönyveket a nemzeti kisebbség nyelvén is vezetniük kell.

14. A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőséget kell kapniuk, hogy nyelvüket használhassák a hatóságokkal való kapcsolattartásakor, különösen olyan régiókban és helységeken, ahol erre vonatkozó kívánságukat kifejezték, s ahol jelentős számban vannak jelen. Ugyanígy, a hatóságoknak, ahol csak lehetséges, biztosítaniuk kell a közszolgáltatásokat a nemzeti kisebbség nyelvén is. E célból megfelelő személyzeti és/vagy képzési politikát kell magukévé tenniük.

15. Az olyan régiókban és helységeken, ahol jelentős számban vannak a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek, az államnak megfelelő intézkedéseket kell tennie, hogy a regionális és a helyi önkormányzat választott képviselői az e testületekhez kötődő tevékenységüket a kisebbség nyelvén gyakorolhassák.

FÜGGETLEN ORSZÁGOS INTÉZMÉNYEK

16. Azoknak az államoknak, amelyekben nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek élnek, biztosítaniuk kell, hogy e személyeknek a megfelelő törvénykezési forrásokon kívül lehetőségük legyen független országos intézményekhez is fordulniuk /pl. ombudsman, emberi jogi bizottság/ olyan esetekben, amikor úgy érzik, hogy nyelvi jogukat sérelem érte.

TÖRVÉNYHATÓSÁGOK

17. Mindenkinek, így a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek is joguk van ahhoz, hogy az általuk érthető nyelven megfelelő tájékoztatásban részesüljenek letartóztatásuk vagy fogvatartásuk okairól, az ellenük felhozott vád természetéről és okáról, és ahhoz is, hogy ezen a nyelven védekezzenek, ha szükséges, ingyenes tolmács segítségével a tárgyalás előtt, alatt és fellebbezéskor.

18. Olyan régiókban és helységeken, ahol nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jelentős számban találhatók, s ahol erre kifejezett igény van, a nemzeti kisebbséghez tartozó személyeknek joguk van saját nyelvükön kifejezniük magukat a törvényes eljárások során, ha szükséges, ingyenes tolmács vagy fordító segítségével.

19. Olyan régiókban és helységeken, ahol nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jelentős számban találhatók, s ahol erre kifejezett igény van, az államnak megfelelő figyelmet kell fordítania arra, hogy lehetővé tegye az ilyen személyekkel kapcsolatos valamennyi törvényes eljárásnak a kisebbség nyelvén történő lefolytatását.

SZABADSÁGVESZTÉS

20. A büntetőintézet igazgatója, s az intézmény más alkalmazottai kötelesek beszélni azt a nyelvet, vagy nyelveket, amely(ek)et a fogvatartottak többsége beszél, vagy egy olyan nyelvet, amelyet a zömük megért. Ennek érdekében megfelelő személyzeti politikát és/vagy képzési programot kell bevezetni. szűk esetén tolmács szolgálatait kell igénybe venni.

21. Nemzeti kisebbséghez tartozó fogvatartottaknak mind rabtársaikkal, mind másokkal joguk van a saját nyelvüket használniuk. A hatóságoknak ha csak lehetséges, olyan intézkedéseket kell bevezetniük, hogy a fogvatartottak mind beszédben, mind személyes levelezésükben - a törvény által előírt korlátozásokon belül - saját nyelvüket használhassák. Erre tekintettel az elítélteket általában olyan fegyintézetben kell elhelyezni, ami lakóhelyük közelében található.

Az Alapítvány az Ajánlások közzétételekor a kisebbségi nyelvi jogok gyakorlati alkalmazásának szempontjait tartotta szem előtt. A bevezetőben elmondja, hogy ezért bontották az ajánlásokat a mindennapi nyelvhasználat területeire. Az Ajánlásoknak, melyeknek szövegét teljes fordításban közöljük, szerves részét képezik a hozzájuk fűzött magyarázó jegyzetek. A bevezetőben a nemzetközi munkacsoport elmondja, hogy Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatán kívül átnézte és figyelembe vette a Polgári és Politikai Jogok Védelméről szóló Európai Egyezményt, az Európa Tanács Nyilatkozatát a Vélemény-nyilvánítás és Tájékoztatás Szabadságáról, valamint az ENSZ és természetesen az EBESZ vonatkozó dokumentumait.

A dokumentum olvasásakor az ember első benyomása az, hogy az elsősorban egyelőre sérelmeket szenvedő kisebbségek muníciójául készült, hogy legyen mire hivatkozniuk kormányaikkal, többségi hivatalaikkal szemben. A munkacsoport azonban, tekintélye tudatában a bevezető végén az *államok* figyelmébe ajánlja munkáját.

A bevezető végén a közreadók felhívják a figyelmet arra, hogy ezúttal ugyan a *nemzeti* kisebbségek nyelvhasználati jogait igyekeztek körülbástyázni, a felsorolt jogok azonban a kisebbségek más típusaira is iránymutatók.

Tokai András

Etnikai nemzetelv a mai vilárendszerben

Scherrer, Christian P.: Ethno-Nationalismus im Weltsystem. Prävention, Konfliktbearbeitung und die Rolle der internationalen Gemeinschaft. Ein Handbuch zu Ethnizität und Staat. Band 1. Münster, 1996, Agenda Verlag. 328 p.

A svájci szerző etnológiát, szociológiát és filozófiát tanult, majd oktatott a zürichi egyetemen a nyolcvanas évek második felében, hogy azután kantonja anyagi támogatásával évekig a fejlődő (harmadik) világ konfliktusoktól fulladó régióiban (Közép-Amerika, Délkelet-Ázsia, Etiópia, Ruanda és Burundi) gyűjtsön valódi s egyben szinte egyedülállóan széleskörű terepismeretet választott témakörében. S a témaköre?

A három kötetesre tervezett sorozat első egysége az etnikai gravitációs nemzeti konfliktusok áttekintését kínálja, abból a mellbevágó tényből kiindulva, hogy az 1945 utáni közel kettőszáz háborús mértékű erőszakos akciót tipizálva döntő hányadot képvisel az etnikai közösségek (nemzetek, nemzetiségek stb.) harca, s ez különösen a harmadik világban van így. Az elmúlt századok világfejlődése jelentős erőfőlnyét juttatott az államnak, amely viszont kizárólagosságra törekedve maga alá igyekszik gyűrni a valóságban - nemzeti oldalról különösen - sokszínű lakosságot.

A sorozat tervezett - már készülő - második kötete az etnikum, az etnikai nacionalizmus elméleti-fogalmi feldolgozását tűzi célul maga elé, s végül a harmadik kötet négy kontinens idevágó konfliktusainak esettanulmányait kívánja majd összegezni.

Az európai térség egyik átfogó múltbeli tendenciájának tűnik az etnikum és a nemzet, következképp "a" nemzet és államának azonosítása. A nemzetállam - minden, s megfordítva: ami nem az, annak se joga, se szava ne legyen. Rádásul ettől a "főcsapástól" való eltérés a széles körben (médiá, politológia) divatos diskurzus részéről könnyen oly stigmát kaphat, hogy az bizony primitív, elmaradott, sőt irracionális. Pedig az utóbbi évtizedek fejleményei nyilvánvalóan alátámasztják azt a megközelítést, hogy az etnikai jelleget, az etnikai identitást vállaló csoportok lényeges szereplői a világpolitikai arénának. Tehát nem csupán és kizárólag államok, multinacionális vállalatok, pártok, kardcsörtető vagy populista politikusok formálják a jelent és jövőt, hanem a nyomást gyakorló csoportok közt kiemelt szerep jut az etnikai identitáson alapuló közösségeknek is. Ezek mindig valamilyen szempontból kisebbségnek minősülnek, s épp az etnikai-nemzeti kisebbségek problematikája, nem csillapuló konfliktuspotenciálja - a helyes nemzetközi politikai kezelés módozatainak megtalálása végett - az eddieknél elfogulatlanabb elemzést érdemel.

A most ismertetett kötet két nagyobb egységre tagolódik. Az első, terjedelmében is meghatározóbb, az etnikai-nemzeti konfliktusok megelőzését, kezelését és pozitív irányú transzformációját tárgyalja, míg a második a nemzetközi szintérnek az e konfliktusok tekintetében releváns-érdemi szereplőit és azok esz-közrendszerét tekinti át.

Senki sem tud pontos számot megnevezni a tekintetben, hány nemzeti-nemzetiségi közösség van a világban. A különféle meghatározásokból és eltérő ismertető jegyekből kiinduló becslés értékű számítások a 2500-as és 6500-as nagyságrend közt szóródnak. Ma a világszervezetnek hozzávetőlegesen kétszáz állam a tagja, s ha ehhez vetítjük a fenti több ezres nagyságrendet, akkor szembe-tűnő, hogy a nemzeti kisebbségek tényleg nem elhanyagolható tényezői a modern világrendnek. Az etnikai közösség legtöbbször emlegetett jellemzői közé az alábbiakat sorolják:

- történelmileg összetartozó ("összenőtt" vagy egymásra találó) embercsoport, mely biztosítja az önreprodukciónak is,
- sajátos megnevezést alakított ki, - ez gyakorta az adott nyelven "ember" értelmet hordoz,
- egyedi kulturális jegyeket, főként saját nyelvet hozott létre,
- kollektív nemzeti emlékezet, múlttudat jellemzi, ideértve az eredettudatot is,
- kölcsönös szolidaritás a csoportba tartozók közt: a "Mi" érzés elevensége.

E jellemzők korántsem valamiféle elve elrendelt, mindenkor érvényes avagy számon kérhető listát alkotnak, ezért meglétük vagy hiányuk minden esetben konkrét elemzést igényel és érdemel.

A nemzet-nemzetiség fogalmi meghatározása a legújabb kommunikációs és politológiai stúdiumok hozadékát hasznosítva az alábbiakat foglalhatja magában. A nemzet-nemzetiség létezik, ha:

- megvalósul a saját kommunikációs és interakciós tér, más szóval egyedi nyilvánosság működtetése,
- egy, csak reá jellemző termelési és/vagy életmód s annak továbbéltetése érhető tetten,
- saját politikai szervezetet fejleszt ki,
- földrajzi-térbeli koncentráltság valósul(t) meg,
- a csoport összetéveszthetetlen mással, vagyis tagjai idetartozónak, s a "kívül állók" (mások) mindőjüket odatartozónak tekintik.

A fenti (szociológizáló) jegyek tovább mélyülnek, ha a lelki tényezők csoportszintű érvényesülését is hozzákapcsoljuk. Tehát a sajátos érzelmi többletet, amely a csoport mástól eltérő mítoszalkotásától kezdve a mélyről jövő (zsigeri) ön- és éntudati reflexekig áthatja a külső eseményekre való csoportreagálást, s többnyire a tagok egyedi világlátását is. Főként nehéz, konfliktusoktól terhes szituációkban erős a kizárólagosságra való hajlam.

A múlt arról is tanúskodik, hogy az etnikai közösségek nagy többsége évszázadokig képes egymás mellett a megszokott, tradicionális viszonyok közt (viszonylag) békésen élni. A gyarmatosítás erőszakos "modernizációja" azonban felszakította és összetörte e békés "tájképet", hogy az ellenállás szikrái azután

Etnikai nemzetelv a mai vilárendszerben

Scherrer, Christian P.: Ethno-Nationalismus im Weltsystem. Prävention, Konfliktbearbeitung und die Rolle der internationalen Gemeinschaft. Ein Handbuch zu Ethnizität und Staat. Band 1. Münster, 1996, Agenda Verlag. 328 p.

A svájci szerző etnológiát, szociológiát és filozófiát tanult, majd oktatott a zürichi egyetemen a nyolcvanas évek második felében, hogy azután kantonja anyagi támogatásával évekig a fejlődő (harmadik) világ konfliktusoktól fulladó régióiban (Közép-Amerika, Délkelet-Ázsia, Etiópia, Ruanda és Burundi) gyűjtönsön valódi s egyben szinte egyedülállóan széleskörű terepismeretet választott témakörében. S a témaköre?

A három kötetesre tervezett sorozat első egysége az etnikai gravitációs nemzeti konfliktusok áttekintését kínálja, abból a mellbevágó tényből kiindulva, hogy az 1945 utáni közel kettőszáz háborús mértékű erőszakos akciót tipizálva döntő hányadot képvisel az etnikai közösségek (nemzetek, nemzetiségek stb.) harca, s ez különösen a harmadik világban van így. Az elmúlt századok világfejlődése jelentős erőfölényt juttatott az államnak, amely viszont kizárólagosságra törekedve maga alá igyekszik gyűrni a valóságban - nemzeti oldalról különösen - sokszínű lakosságát.

A sorozat tervezett - már készülő - második kötete az etnikum, az etnikai nacionalizmus elméleti-fogalmi feldolgozását tűzi célul maga elé, s végül a harmadik kötet négy kontinens idevágó konfliktusainak esettanulmányait kívánja majd összegezni.

Az európai térség egyik átfogó múltbeli tendenciájának tűnik az etnikum és a nemzet, következképp "a" nemzet és államának azonosítása. A nemzetállam - minden, s megfordítva: ami nem az, annak se joga, se szava ne legyen. Ráadásul ettől a "főcsapástól" való eltérés a széles körben (média, politológia) divatos diskurzus részéről könnyen oly stigmát kaphat, hogy az bizony primitív, elmaradott, sőt irracionális. Pedig az utóbbi évtizedek fejleményei nyilvánvalóan alátámasztják azt a megközelítést, hogy az etnikai jelleget, az etnikai identitást vállaló csoportok lényeges szereplői a világpolitikai arénának. Tehát nem csupán és kizárólag államok, multinacionális vállalatok, pártok, kardcsörtető vagy populista politikusok formálják a jelent és jövőt, hanem a nyomást gyakorló csoportok közt kiemelt szerep jut az etnikai identitáson alapuló közösségeknek is. Ezek mindig valamilyen szempontból kisebbségnek minősülnek, s épp az etnikai-nemzeti kisebbségek problematikája, nem csillapuló konfliktuspotenciálja - a helyes nemzetközi politikai kezelés módozatainak megtalálása végett - az eddigieknél elfogulatlanabb elemzést érdemel.

A most ismertetett kötet két nagyobb egységre tagolódik. Az első, terjedelmében is meghatározóbb, az etnikai-nemzeti konfliktusok megelőzését, kezelését és pozitív irányú transzformációját tárgyalja, míg a második a nemzetközi szintérnek az e konfliktusok tekintetében releváns-érdemi szereplőit és azok esz-közrendszerét tekinti át.

Senki sem tud pontos számot megnevezni a tekintetben, hány nemzeti-nemzetiségi közösség van a világban. A különféle meghatározásokból és eltérő ismertető jegyekből kiinduló becslés értékű számítások a 2500-as és 6500-as nagyságrend közt szóródnak. Ma a világszervezetnek hozzávetőlegesen kétszáz állam a tagja, s ha ehhez vetítjük a fenti több ezres nagyságrendet, akkor szembe-tűnő, hogy a nemzeti kisebbségek tényleg nem elhanyagolható tényezői a modern világrendnek. Az etnikai közösség legtöbbször emlegetett jellemzői közé az alábbiakat sorolják:

- történelmileg összetartozó ("összenőtt" vagy egymásra találó) embercsoport, mely biztosítja az önreprodukción is,
- sajátos megnevezést alakított ki, - ez gyakorta az adott nyelven "ember" értelmet hordoz,
- egyedi kulturális jegyeket, főként saját nyelvet hozott létre,
- kollektív nemzeti emlékezet, múlttudat jellemzi, ideértve az eredettudatot is,
- kölcsönös szolidaritás a csoportba tartozók közt: a "Mi" érzés elevensége.

E jellemzők korántsem valamiféle eleve elrendelt, mindenkor érvényes avagy számon kérhető listát alkotnak, ezért meglétük vagy hiányuk minden esetben konkrét elemzést igényel és érdemel.

A nemzet-nemzetiség fogalmi meghatározása a legújabb kommunikációs és politológiai stúdiumok hozadékát hasznosítva az alábbiakat foglalhatja magában. A nemzet-nemzetiség létezik, ha:

- megvalósul a saját kommunikációs és interakciós tér, más szóval egyedi nyilvánosság működtetése,
- egy, csak reá jellemző termelési és/vagy életmód s annak továbbéltetése érhető tetten,
- saját politikai szervezetet fejleszt ki,
- földrajzi-térbeli koncentráltság valósul(t) meg,
- a csoport összetéveszthetetlen mással, vagyis tagjai idetartozónak, s a "kívül állók" (mások) mindőjüket odatartozónak tekintik.

A fenti (szociológizáló) jegyek tovább mélyülnek, ha a lelki tényezők csoportszintű érvényesülését is hozzákapcsoljuk. Tehát a sajátos érzelmi többletet, amely a csoport mástól eltérő mítoszalkotásától kezdve a mélyről jövő (zsigeri) ön- és éntudati reflexekig áthatja a külső eseményekre való csoportreagálást, s többnyire a tagok egyedi világlátását is. Főként nehéz, konfliktusoktól terhes szituációkban erős a kizárólagosságra való hajlam.

A múlt arról is tanúskodik, hogy az etnikai közösségek nagy többsége évszázadokig képes egymás mellett a megszokott, tradicionális viszonyok közt (viszonylag) békésen élni. A gyarmatosítás erőszakos "modernizációja" azonban felszakította és összetörte e békés "tájképet", hogy az ellenállás szikrái azután

elsősorban az etnikailag körülhatárolható közösségek mentén jelentkezzenek. Az utóbbi évek konkrét eseménytörténete alapján megállapítható, hogy az etnikai különbségek most különösképp intenzíven aktiválódnak. Fent említettük, hogy a második világháború óta kétszáz háborús cselekményt számláltak össze. Ehhez mérten is megdöbbentő, hogy 1992-ben soha nem tapasztalt számú, kerekén 50 háború dúlt világszerte, s ezek legalább negyven államot érintettek. A tipizálási próbálkozások eredménye: több mint kétötöd (44%) az etnikai konfliktusokhoz kapcsolható (a második - számszerűségében - legjelentékenyebb, a fennálló rendszer elleni háborúskodás egyötödös arányt mutat).

A huszadik századi "törvényes" háborúk áldozatainak száma összesítve 38,5 milliót ér el, s a népirtás, a genocídium áldozatainak száma ugyanennyit tesz ki. A század eme szégyenei közül is kiemelkedik a törökországi örmények lemészárlása 1914-ben, a náci Németország által az európai zsidóságon 1942-1945 közt végrehajtott, ipari módszereket (is) bevető holocaust, a Ruandában pár nap alatt legyilkolt fél millió tutszi pusztulása.

Miért is ilyen gyakoriak és pusztítóak az etnikai típusú konfliktusok? Több tényező is hozzájárul ezekhez a folyamatokhoz:

- a legtöbb etnikai konfliktus hosszú lappangási időszakban érlelődik és formálódik,
- bármely konfliktusról is lett légyen szó, az előidéző tényezők száma és kombinációja szinte végtelenül nagy,
- igen gyakran nehezen azonosíthatók a lényegi okok, illetve hogy azokhoz milyen konkrét, a kipattanást előidéző "ravasz" (kioldó-elsütő szerkezet; trigger) funkciójú körülmények járulnak,
- a belső és külső körülmények sajátos vegyülése,
- a belső elnyomás, amelyben a belső - más etnikum ellen irányuló - gyarmatosítás erőszakformái változatosak, lényegükben lehangolóan azonosak,
- a fegyveres konfliktusok nem spontánul, "most és hirtelen" módon robbannak ki, hanem számos elem térhódítása és növekvő interakciója kitapintható és elemezhető bennük.

A problémacentrikus bevezető után az első nagy egység három fejezetre tagolódik.

Az első a béke- és konfliktuskutatás naprakész minőségét sürgetve az utóbbi évek tendenciáit tekinti át. A korábbi Jugoszlávia és Szovjetunió felbomlása, számos típusú fegyveres konfliktusa csak bővíti a harmadik világ megrázó élményanyagát. Sok esetben a saját sorsát kézbe venni igyekvő nemzeti közösség a korábbi államilakulatból való kivonulás, a szecesszió útját járta be, másutt az államszerkezet belső átalakítása révén nyert autonómiajogot. Mindezek mögött általános tendencia gyanánt rajzolódik ki az, hogy elhúzódó válságjelenségek megoldási kísérleteként felerősödött az etnikai gravitású nemzeti elv, a nacionalizmus, nem ritkán sovinizmus. A válságait feloldani nem képes társadalmat így minden irányban áthatják az intenzív csoportképződés erővonalai. S ha áthatják, nem sok kell, hogy fel is szabadlják.

Ilyenkor harmadik erő közbelépése vagy beavatkozása, közvetítési kísérlete lehet katasztrofális, vagy éppen válságot csillapító hatású. A nemzetközi közös-

ség felelőssége is megnyilvánul tehát, hogy mit enged s mit nem érvényesülni. A kibontakozást elősegítő közbelépés csak pontos helyismeret esetén lehet eredményes. Itt tehát a mindenkori kutatás, a mélységében is pontos valóságfeltárás feladatához érünk. A gyarapodó számú etnikai konfliktus feltárását és kezelését manapság növekvő számú - kutatói, civil stb. -szervezet igyekszik elősegíteni és befolyásolni. Ezek tevékenysége megjelenik a médiákban, s maga a média a válságok, etnikai összezapások bemutatásával sokat tehet a kibontakozásért: jó vagy rossz irányban egyaránt.

A konfliktusokban megnyilvánuló politikai folyamatok jogi értelmezése nagy tradíciónak örvend. Az első világháború utáni békerendszer jelentős szerepet szánt a kisebbségekre kiterjedő jogoknak. Az elmúlt évtizedek bebizonyították azonban, hogy az állami szuverenitás, az államközi határok sértetlensége s az ezekkel összefüggő nemzetközi jog egyrészt mereven reagál a változó világra, másrészt a nemzeti önrendelkezés eszméje nem csekély visszaélésekre adott lehetőséget. Már csupán annak meghatározásával, ki, milyen etnikai közösség minősülhet nemzetnek.

Első ízben az 1993-ban Bécsben rendezett emberjogi világkonferencia ismerte el a gyarmati vagy más idegen elnyomás alatt élő népek azon jogát, hogy kiváljanak, vagyis "legitim intézkedésekkel elérjék saját önrendelkezésüket".

Hosszú listát lehet azon eszközökből összeállítani, amelyek hozzájárulhatnak az államhatalom etnikai szempontból történő "semlegesítéséhez", tehát a nemzetállami kizárólagosság enyhítéséhez jó esetben felszámolásához:

- föderalizálás,
- nemzet(iség)i önrendelkezés garantált gazdasági alapokon,
- belső (saját) önrendelkezés,
- kisebbségvédelem biztosítása vétőjog megadásával,
- azonos részvétel a központi hatalom intézményeiben,
- kiterjedt etnikai-nemzetiségi reprezentációs elv megvalósítása,
- jogállamiság,
- emberi jogok szavatolása,
- bármely konfliktus erőszakmentes megoldása,
- a többségi társadalom jogainak korlátozása a konszenzuselv érvényesítése által,
- a hagyományok tisztelete és a kulturális autonómia bevezetése,
- jog az azonos mértékű fejlődésre,
- a földvagyonhoz és kincseihez való hozzáférés, részesedés,
- szociális biztonság és gazdasági esélyegyenlőség,
- a civil társadalom hálózatában szektoronkénti participáció, ezáltal kiterjedt lojalitástudat,
- egység a sokféleség által,
- előnyként kezelt multikulturalitás.

A fenti elvek és gyakorlatok sokfélesége arról tanúskodik, hogy társadalmi-gazdaság-jogi-kulturális és mélyreható szemléleti feltételek meglétével lehet a mindenkori kisebbség tartós megmaradását elősegíteni. Ez nyilván fordítva is igaz: egy-egy kiemelt feltétel vagy eszköz (csak jogi, vagy csak kulturális stb.)

önmagában aligha jelent megoldást, sokkal inkább a domináns (állam)nemzet manipulatív képességeiről árulkodhat.

Tanulságos áttekintés szól az olyan soknemzetiségű államok gyakorlatáról és konfliktustüneteiről, mint Oroszország, India, Kína.

A kötet második nagy egysége a nemzetközi szintér taglalására vállalkozik. A kiinduló kérdés: az egyre szaporodó számú független állam léte növeli-e, vagy éppen csökkenti az etnikai alapú feszültségek esélyét és veszélyességét? A szerző hajlik arra, hogy ez a tendencia is csökkentheti az erőszakos konfliktusokat. A nemzetközi szintér szereplői rendkívül sokfélék: a humanitárius és/vagy emberjogi szervezetek civil képviselőitől a paletta egészen a hivatásos ENSZ diplomatáig terjedt. Az ENSZ fennállása óta inkább hajlik az emberi jogok biztosítása által befolyásolni a tárgyalat típusú konfliktusok megoldását. Kevésbé és vontatottan hajlamos a kollektív jogok elismeréséig eljutni.

Az EBEE EBESZ-szé való átalakulásával megnyílt annak lehetősége, hogy ez a szervezet sokat tehesen az európai konfliktuskezelés terén (erre hivatott központot is alapítottak, bécsi székhellyel, melyet a külügyminiszterek intézkedéseinek gyakorlati megvalósításával bíztak meg). A kisebbségvédelem terén a főmegbízott intézménye jött létre, - ennek értékelésében eltérő véleményekkel lehet találkozni. Az mindenesetre egy ombudsman típusú megoldásnál lényegesen enyhébb-gyengébb felhatalmazásokkal rendelkezik (például konkrét esetben nem léphet fel hivatalos szerepében, csak az általánosságok szintjén mozogva értékelheti a helyzetet). A kisebbségvédelmi biztos figyelme számos jelentékeny számú (nemzeti) kisebbség vonhatja magára: számszerűleg a legnagyobbak az afro-amerikaiak (feketék) 35 millióval, az oroszok 26 millióval, a hispano-amerikaiak 25 millióval, a zsidók 11 millióval, a romák 10 millióval, a németek 5 millióval, a törökök 4,5 millióval, az albánok 4 millióval, a magyarok és szerbek 3,5-3,5 millióval stb.

Az Amerikai Államok Szervezete (OAS) és az Afrikai Egységsszervezet (OUA) is fokozódó aktivitást tanúsít a kisebbségvédelem terén.

Az ENSZ ilyen irányú tevékenységében vízvázasztót jelenthet, ha képes és hajlandó az egyedi államok szuverenitásán "áthatalni", ha intézkedéseivel a belügyekbe való be nem avatkozás elvét átlépi. Erre újabban vannak példák (délszláv válság), ugyanakkor e robbanásszerű konfliktusok (Jugoszlávia, Ruanda - Burundi) esetében különösen szembetűnő a jelenlegi ENSZ-mechanismusok tökéletlensége. Számos reformtervezet született az ENSZ közép- és hosszú távú átalakítására, amelyek révén talán elérhetővé válik a föld bármely pontján felmerülő erőszakos konfliktusoknak olyan értelmezése és főként kezelése, amely egyfajta "világ-belpolitika" (Weltinnenpolitik) felé mutat.

A kötetet gazdag (vagy félezer tételes), főleg a legutóbbi évtizedre koncentrált irodalomjegyzék teszi teljessé. A jegyzék különösen a "szürke irodalomnak" nevezett műfajban (félig vagy egyáltalán nem publikus bizottsági anyagok stb.) nyújt újat, míg a közismertebb könyvek vagy tanulmányok köre kevésbé tűnik behatárolhatónak (ki miért szerepel vagy nem a jegyzék szerzői közt).

Sonnevend Péter

A német hazatelepülők szülési kedve lecsökken

Dinkel, R.H. – Lebok, U.H.: The Fertility of Migrants Before and After Crossing Border: The Ethnic German Population from the Former Soviet Union as a Case Study = International Migration, 35. Vol. 1997.2. no. 253-268 p.

A Bambergi Egyetem demográfusa és a Münchener Közegészségügyi Kutatóintézet kutatója cikkének meglepő tanulsága szerint az *Aussiedler*ek, s köztük a volt Szovjetunióból Németországba települt népesség termékenységi mutatója, ami a költözés előtt igen magas volt, az áttelepülés után messze az egyébként igen alacsony német átlag alá csökkent. Ugyanez volt a helyzet a német újraegyesítés után a volt NDK területén.

Mindeddig nem voltak termékenységi adatok erről az igen nagyszámú / csak a volt SZU-ból közel négyszáz ezer bevándorló 1990-ben, az eddigi csúc évben, de 95-ben is 200 ezer fölötti/ népcsoportról, mert bár Németországban a termékenységi arányszámokat a bevándorlók esetében külön vizsgálják, de a már német útlevéllal érkezők adatai a többi német adat közé sorolódtak.

A bevándorlók termékenységi adatait pedig hosszú távon rendkívül fontos számításba venni egy olyan országban, amely az USA után, éppen az említett nagyszámú oroszországi és kelet-európai bevándorló miatt abszolút számokban a második legnagyobb befogadó. A bevándorlók általában olyan országokból érkeznek, ahol a születési arányszámok magasabbak, mint a befogadó országokban. Ha a bevándorlók megőrzik régi termékenységi mutatóikat, a hosszú távú hatások még szembetűnőbbek lehetnek.

A volt Szovjetunióból érkező bevándorlók annak a jelenleg – hivatalos adatok híján – 2,5 -től 5 millióig becsült népességnek a tagjai, akik a XVIII. századi kb. száz ezerről a rendkívüli termékenység, /átlagosan családonként nyolc gyermek/ következtében 1914-re már majdnem 2 milliónyian voltak. Szaporodásuk nemcsak a németországit haladta meg, hanem az Orosz Birodalom orosz vagy ukrán lakosságát is. A háború, a deportálások és az éhínség következtében a németek száma a Szovjetunióban lecsökkent, majd a volgai és a Fekete-tenger melléki területekről Nyugat-Szibériába, Kazah- és Kirgizisztánba deportálták őket. Az 1990-ben Németországba visszaérkező németek 57,2 százaléka származott Kazahsztánból. Mivel, mint említettük, a volt SZU országaiban még közel 5 millió német él, és Németország évente mintegy kétszáz ezret szándékozik befogadni, szerzőnk szerint ez a bevándorlás még évtizedekig eltarthat, s a legfontosabb népesség-gyarapodást jelentheti, termékenységi mutatóik pedig hosszú távon befolyásolhatják az német népesség alakulását.

A felmérés 1985 és 1991 között, mintegy 2000 olyan német nemzetiségű, a volt Szovjetunióból bevándorolt nőt érintett, akik a felmérés idején 41 év alatt

tiak voltak, tehát termékenységi idejük jó részét még a SZU-ban töltötték. Természetesen megfelelő demográfiai statisztikai módszerekkel arányosították a Németországon kívül és már Németországban töltött évek demográfiai eseményeit.

Szerzők óvatosan megjegyzik, hogy mintavételük aránylag kicsiny, s azt is, hogy tudják, a szülési kedv csökken az életkor előrehaladtával, így a fogadó országban már szülésre egyébként is kevésbé vállalkozó kedvű anya jelenik meg.

A vizsgált minta 20 és 40 év közötti asszonyainál az áttelepülés előtt a termékenységi mutató meghaladta a németországit, sőt a szovjet átlagot is. Az áttelepülés után azonban, legalábbis a vizsgálatra egyáltalán rendelkezésre álló néhány év alatt, a német átlag felére vagy az alá esett vissza.

Carlson egy 1985-ös vizsgálatát idézve szerzők megjegyzik, hogy az USA-ban hasonló, de nem ilyen kirívó mértékű termékenységi csökkenést felfedezve a bevándorlóknál, az amerikai elemző korrelációt talált a nyelvtudás hiánya és a kulturális elmaradottság, illetve a szülési kedv között.

Oroszországi németek esetében a nyelvtudás tényleges hiányáról nem lehet beszélni, kulturális különbségekről annál inkább. Amerikai szerzők úgy találták, hogy hosszabb integráció után a termékenységi mutató viszonylagos visszaigazodása állt be.

Megmagyarázhatatlannak tartják szerzőink azt a különös fejleményt, hogy míg a rendkívül vallásos oroszországi német kisebbségek /baptisták és mannoniták/ közt "otthon" a többi németnél is nagyobb volt a születési arányszám, ám Németországba "hazatelepülve" az ő esetükben az átlagosnál is sokkal jobban lecsökkent a szülési kedv.

Hogy hosszú távon mi várható, arra bizonyos jelzéseket ad a németországi török bevándorlók esete. Minél tovább él egy török nő Németországban, termékenységi mutatója annál inkább megközelíti saját korcsoportja német nőinek termékenységi mutatóit. Az USA-ban Kahn 1994-ben ugyanezt figyelte meg a fejletlenebb országokból érkező bevándorlók esetében.

A német újjáegyesítés után a keleti tartományokban, illetve egész Németországot illetően az Aussiedlerek körében lecsökkent termékenységi mutató hosszú évekre látható sebet ejtett a német demográfiai ábrákon. Érdekes lett volna megtudni, hogy az Aussiedlerek az egyesített Németországban főleg hová települtek le, erre azonban nem kaptunk adatot.

Tokai András

Keserű sors vár Nagy-Szerbia árváira

Dérens, Jean-Arnault: Lendemain amers pour les orphelins de la "Grande Serbie". = Le Monde Diplomatique, 44. vol. 1997. 524. no. 14-15. p.

Az 1997 őszén tartott szerbiai választások az ultranacionalista Vojislav Šešelj és a Slobodan Milošević által fémjelzett szocialisták győelmét hozta. Koszovó egyes városaiban viszont kellemetlen meglepetés érte a szerbeket: kisebbségbe kerültek azon a földön, amelyen történelmük formálódott. Artemije, Prizen és Raska pánszerb püspöke szerint egyedül az egyház képes megvédeni a szerb lakosságot a kommunistákkal cinkos albánok és muzulmánok által ötven év alatt végbevitt szisztematikus népirtástól. Az 1997-ben kibocsátott Szent Száva Deklaráció még messzebb megy a vádaskodásban: azt állítja, hogy a szent szerb föld részét képező Koszovóban a szerbek évszázadok óta ki vannak téve az erőszakos, rasszista albanizációnak. Dusan Ristić - aki szerb Jeruzsálemnek nevezi Koszovót - szerint az volna az elfogadható megoldás, ha Szerbián belül adnák meg a maximális kulturális autonómiát az albánoknak.

A radikális pristinai képviselőnő, Jorgovanka Tabacović - Jean-Marie Le Penre appellálva - a legnagyobb kulturális autonómiát kész pártja nevében megadni a koszovói albánoknak, kivéve az anyanyelvi oktatás lehetőségét. A Nemzeti-Vallási Gyűlés kevésbé hatásos módon belgrádi menetet szervezett a Horvátországba, Boszniába elszármazott szerbek visszatéréshez való jogáért. A valóságban azonban mindössze egy sportstadiont bocsátottak a menekültek rendelkezésére, ahol fegyveres őrök vigyáznak rájuk. "A menekültek biológiai lehetőséget jelentenek Szerbia számára." - igyekeznek sokan továbbra is igazolni a szerbek visszaáramlását Koszovóba. Köztük mintegy ötven értelmiségi, főleg demokraták, élükön Dobrica Ćosić, íróval. Az intellektüek egyébként főként azt a nemzeti kommunista vonalat képviselik, mint amelyet korábban (1990-93-ban) Milošević. "Biológiai lehetőség"-en pedig az enervált koszovói szerbeknek a menekültek egészséges, hegyi típusával való vérfrissítését értik.

Jelenleg a Jugoszláv Föderáció körülbelül 650 ezer menekültet számlál. Kikiátáskor, 1991-ben két mulasztást követtek el vezetői: először is Milošević: meg sem próbálta a szerbek helyét tisztázni az újonnan létrejött államokban, ugyanakkor nyilvánvalóan erőszakos módon törekedett mindazon földrajzi hely egyesítésére, ahol akár csak egy szerb is élt. Így jutott a mai zsákutcába. A mostani Szerbia feltehetőleg a leginkább többnemzetiségű államalakulat a Balkánon. Úgy tűnik, hogy ma már csak az a megoldás oldja fel a problémát, ha újrafogalmazzák és nem etnikumhoz kapcsolják az állampolgárságot az egyes államokban, illetve ha teljes lakosságcsereét hajtanak végre adott területek egységesítésére.

A Horvátországban maradt szerbek (a háború előtti 1/3-a) tárgyalni próbáltak: kulturális jogokat, kiterjesztett parlamenti képviselést és valódi területi

autonómiát kívántak maguknak az országon belül. A szükséges garanciákat már meg is kapták. Azonban hátra van egy súlyos kérdés megoldása: a háborús bűnösök felelősségre vonása.

Eközben a Belgrádban élő Vuk Drasković nemigen hallatta hangját, hacsak nem egy, a Szerb Megújulási Mozgalom vezéréről, Mihajlovićról írott életrajzában. A csetnik vezér az I. világháborúban legyilkolt boszniai muzumánokért csupán a kommunistákat teszi felelőssé. Egyébként Mihajlović fölélesztése már önmagában is monarchikus restaurációra ösztökél; Daytont vélhetőleg csak ideiglenes megoldásnak tekintené Szerbia számára. Sajnálatos azonban, hogy a demokrata ellenzékiek koalíciója megbomlott: Vesna Pešić Civil Egyesülete úgyszólván szimbolikus súlyú.

A kabinetben már nincs abszolút többsége a baloldalnak, Miloševićnek és Mirjana Markovićnak, így elképzelhető, hogy "nem természetes" szövetségekkel is szövetségre lépnek. Így viszont csak Šešelj jöhet szóba, aki radikális retorikát hangoztat a menekült szerbek ügyében is.

A boszniai Szerb Köztársaság jövője egyelőre vesztett jelentőségéből. Milošević új gazdasági alternatívái valószínűleg későn érkeztek. A szerbek kisebbségbe kerültek Montenegróban is, s ez újból ahhoz a kérdéshez vezet, vajon Szerbia képes-e nemzetállamot alkotni, vagy inkább szövetségi alapon érdemes újraszerveződnie.

Ismét csak Šešelj volt az, aki levonta a következtetéseket egy televíziós vitaműsorban október folyamán: a "Nagy Szerbia" elnevezést tartaná aktuálisnak, valamint hogy szüntessék meg Montenegro autonómiáját, s vonják be az új államalakulatba.

Dobrica Ćosić, "A Gonosz ideje" című regényének hőseivel mondatja ki, hogy Jugoszlávia "a szerb nép legköltésesebb és legtragikusabb illúziója". Mainapság ez azt jelenti, hogy a "Nagy Szerbiáért" folytatott háború is kudarcba fulladt, s egy földrajzilag megnyirbált, nemszerbek tömegeivel zsúfolt állam jövőjéről kell gondoskodni. Ha Milošević és Le Pen balkáni megfelelője, Šešelj a tényleges alternatíva, ők valójában Szküllla és Kharübdisz veszélyeit hordozzák működésükben a szerb nép számára - vonja le végkövetkeztetését a cikk történész szerzője.

Kakasy Judit

A balti államok különbözősége

Drweski, Bruno: Diversité des pays Baltes. = La Nouvelle Alternative, 47. no. 1997. 3. p. ; Koubé, Michel de: La diversité balte. = uo. 4-6. p. ; Roux, Jean-Christophe: différences entre les pays Baltes. = uo. 7. p. ; Beller, Pierre-André: La citoyenneté en Lettonie. = uo. 8-12. p. ; Kubiliute, Veronika: Problemes sociaux en Lituanie. = uo. 15-16. p. ; Matonyte, Irmira: Les Russes en Lituanie post-soviétique. = uo. 17-22. p. ; Guillaud, Elsa - Bartosek, Karel: "Nous sommes plus proches des Finlandais que des Lettons ou des Lituaniens". Entretien avec Ene Rammeld. = uo. 22-23. p.

A kívülállók szemében a balti államok: Észtország, Lettország és Litvánia koherens egységet alkotnak. Ez igaz is az orosz, illetve szovjet dominancia alatti sorsukra, egyébként azonban saját utat jártak, s járnak ma is. 1991 óta politikai és gazdasági tekintetben is különböző egyezséget kötöttek velük a NATO és az EK. Ez az összeállítás igyekszik bemutatni azokat a legfontosabb kihívásokat, melyekkel a három kis ország jelenleg szembesül. Ezek: egy újfajta polgári és nemzeti öntudat kialakításának szükségessége, s az orosz nyelvű lakosság nemzeti kisebbségi jogainak a figyelembe vétele.

Az 1905-ös forradalmat is többféleképpen fogadták az egyes balti népek. A litvánok ekkor követeltek először országgyűlést, valamint az egyetemes és titkos választójogot. Az észtek és a lettek nem fordultak szembe az orosz adminisztrációval, hanem a német arisztokrácia birtokainak teljes szétesztását követelték. Meglepő, de mindegyik ország megelégedett az autonóm státussal, s csak az I. világháború végén követelték függetlenségüket, melyet el is nyertek egészen a II. világháború kezdetéig. Innentől bontakozott ki a fegyveres ellenállás az orosz megszállók ellen 'Metsavennad' néven az észteknél, és 'Daivana' címen Litvániában egészen 1953-ig tartóan. Majd, a 80-as évek elejéig az engedetlenség legkülönbözőbb formáit gyakorolták, ideértve az öngyilkos tiltakozást is a Szovjetunió ellen. 1980-81-től ismét követelni kezdték a balti nyelvek használatának bevezetését. A helyi kommunista pártok több helyen is, főleg Litvániában az autonóm törekvésekkel rokonszenveztek. Gorbacsov színrelépésével még határozottabb irányt vettek a kezdeti reformtörekvések. A teljes függetlenséget elsősorban a litvánok hangoztatták. 1989 augusztusában 560 km-es élő lánccal valamennyien együtt követelték a Molotov-Ribbentrop paktum érvénytelenítését. Végül, 1990 februárjában a litván Legfelsőbb Tanács deklarálta, hogy az ország csatlakozása a Szovjetunióhoz de jure nem történt meg 1940-ben, tehát Litvánia sosem tartozott jogi értelemben a Szovjetunióhoz, azaz annak Alkotmánya sem érvényes litván földön, s ilyen alapokon akár meg is kezdhetik most már az érdemi tárgyalásokat Moszkvával. A két másik balti állam, mely reformokat sürgetett idáig, szintén csakhamar kimondta függetlenségét.

A fentebb már említett különbözőségeken túl fontos megemlíteni, hogy a

balti államok oroszosítása sem volt egyforma mértékű. 1991-es adatok szerint Észtország 30, Lettország 40, Litvánia lakosságának 10%-a volt orosz. Gazdasági téren sem mondható egységesnek a három kis ország. Észtországot ma "etnikai demokráciának" is lehetne - nem épp hízelgő értelemben - nevezni. A pártok gyengék, fejlett a korrupció, működik a maffia. Tény azonban, hogy míg külkereskedelmének 90%-át a Szovjetunióval bonyolította 1990-ben, öt évvel később vele már csak 17%-ban. Új pénzt, koronát vezetett be, gazdasági mutatói dinamikusán nőnek. Két éve 20%-os infláció mellett csupán 4,2% munkanélküli volt az országban.

Lettország öt éve vezette be új pénznemét, a latot. A Baltikum legnagyobb szénhidrogén termelője. 23%-os infláció mellett 6% a munkanélküli. A bürokratikus bonyodalmak miatt azonban kevés a külföldi befektető, a bankok csődöt jelentenek, a demográfiai görbe esik.

Litvániában is öt éves az új pénz, a 'litas'. Sikerült stabilizálni a gazdaságot; Moszkva megszüntette a gáz és kőolaj stopot. Mivel alapvetően agrárország, a gyümölcs és a sajt olcsóbb, mint a szomszédos országokban. A földtörvény következményeként 5%-ot ugaron hagynak az új tulajdonosok, s ezzel nehéz helyzetbe hozzák a régi kolhoztagokat. Pozitívumnak számít, hogy 1996 nyarán itt volt a legelőrehaladottabb a privatizáció, a növekedés 5%-os volt és a maffia tevékenységét a régióban itt korlátozzák a leginkább. A havi átlagfizetések: 212 dollár az észtekénél, 184 dollár a lettekenél és 168 a litvánoknál.

Elsőként Lettország hozott törvényt az állampolgárságról 1994. július 22-én. Nagy körültekintést igényelt a törvény előkészítése, hiszen a lakosság mintegy fele orosz nemzetiségű volt az államban. Kezdetől a jó nemzetközi - elsősorban moszkvai - kapcsolatok szinten tartását kellett szem előtt tartani. De az elmúlt ötven év viharai - deportálások, más etnikumúak betelepítése, stb. - is megnehezítik a lett önazonosság megfogalmazását. Daugavpils városában pl. az oroszajkúak 87%-os többséget alkotnak. A lett őslakoságnak, gyenge demográfiai mutatói mellett a nyelvi tudatlansággal is szembesülnie kellett. Az 1989-es adatok alapján a lakosság többsége csak oroszul tudott, hiszen iskolai tanulmányokat is csak e nyelven folytathatott. Számos vitát követően 1991-ben azt a megoldást fogadta el a Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa, hogy "teljes jogú" állampolgárok mindazok, ideértve leszármazottaikat is, akik a II. világháborút megelőzően is azok voltak."Potenciális", illetve "nem-állampolgárok" pedig azok, akik nem felelnek meg az előbbi kritériumnak, illetve 16 évnél nem régebben élnek az ország területén és nem tudnak lettül. Természetesen az állampolgári jogok gyakorlásában is különbséget jelent a kétféle státus.

A különböző nemzeti pártok különbözőképpen ítélték meg a honosítás szükségességét. Végül a legliberálisabb álláspont győzött, vagyis érvénytelenítették az ún. "honosítási kvótát", amely eredetileg 30% alá akarta csökkenteni a kisebbségek arányát. A nemzetközi vita súlyát jelezte, hogy több ízben is ENSZ és Európa Tanácsi szakértők jártak Lettországban. (1995 februárjában az országot fölvtették az ET soraiba.) A "vöröslábúak" nyugtalansága érthető Lettországon

belül, hiszen sosem voltak interetnikai zavargások résztvevői. Több, mint felük már Lettorszáiban született, s kevés kivétellel a függetlenségre szavazott. A honosítási procedúra egyébként 1995. február 1-jén kezdődött. Mindazok számára, akik sosem kapják meg, vagy csak hosszú idő elteltével az állampolgárságot, kiállítanak egy "nem-állampolgár" okmányt, ami gyakorlatilag a szovjet útlevélnak felel meg, és Lettországon belül a lakosokat megillető jogok gyakorlására is feljogosít. 1995 februárja és 1997 év vége között ténylegesen 6 ezren folyamodtak honosításért a hatóságokhoz, s közülük 4500-an meg is kapták azt.

A 90-es évek társadalmi változásai súlyos szociális problémákat vetnek föl, elsősorban is a nyugdíjasokét. Jelenleg a litván lakosság egy ötöde nyugdíjas. A nők hagyományosan 55, a férfiak 60 évesen mennek nyugdíjba; ezt az életkort azonban 1995 óta fokozatosan lejjebb szorítják. Többségük a napi megélhetéshez is kiegészítő jövedelemre szorul (25-42,5 dollár a havi nyuddj). A ruházkodásról már lemondtak, van aki havonta egyszer eszik húst és sokan koldulnak. (Az állam a nemzeti jövedelem 20%-át fordítja egyébként a szociális kiadásokra.) A csökkenő életminőséggel visszatért a tuberkulzis és egyre jobban hódít. A litván lakosságnak 5 %-a mondható egészségesnek, a többiek mind valamiféle egészségügyi szolgáltatást kénytelenek igénybe venni. A nők átlagéletkora 75 év, a férfiaké 64.

A szovjet rendszerben megszokott teljes foglalkoztatottság Litvániában is megszűnt. Már nem 8 órás munkaerőt keresnek, hanem alkalmazottat, aki elvégzi a feladatot. Elsősorban az informatikához valamilyen szinten értő, és további szakismeretekkel (nyelvtudással) rendelkező munkavállalókra mutatkozik igény. A dolgozók 70 %-át a magánszektor foglalkoztatja; itt a fizetés 2-300 dollár, míg általában 172 dollárt keresnek a litvánok, illetve a minimálbér 75 dollár. Hivatalosan 6,1 % a munkanélküli, valójában azonban 15-20% lehet az arányuk.

Érdekes a Litvániában élő oroszok megítélése: a helyiek számára inkább a szovjet rendszer áldozatainak tűntek, akik egy új világrendet hívatottak meghonosítani.

A litván állam 1918-1940 közötti független korszakában orosz lakossága gyenge és politikailag hatástalan volt. Rajtuk kívül még jelentős lengyel zsidó, német kisebbség lakott itt is. A II. világháború következményeként, 1952-ig bezárólag Litvánia 1 millió lakosát megölték, deportálták, vagy emigránssá lettek. Háború előtti lakosságának létszámát 1969-ben érte el újra. 1989-ig több bevándorló érkezett az országba, mint ahányan elhagyták azt. Ez a tendencia a függetlenné válással megfordult. A legmozgékonyabb az orosz populáció. Több hullámban érkeztek a XIV. század óta; jelentős a XVII. század végén a cár által üldözött, óhitű betelepült; a XIX. századi gyarmatosítás következményeként kisebb számban jöttek. Ismét másik csoportjuk a két világháború között a szovjet rendszer elől menekült ide. A ma itt élők 20 %-a viszont az utóbbi húsz év során érkezett; Bár a cári időkben a latin betű használata is tilos volt az újságokban, a kulturális dominanciát - főleg Sztálin halála után - kevésbé erőltették az oroszok.

Általánosságban elmondható, hogy az orosz bevándorlók nehézség nélkül feloldódtak a litván lakosság körében, amely nem volt ellenséges velük szemben. A litván népszaporulat mindig magasabb volt, mint a jövevényeké, ezen kívül egyenletes arányban oszlottak el litván területen az immigránsok. E két tekintetben jóval szerencsésebben jártak, mint a lettek és az észtek, ahol a szaporulat is ellenkezőképpen alakult, s az orosz bevándorlók elsősorban a fővárosokat özönlötték el.

Az 1989-et megelőző időszakban a litvániai oroszok egyharmada jól tudott litvánul. Az akkori hatóságok arra törekedtek, hogy a köztársaságban élő oroszok jól érezzék magukat, s hogy békességben éljenek az őslakosokkal. A bevándorló oroszok igen magas képzettségűek voltak, s ennek megfelelően a tudományos pályákon, az informatikában és hírközlésben számarányukhoz képest túlsúlyban vettek részt. A nemzeti öntudatra ébredés nemcsak a litvánok körében, hanem szinte valamennyi, a régióban élő etnikum életében végbement. A független litván állam törekszik megadni mindnek a kulturális autonómiát. Pl. az oroszoknak 12 kulturális szervezete működött 1995-ben, 188 középiskolában orosz nyelvű tanítás folyt, 42 egyetemi szakon orosz nyelven is lehetett tanulmányokat folytatni, Vilniusban orosz drámai színház működött, stb. Az orosz etnikum parlamenti képviselőit csak 1995 őszén alakult meg a Litvániai Oroszok Uniója. Jelenleg az országban élő oroszok 98 %-ának megadták az állampolgárságot. A jövőben azonban ez nem jár automatikusan együtt a kettős állampolgársággal. Az őslakosságnak mindössze 12 %-a gondolja úgy, hogy az állampolgárság csak azokat illeti, akiknek felmenői, vagy maguk is 1940. előtt már az ország területén éltek.

Az oroszok nagy része társadalmi, foglalkozás szerinti motivációk, s kevésbé etnikai alapon integrálódott a litván társadalomba. A piacgazdaságra történő áttérést hasonló módon élik meg, mint a litvánok.

Politikai szempontból a három balti államban élő oroszokat homogén-eriséként kezelik Moszkvában. Innen nézve valóban a 'russzofóbia' a legfontosabb diszkriminatív tényező a balti államokban élő oroszokkal szemben. Úgy értékelik azonban, hogy csak idő kérdése, s a probléma megoldódik: optimista változatban úgy, hogy Oroszország demokratizálódása előrehalad, pesszimista módon pedig úgy, hogy az oroszok visszaszerzik a Szovjetunió szétesésével elvesztett területeiket.

Kakasy Judit

Ukránok vélekedése a lengyelekről és Lengyelországról

Hrycak, Jarosław: Jeszcze raz o stosunku Ukraińców do Polaków /z Rosją w tle/
. = Więź, 1998. 3.no. 14-32.p.

Egy 1997-ben végzett közvéleménykutatás szerint az egyes nemzetek népszerűségi listáján a lengyelek az amerikaiakkal együtt a 3-4. helyet foglalják el az ukránok szemében. (Az első-második helyen az oroszok és fehéroroszek állnak). A lengyelek ezzel szemben nem tűnnek ki ukránok iránti rokonszenvvel. Az egyoldalúság oka (a történelmi okon kívül) az, hogy a lengyelek hazájukban jóval több ukránnal találkozhatnak, mint amennyi lengyellel az ukránok. Míg a Lengyelországban feltűnő ukránok általában munkanélküliek, potom pénzért is szívesen elszegődők, feketézők, bolti szarkák és prostituáltak, addig az Ukrajnában megforduló lengyelek rendszerint üzletemberek, politikusok, kulturális munkások, szakértők. E más-más minőségű minta más és más irányú emóciót idéz elő.

A közölt mutatókat azért is óvatosan kell kezelni, mert az ukrán nem egy nyelvű nemzet (a magukat ukránnak vallók közül 53-56 %-a oroszul beszél), és az ország egyes régióinak nincs közös múltja sem (így pl. egész más múltra emlékezhet a kárpátaljai, a krími, a Don vidéki stb. ukrán).

Ezért szerzőnk szükségesnek látta, hogy vitaalkalmakon népszerűsítse a lengyeleket és Lengyelországot. A viták részben ukrán, részben orosz nyelven zajlottak, és esetenként különböző végzettségűek vettek rajtuk részt. (4-4 középiskolai és egyetemi végzettségű, illetve 2 vegyes csoport). A beszélgetésekből kitűnt, hogy napjaink Lengyelországát sokan példának tekintik az ukrán viszonyok megjavítása szempontjából. (Negyven ország közül Lengyelország a harmadik helyen szerepel a népszerűségi listán).

A résztvevők általában kis méretűnek tartották az oroszok és az ukránok közötti különbséget, míg a háttérben a szláv kölcsönösség hatását lehetett érzékelni. Ebből a szempontból érdekes, hogy Lengyelországot számosan nem szláv államnak tekintették.

Azok, akik pártolták az ukrán függetlenség fennmaradását, mondván: Ukrajna nem bonyolódott olyan véres konfliktusokba, mint az oroszok Afganisztában vagy Csecsenföldön, példa gyanánt a lengyel függetlenségi törekvéseket hozták fel. Minél távolabb volt a vita színhelyétől az orosz határ és minél közelebb a lengyel, annál nagyobb hangsúllyal szerepelt a nemzeti büszkeség, illetve a résztvevők annál kevésbé bizonyultak „szovjetizáltak”, azaz nemzeti azonosságtudat nélkülieknek. Meglehet, hogy ezek fülében ma is ott visszhangzik a hruscsovi üzenet: „Minél előbb kezdünk el oroszul beszélni, annál gyorsabban építjük fel a kommunizmust.”

Oroszország és Ukrajna egysége és/vagy szoros szövetsége más aspektusból is felvetődött a vitákon. Eszerint a területi nagyság és a nyersanyaggazdagság előfeltétele a gazdasági sikerességnek. Ezeket „látni” a térképeken, míg az olyan kis országokat, mint Görögország, Dánia, Hollandia, Lengyelország és Magyarország, alig-alig. Az efféle állításoknak - természetesen - erős oppozíciója akadt, amely nemegyszer éppen Lengyelország példáját hozta fel.

Bár az egyes régiókhoz tartozók sok tekintetben különböző véleményeket és meggyőződéseket hangoztattak, lengyelelles kijelentésre nem került sor. Különösen értékes a nyugat-ukrajnaiak sajátos szimpátiája. Itt ui. az idősebbek még jól emlékeznek a régebbi történelmi tortúrákra, a két világháború közötti lengyel állam ukránellenességére, a második világháború kölcsönös atrocitására.

A nyugat-ukrajnaiak fiatal nemzedékei, amelyek a fentiek következtében igen-igen keveset tudnak a múlttól, Lengyelországot egyenesen a „burzsoá” kultúra és életstílus közvetítőjének tartják, s ennek megfelelően becsülik és kedvelik. Amikor a lengyel Szolidaritás harcot hirdetett a kommunista hatalom ellen, egyértelműen „drukkoltak” neki.

Annak ellenére, hogy e tanulmány tanulsága szerint a lengyelek és Lengyelország az ukránok nagy többségének szimpátiáját élvezzi, a két állam közötti kapcsolatok nem mondhatók a legjobbaknak. A két ország között - a katonasírok és emlékművek vonatkozásában - „temetőháború” folyik, ami miatt egyszerre kell sírni és nevetni. Aztán: több kulturális kérdés és gazdasági érdekellentét elhanyagolt kezelése ugyancsak késlelteti a két állam és nemzet viszonyának megjavítását.

„Nagyon valószínű- állapítja meg Hrycak, hogy az ukrán társadalom létezésének egész ideje alatt nem volt még sohasem ilyen apálya a lengyelelles érzelmeknek. Annak érdekében, hogy ezek a fejlemények a kölcsönös kapcsolatok új tendenciájává változzanak, szükséges, hogy a lengyel társadalom megismerje és tudatosítsa őket.”

A Wi” szerkesztősége ezzel kapcsolatban megjegyzi: „A lengyel témájú ukrán szövegek olvasásakor óhatatlanul felmerül a kérdés: mi, lengyelek ugyan tudnánk-e így írni az ukránokról. Ezt a kérdést ajánljuk Olvasóink szíves figyelmébe is.”

Futala Tibor

Nemzet és nemzetiség a 20. századi Ukrajnában

Nacional'ni vidnosini v Ukraiïni XX. st. Vid. Nacional'na Akademia Nauk Ukraiïni, Inst. Nac. Vidnosin i Politologii. Kiiv, 1994, Naukova Dumka. /Zbirnik dokumentiv i materialiv./

Ukrajna 20. századi nemzetiségi viszonyait bemutatni - illusztrálni szándékozó kötet elsősorban a pártarchívumok eddig hozzáférhetetlen anyagából válogat. Ezeket egészíti ki néhány, elvi állásfoglalásként értelmezhető központi sajtóközlemény. A válogatás lehetőségei eléggé szűkösek voltak. A kommunista párt és a KGB elsősorban a „közvetlen kézi vezérlés” klasszikus irányítási mechanizmusát dolgozta ki, csak igen ritkán folyamodott írásbeli megnyilvánulásokhoz. A kiadvány esetlegessége elsősorban ebből fakad; számos érdekes és közösségek sorsát eldöntő dokumentum mellett nem az ellentmondó állásfoglalások disszonánsak, hanem inkább azok teljes hiánya bosszant. Jóférsült az anyag, s ezt elsősorban az elmúlt nyolc évtized „borbélymestereinek” köszönheti. Annál drámaibb, amikor az érzelem nélküli jelentéseken, beszámolókon átsüt a valóság, a nemzeti-nemzetiségi sorstragédia.

Sajátos módon a legnagyobb kisebbség, amelyről a kötet dokumentumai szólnak, maga az ukrán. Ezt a ma 50 milliós népet még a nemzetté alakulás korai stádiumában akadályozta meg a nagyorosz sovinizmus az önálló nemzeti nyelv és kultúra kiépítésében. Harmadfél évszázadon át az elmaradott, a kulturális értékek hordozójának szerepére alkalmatlannak nyilvánított „kisorosz” nyelv használatát hivatalosan is tiltották. Az ukrán művészek, köztük Gogol is, orosz-ként váltak világhírűvé. A nemzeti kultúra egyetlen mentsvára az Ausztriához csatolt Galícia volt. Nem véletlen, hogy a jelen dokumentumgyűjtemény M.Sz. Hrusevszkij Ukrajinci c. tanulmánya nyitja, amelyben az e területről származó és az ukrán nemzeti törekvések irányítójának számító tudós a nép és nemzet fejlődésének, harcainak krónikáját nyújtja.

Az 1917-es polgári forradalom rövid időre felvillantotta az ukrán nép előtt az önálló államalapítás esélyét. Sorra jöttek létre a különböző autonóm érdekvédelmi szervezetek, és a katonatanácsok megkezdték a hadsereg „ukrainizációját”, is. A gyakran egymással is harcban álló különböző kormányok azonban nem tudták megteremteni a stabilizációt.

Ugyan különböző okokból, de elbukott, ill. megszűnt az önálló Ukrán Népköztársaság és a Nyugat-ukrajnai Népköztársaság. Néhány intézkedésük (az állampolgárság, az államnyelv, ill. oktatás nyelve, az Akadémia létrehozása, az egyetemeken ukrán tanszékek bevezetése) azonban visszavonhatatlanná vált.

Az első világháború utóvédharcai, a polgárháború, és a szovjethatalom hol törvényszerű, hol mesterségesen előidézett éhínségei (1921-23, 1932-33, 1994-47, a második világháború pusztításai és a közel egy évtizedig tartó nyugat-ukrajnai testvérháború eseményei nem tették lehetővé Ukrajna olyan mértékű gazdasági megerősödését, hogy annak súlya lett volna a nemzet érdekeinek képviseletében.

A kötet dokumentumai ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy különösen a húszas években, de az inerció törvényeinek megfelelően még a harmincas években is, Ukrajnak a nemzeti kérdések megoldásának kísérleti terepe volt. Különösen a korszak kezdetén meghirdetett „korenizáció”, tehát a helyi sajátosságok előtérbe helyezése, a helyi származású vezetők kiemelése adott erre módot. 1924-ben megalakították a Kisebbségügyi Bizottságot, és létrehozták annak helyi szervezeteit. Ugyanebben az évben sor került a Moldáv ASzSzk megszervezésére. A felsorolt dokumentumok beszámolnak a különböző nemzeti kisebbségek községi és járási önkormányzatairól. A kor követelményeinek megfelelően részletesen elemzik a különböző nemzetiségek képviselőit a kommunista pártban.

A dokumentumgyűjtemény legértékesebb anyagát a nemzetiségi oktatás statisztikai adatokban gazdag táblázatai, kimutatásai képezik, amelyek a konkrét tematikán túl képet nyújtanak az adott kisebbség létszámáról, korfájáról, identitástudatának fokáról. Részletes képet kapunk az orosz, zsidó, lengyel, német, bolgár, görög, moldáv kisebbségek továbbtanulási lehetőségeiről, esetenként kulturális szervezeteikről. A beszámolók szólnak az ún. kis létszámú nemzetiségek (cseh, asszír, tatár, amiben természetesen nincs benne az akkor még Oroszországhoz tartozó Krím tatár lakossága, örmény stb.) helyzetéről, a cigányság ott és akkor is elsősorban szociális kérdésként értelmezett állapotáról, a vándorcigányok letelepítéséről.

A harmincas évektől, a sztálinizmus erősödésével aztán egyre gyakoribbak az ideológiai jellegű és politikai elővigyázatosságból fakadó nemzetiségellenes megnyilvánulások. Ez elsősorban a német és lengyel kisebbségre vonatkoztatva érzékelhető.

A második világháború kényszerintézkedések sorát hozta magával. A nyugat-ukrajnai „benderovisták” küzdelmével Moszkva álláspontja, amelyet csak rövid időre szakít meg a huszsovi enyhülés és az akkor kibontakozó irodalmi „új hullám” jelentkezése.

Az egyre keményebb „ideológiai harc” dokumentumai közt érdekes színt folt a kárpátaljai magyarság helyzetéről szóló 1972. szeptember 1-i pártbizottsági dokumentum, amely a szokásos „megnyugtató” adatok mellett szól a fiatal értelmiség körében jelentkező „burzsoá nacionalizmusról” s az ellene fogantatott intézkedésekről, lényegében tehát a Forrás mozgalomról, annak erőszakos felszámolására tett kísérletről.

Az ezt követő másfél évtized Ukrajna történetének egyik legszomorúbb időszak, amikor a dokumentumok lényegében „az egységes szovjet nemzet” ideológiai köntösébe bújtatott nagyorosz sovinizmus tombolásáról szólnak.

A legutóbbi mintegy tíz év az ukrán nemzet és állam újjászületésének dokumentumaival van jelen. A nemzetiségi politikát viszonylag európai törvények képviselik a kötetben. Tudnunk kell azonban, hogy ezek gyakorlati megvalósítására nem került sor.

A 223 dokumentum egy egyedi sorsú nagy-régió tragikus történetéről számol be. Amit kifogásolhatunk: mindennek koncepciózus levezetése, a szükségesnek tartható kommentárok, szakaszolások, fejezetek stb. hiánya.

S. Benedek András

Egymást átfedő képzetes közösségek Orosz-ukrán tárgyalások a fekete-tengeri flottáról 1992-96

Covert, Kevin : Overlapping Imagined Communities /The Black Sea Fleet Negotiations Between Russia and Ukraine, 1992-1996, = Canadian Review of Studies in Nationalism, 24. vol. 1997. 12. vo. 21-31 p.

Abban az ambivalens nemzetiségi és politikai közegben, melyet az ugyanebben a számban ismertetett Pirie-tanulmány mutat be, érthető, hogy az olyan egykori szovjet "nemzeti kincsek", mint a fekete-tengeri flotta is, amelyek egy másik önállósult országhoz kerültek vagy annak a területén helyezkedtek el, éles viták tárgyát képezik.

A Krím, Szevasztopol és az ott állomásozó flotta mindig központi tulajdona és büszkesége volt, - és emlékében marad is - Oroszországnak, bár hajóinak nagyrésze elavult, és immár nem rendelkezik nukleáris fegyverekkel. A földközi-tengeri amerikai flottára nézve már nem jelet fenyegetést. Orosz szempontból nézve - a hagyományokon túl - fenntartásához az az érdek fűződik, hogy kordában tartsa a militarizálódó Törökországot.

Az orosz politikusok, s velük például Alekszandr Szolzsenyicin dühös támadásokat intéznek a Szevasztopolra igényt bejelentő ukrán politikusok ellen, főleg azzal érvelve, hogy Szevasztopol, illetve az egész Krím félsziget 1954-ben törvénytelenül került ukrán kézbe, amikor a Perejeszlavi Egyezmény /a zaporozsjei kozákok csatlakozása a cári birodalomhoz/ 300. évfordulója alkalmából Hruscsov bejelentette, hogy a Krím ezentúl az Ukrán Szocialista Köztársasághoz tartozik. Igaz, Szevasztopol különleges státusa, hogy közvetlenül Moszkvából kormányozzák, fennmaradt.

Orosz szempontból gazdasági érvek is alátámasztják Szevasztopol Oroszországhoz való tartozását. Szevasztopol olyan gyárváros, amelynek minden munkahelye a flottához kötődik. Azt Ukrajna is elismeri, hogy 1991 óta is Oroszország finanszírozta a flotta és kapcsolódó üzemek fenntartását. Csak az 1995-ös évben 17,6 milliárd rubelt igényelt a város a központi orosz kormányzattól a szevasztopoli szociális infrastruktúra fenntartására.

Etnikai szempontból az orosz igény azért tűnik jogosnak, mert az 1989-es népszavazás szerint a Krím az egyetlen olyan jelentősebb közigazgatási egység Ukrajnában, ahol a lakosok több mint fele /67%-a/ orosz nemzetiségű, és még ennél is nagyobb arányú az oroszul beszélők száma. Az a Benedict Anderson, akitől szerzőnk a tanulmánya címében szereplő "képzetes (imaginárius) közösségek" kifejezést átvette, joggal hangsúlyozza, hogy a nyelv rendkívül erős eszköz a nacionalisták kezében, mivel arra használható, hogy eldöntsék, hogy ki lehet egy ilyen közösség tagja és ki nem.

Az orosz érvek legfontosabbika viszont, talán mégis Szevasztopolnak az

orosz történelemben elfoglalt kiemelkedő szerepe. Szevasztopol az 1854-56-os krími háborúban és az 1942-es náci blokád idején is kiemelkedő szerepet játszott, és az ugyancsak Szevasztopolhoz kötődő világhírű Patyomkin cirkáló c. filmen kívül ez a Lev Tolsztoj és mások által megörökített város az orosz ember örök hősiességét hirdeti.

Ukrajna nem tud ennyifajta érvelt felhozni Szevasztopol és a flotta birtoklására. Az ukrán érvek, így köztük a rendkívül ügyes és látványosan politizáló Kucsma elnök érvei jogi természetűek. Annak ellenére, hogy ő orosz-barátságáról ismert, és nem tagadja, hogy Szevasztopol hős orosz város, sőt elfogadja, hogy a fekete-tengeri flotta orosz, állhatatosan ragaszkodik ahhoz a meggyőződéséhez, hogy Szevasztopol ukrán város, mivel ukrán területen fekszik. Ebből a szempontból joggal hivatkozik az 1975-ös Helsinki Záróokmányra, melyet 1992-ben mind az orosz, mind az ukrán kormány jogilag a magáévá tett, s melyben ez szerepel: "A résztvevő államok tiszteletben tartják valamennyi másik résztvevő állam területi integritását."

Ha az előbb az orosz oldalról a gazdasági érdekeket említettük, most az Ukrajnához tartozás infrastrukturális tényeit kell említenünk. A Krím Ukrajnától kapja az áramot, a vizet, onnan jönnek a telefon-vonalak, a telefon- és rádióközvetítések. A valóságos közösség tehát a Krím számára Ukrajna, Oroszország legfeljebb képzetes közösség lehet.

Oroszország azonban többször is felhozta saját politikai érveit. A Duma 1992-ben elítélte a Krím 1954-es Ukrajnához történt csatolását. 1994-ben Konsztantyin Zalutin a következőket mondta: "Lehet, hogy Oroszország vérrel és fegyverekkel kötődik a Krímhez, de Ukrajna a Krímet a Politbüro intrikái és a papírháború során kapta meg. A Krímet törvénytelen határozatok útján és az Orosz Parlament jóváhagyása nélkül rendelték ukrán fennhatóság alá. Sajnos, a történelmet nehéz újjáírni." 1995-ben, egy hónappal a Szocsi Egyezmény után a Duma az Alkotmánybíróságot kérte, hogy Szevasztopol 1948-as különleges státusát erősítse meg.

Maguk a flotta tisztjei és tengerészei, akiknek választaniuk kellett a hajók megosztásakor, kölcsönösen azért aggódnak, hogy a tárgyalások bizonytalansága miatt veszélybe kerül országaiuk biztonsága. Baltin admirális az egész régió biztonságát féltette a flotta felbomlása esetén. Szevasztopolban még működött a cikk megírása idején /kérdés, ma meg vannak-e még?/ a Szlava Szevasztopolja /Szevasztopol Dicsősége/ és a Flag Rogyini /A Haza Zászlóshajója/ c. lap, amelyben idézik Baltin szavait, amelyeket az orosz flotta napján mondott.: "Szevasztopol és Flotta minden tekintetben egységes kell, hogy maradjon. Szevasztopol el fog esni a flotta nélkül, elveszíti különlegességét, politikai arculatát és fontosságát. Senki se fog vele törődni. Kis piszkos burzsuj város lesz belőle, poros utcákkal és kéregetőkkel... A fekete tengeri flotta... hozta létre Szevasztopolt, védelmezte és újjáépítette a háború után. és most bérlőként akarják kezelni: lakbért kérnek tőle arcátlanul."

Ukrajna 1992-ben hangosan követelte az egész fekete tengeri flottát, s a

flotta ukrán tengerészei azóta is az ukrán nemzeti büszkeség elvesztésének érzik az 1993-as Masszandrai Egyezményt.

Szerzőnknek ettől függetlenül az a meggyőződése, hogy nem a két ország által használható kikötők hollétéén, a hajók, ellátó műhelyek megosztásán, azaz nem tényeken és számokon, hanem történelmükön vitatkoznak a képzetes közösségek. Időközben viszont kiderült, hogy Szevasztopoltól nem messze a Fekete-tenger olajat tartalmaz. Ha ez a jogosan immár ukrán olajkincs meglenne, Ukrajna kevésbé függne Oroszországtól az olajellátás területén.

Szerzőnk úgy látja, hogy egyetlen megoldás kínálkozik, olyan tárgyalásos megegyezés, amelyben Oroszország és Ukrajna megosztja mind a támaszpontot, mind a parti létesítményeket Szevasztopolban. Egy ilyen megállapodás - írja szerzőnk 1996-ban - lehetővé teszi majd, hogy Jelcin elmenjen Kiiivbe és aláírja az orosz-ukrán barátsági szerződést.

Szevasztopol megosztása azonban továbbra is problematikus /ha ugyan nem lehetetlen/ marad - írja Kevin Covert cikke zárófejezetében, s legfőképpen azért, mert a város két különböző nemzetnek két különböző dolgot jelent. Gyakorlati szempontból a város megosztása olyan bizonytalan jogi helyzeteket eredményezhet /pl. esetleg orosz és ukrán matrózok összetűzését az utcákon vagy vendéglőkben/, amikor nem lehet tudni, ki az illetékes hatóság. Szevasztopol megosztása elméleti szempontból sem adna választ arra a kérdésre, hogy kié is, illetve ki az, aki valójában a városhoz tartozik? Ez az igazán alapvető fontosságú kérdés mindenki számára, aki a nemzeti azonosságtudat alakulását figyelemmel kívánja kísérni Ukrajnában és Oroszországban.

Míg ezek a kérdések meg nem oldódnak a fekete-tengeri flotta körüli tárgyalások láthatóan végtelen körben fognak keringeni, fejezi be cikkét a Georgetown University munkatársa.

Tokai András

Oroszország és Kína - irány Nyugat ?

Mandelbaum, M.: *Westernizing Russia and China.* = *Foreign Affairs*, 76. vol. 1997. 3.sz. No. 80-95.p.

A hidegháborút búcsúztató világrendben Amerika két legfontosabb partnere Oroszország és Kína. Méretük, gazdasági potenciáljuk és katonai erejük együttesen indokolja ezt. Ez mindenki számára egyértelmű. Már kevésbé az, hogy e két hajdan ortodox kommunista s ma változatlanul atomhatalom egyszersmind kihívást is jelent számára. A hidegháború utáni rend -élén Amerikával (szerző: e rend fő szponzorával) -elfogadott szabályokra és normákra épül, csupán a fenti két hatalom magatartása kétértelmű politikai és gazdasági szinten egyaránt. Kuba, Észak-Korea és Burma megcsontosodott rendszere elszigetelődik, - nem így az oroszok vagy a kínaiak. Ők nem is „remeték”, de nem is készülnek felborítani e rendet. Következésképp az amerikai politikának is változnia kell irányukban: a hidegháborús szembenállás helyett új megoldások szükségesek.

Amerika e két állam fennállását elismeri, más szóval: nem kívánja támogatni a csecsen vagy a tibeti önállósulást. Az emberi jogok széles körben ismertté váló megsértése érzékenyen érinti az amerikaiakat, de nem érinti az amerikai érdekeket. Más aggasztja őket: éppen a központi kormányzatuk veszélyes gyengesége. A fordulat maga is éles: a korábban túlzottan hatalmas, a társadalomra „rátenyereelő” központi hatalmi masinéria mára ellentettjébe fordult. A krónikus költségvetési deficiten kezdve számos jele van ennek.

A demokrácia lényegében csak korlátozott, behatárolt kormányzat esetén működhet. Ekkor éledhet a független gazdaság, keletkezhet önmagát artikuláló s más tényezőkkel versengő politikai akarat. Így nem baj, hogy az orosz vagy kínai államszervezet föderalista felépítésű. A baj ott kezdődik, ha a központi hatalom a legalapvetőbb fealdatokat is csak hiányosan látja el. Például - s ez irritálja főként Amerikát - nem képes ellenőrizni a nukleáris anyagok (beleértve a fegyvereket) sem. Nincs még ugyan akut veszély, a nukleáris eszközök kontrollja úgy-ahogy érvényesül, ám nem a külpolitika irányítás egyértelmű dominanciájával. Más szóval: az atomipar függetlenedni látszik, s saját fennmaradása érdekében önálló szerepre tör. Ennek szimptomája, hogy nukleáris reaktorokat adtak el Iránnak, amely Amerika meggyőződése szerint nem energiát, hanem atomfegyvert akar előállítani. Hasonló a helyzet a kínaiak olyan termékeivel is, amelyek felhasználhatók mind polgári, mind pedig katonai célra, s az exportra vonatkozó döntés nem okvetlenül a központi hatalom szférájában születik. (Egyébként könyvek, videofilmek és kiadványok jogszerűtlen előállításával is számos kínai vállalat sérti nyíltan az amerikai üzleti érdekeket, a szerzői jogokat.)

Félreértés ne essék: e tendenciák nem decentralizálást jelentenek ki. Egyetlen nyugati államban sem lenne elfogadható, hogy iparági vagy vállalati érde-

kek a kül- vagy katonapolitika hatáskörét rontsák. Az orosz vagy kínai nemtörődomség ráadásul úgy is értelmezhető, hogy nem is kívánnak a mostani világrendbe betagozódni, nem kívánnak az amerikaiak kedvére lenni, sőt, mintha élveznék az amerikaiak látható csalódottságát.

Az ilyen politika -távolról- emlékeztet a gaullizmusra, amely szintén nemegyszer tört borsot az amerikaiak orra alá, mintegy ezzel is illusztrálva saját függetlenségét. Van ebben egyfajta nosztalgia is a valamikori igazi nagyhatalmi helyzet után, - ennek múltán a felszíni függetlenség viszont olyan pótlék, amely a nemzeti érzést legyezgeti. S ezáltal mintegy legitimálja a mindenkori uralkodó csoportot.

Az orosz és kínai nagyhatalmi szerepvágy továbbélését jelzi a - legalább-regionális szinten demonstrált „különleges” felelősség. Így az oroszok esetében a Kaukázus vagy Közép-Ázsia térsége dolgában. Ez érthető is az iszlám fundamentalizmustól való félelem kérdésében. Ugyanakkor érezhető a Törökországgal való rivalizálás is. Kína hozzájárult Pakisztán atomhatalmi és rakétaterveinek megvalósításához abból a régi elvből kiindulva, hogy „ellenségem ellenségét” ésszerű segítenem. Tehát India megleckéztetése jól megoldható Pakisztán felfegyverzése által. Ám így Kína megsérti az atomfegyverek elterjedését tiltó nemzetközi egyezményt. Az orosz akciók pedig sértik az elemi nemzetközi szabályokat a független államok belügyeibe való beavatkozással. Még nem mondható el, hogy e tettek alapjaiban érintik Amerika létérdekeit, de feltétlenül sértik Amerikát a mai nemzetközi rend legfőbb garانتálójának szerepében.

Nemegyszer gazdasági téren is előbukkannak az orosz és kínai nagyhatalmi gesztusok. Oroszország a környezetében lévő államok ügyeinek befolyásolására tart igényt, Kína meg például a Délkínai-tenger olajat sejtető térségében akar előjogokat szerezni. Katonapolitikailag ugyancsak kettős magatartás tapasztalható náluk. A két volt nagyhatalom örülni látszik, ha Amerika a német vagy japán militarizmus esetleges éledésére nemet mond, de korántsem örül az amerikai fegyveres erők bevetésére az általuk favorizált térségekben. 1995-ben Oroszország nyugtalanodott, amikor megjelent az amerikai sereg a Balkánon a véres boszniai konfliktus elfojtása végett. Az ilyen esetek felvetik az orosz és kínai gondolkodásban a rejtett amerikai érdekek érvényesítésének lehetőségét. Beindulhat a kölcsönös félreértések és félremagyarázások gépezete. Ilyenre - mondhatni kiváló - példa a NATO bővítése Közép-Európában. Vagy Kína esetében a Tajvan és képviselői irányában tanúsított amerikai magatartás.

Terület és szuverenitás: e két hagyományos alapfogalom magyarázhatja a szemléletet. Az oroszok nem akarják például elfogani, hogy Ukrajna független államként létezzen, hiszen három évszázad alakította -alakítja ezt az orosz érzést. Kína elképzelhetetlennek véli Tajvan önállóságát (jóllehet a XX. században soha nem tartozott a szárazföldi hatalomhoz, minthogy 1950-ig a japánok uralták a szigetet). 1994-ben Ukrajna a háromhatalmi egyezmény keretében lemondott atomhatalmi státuszáról, cserében - elég általános- amerikai garanciákat kapott. 1979-ben a Tajvanról hozott törvény a sziget jövőjével kapcsolat-

ban csak békés úton bekövetkező változást tolerál, minden más megoldás „komoly aggodalmat” keltene Amerikában. E két kérdésben nincs kötelezően érvényesítendő amerikai politika. Ami nem jelenti azt, hogy bármely drasztikus változást el lehetne fogadni. Hisz Amerika szemével nézve az ukrán önállóság felszámolása vagy Tajvan erőszakos egyesítése alapjaiban változtatná meg az európai és ázsiai helyzetet: az a világ összehasonlíthatatlanul veszélyesebbnek tünne s a tettes egyértelműen agresszív hatalomnak.

Amerika a korábbi explicit elrettentés helyett térjen át a hallgatóságos vagy passzív elrettentés módszerére. Hisz nem egyértelműen csoportosíthatja partnereit ellenségre és barátra. Képletesen célszerűbb Oroszországot és Kínát mint szeszélyes kamaszt felfogni, akiknek esetében elsődleges fontosságú magatartási mód a higgadság és türelem.

Wilson elnök hajdan úgy képzelte, hogy a nemzeti önrendelkezés elve révén megbízható világrend jöhet létre. Csalódnia kellett. Ma az a szemlélet, hogy a kapitalizmus, a szabad verseny önmagában elvezet a békés világrendhez, bátorító, de szintén nem elégséges feltétel. A nyugati erőknek, élükön Amerikával minden rendelkezésükre álló eszközzel bátorítaniuk kell a „kamaszokat”, hogy felelős felnőttekké válhassanak.

Sonnevend Péter

A kurdkérdés Törökországban

Kritikus fordulópontok és elszalasztott lehetőségek

Barkey, Henry J. – Fuller, Graham E.: *Turkey's Kurdish Question: Critical Turning Points and Missed Opportunities* = *Middle East Journal*, 51. vol. 1997. 1. no. 59-79. p.

A rendkívül alapos történeti áttekintést és finom török belpolitikai elemzést adó tanulmányt egy, a Carnegie Bizottság a Halálos Konfliktusok Megelőzésére által támogatott könyv előkészületeként írta a Lehigh University nemzetközi kapcsolatokat kutató decense, illetve a RAND Corporation egyik főmunkatársa.

Előzményként megtudjuk, hogy a kurdkérdés az I. világháborút lezáró, az egykori Oszmán Birodalmat érintő 1920-as Sevres-i Szerződéssel, majd a 20-as évektől a nagy török hazafi, írás- és öltözködés-újító diktátor, Kemal Atatürk működésével kerül nemzetközileg előtérbe.

Atatürk, hogy a különböző nyugati hatalmak által megszállt Törökországot felszabadítsa és iszlám, de latin betűkkel író, európai ruhába öltözött köztársaságként megvalósítsa, szövetkezett a kurdokkal. Martin van Bruinessen /London, Zed Books, 1992/ *Agha Shaikh and State* c. művére hivatkozva a szerzők érdekesen mutatják ki, hogy Atatürk nem az Isztambulban valamelyest már elfogadott kurd vezetőkkel, hanem magukkal a hegyi törzsekkel keresett és talált kapcsolatokat, akik készek voltak egy remélt autonómia ígéretében, parlamenti helyek biztosításával Atatürkök támogatni. Alighogy Atatürk pozíciója valamelyest megszilárdult, és 1923 után a rendszer konszolidációja is megkezdődött, a kurd területeken is működésbe kezdtek a függetlenségi törvényszékek, óriási helyi hatalommal. Különös fejleménye a kurdok és a központi reformista kormányzat kapcsolatainak az 1925-ös Szaid sejk-forradalom. A forradalom vezetője, Szaid sejk ellenezte a kalifátus eltörlését, így papi személyként vallási meggyőződése miatt, kurd lévén pedig nemzeti meggyőződésében érezte sértve magát. A kurdoznak nemcsak nemzeti nyelvüket volt tilos immár nyilvánosan használniuk, hanem a kurd területekre telepített törökök számára elkobozták földjeiket, és azt a népességet, amelyik korábban tényleges önállóságot és autonómiát élvezett, teljesen török jogi- és iskolarendszerbe igyekeztek kényszeríteni. Az asszimiláció a háború okozta rendkívül rossz gazdasági helyzetben kezdődött, amit még az is tetézett, hogy az egymással hagyományosan kereskedelmet folytató kurd területeket Törökország és Irak közt határral megosztva, az évszázados kereskedelmi és kulturális cserét lehetetlenné tették. A török újságokban immár nem lehetett a kurd szót leírni, történelmüknek még a nyomait is kitörölték a török iskoláskönyvekből.

Atatürk 1938-as halála után a török állam statikusan folytatta, amit a nagy reformátor elkezdett. Különös módon éppen az elnyomásnak ebben a sötét időszakában sarjadtak azok a magok, amelyek majd egy generációval később hajta-

nak ki, és bizonyítják, hogy Törökországban két nemzet van jelen: a török és a kurd.

A II. világháború után, az Ismet İnönü által vezetett ankarai kormány – részben a megerősödött Szovjetunió Anatólia egy részére bejelentett igényeit ellensúlyozandó – elkezdett nyugati irányban orientálódni. A nyugati demokráciák elvárásainak megfelelően az addigi uralkodó Köztársasági Néppárt mellett újabb pártok létesítése is szóba jöhetett. Az 1950-es választásokat az ellenzéki Demokrata Párt nyerte meg, amely - sok kurd szavazatot szerzett azzal, hogy kampányuk során beígérték a “keleti restriktciók” eltörlését és a csendőri visszaélések korlátozását a falvakban. Győzelme után azonban a Demokrata Párt, nem váltotta be ígéreteit, sőt, számos kurd politikust letartóztatott lázadás vádjával.

Az ezután következő tízéves időszak, annak ellenére, hogy 1960-ban katonai puccsban végződött, végül is kedvezett a kurd jogok érvényre juttatásának. Még a puccsisták által szerkesztett új alkotmány is tartalmazta a szólás- és gyülekezési szabadság elvi lehetőségeit. Részben a gyors urbanizációnak is köszönhetően, az ötvenes évek végén és a hatvanasok elején baloldali mozgalmak indultak Törökországban, köztük az a Török Munkapárt, melyet sokan a kurd érdekeket jelenleg legjobban kifejezésre juttató Kurdisztáni Munkáspárt elődjének tekintenek. A török kormányok a Demokraták nyomán, minden helyben született kurd mozgalmat igyekeztek kommunistának beállítani, igaz, az iraki monarchia 1958-as megszüntetésével és a legendás kurd vezér, Mustafa Barzani visszatéréssel, Irak akkor valóban olyan példát mutatott a törökországi kurdoknak, hogy egy baloldali eszméktől vezérelt országban jobban érvényesülhetnének a nemzeti érdekeik.

Igaz, a jóval későbbi iraki kurd-üldözés Szaddam Husszein 1988-as Anfal programja, majd az 1991-es Öböl-háborút követő események, amelyek eredményeképpen több, mint félmillió iraki kurd menekült Törökországba, az iraki mintát végképp követhetlenné tették. Ankara az USA-hoz fordult segítségért, ami az Operation Provide Comfort (Menedéknyújtó Hadművelet) megszervezéséhez vezetett. Ennek eredménye egy kvázi-autonóm észak-iraki kurd autonóm terület kialakítása lett, amelyre viszont úgy tekint Ankara, mint amire esetleg saját kurdjai is sóvárognak - Törökország területi szuverenitását megsértve. Ezek az események viszont - a korábbi időkkel ellentétben - immár nemzetközi figyelem előtt zajlanak.

Szerzőink, ahogy cikkük címében is ígérték, közelebről is bemutatnak két elszalasztott lehetőséget a kurd kérdés megoldására. Az egyik nagy lehetőség 1991-ben adódott, amikor Turgut Özal hazafias pártja, amely a kurd jogok elismerésében legtovább jutott, elbukott a választásokon. Süleyman Demirel lett a miniszterelnök, aki maga is olyan kijelentést tett, hogy hajlandó elismerni “a kurd realitásokat”. A kurdok körében óriási volt a várakozás. A reménységek azonban megbuktak egyrészt az elnök és a miniszterelnök személyes ellentétei, másrészt a katonaságnak a politikai vezetés háta mögött indított rendkívül kemény akciói miatt, melyeket dél-keleten és általában a Kurdisztáni Munkáspárt

ellen indítottak. A konfliktus az 1992 márciusi ú.n. Nevruzi (kurd és siita újév) gyilkosságokban kulminált. Ekkor a kurdok körében mintegy 90 áldozta volt a mézárásoknak, amire a PKK egy 11 áldozatot követelő isztambuli áruházi robbantással válaszolt.

(Hogy a PKK ekkorra már milyen erővel rendelkezik, és milyen török erővel néz szembe, szerzők egy 1995-ös amerikai kongresszusi jelentésre hivatkozva elmondják, hogy a PKK mintegy tíz ezer jól felfegyverzett felkelővel, további mintegy ötven ezer főnyi fegyveres miliciával és mintegy 375 ezer főnyi támogatóval rendelkezik. A kormány kb. 250-300 ezer főnyi biztonsági erőt, Törökország összes fegyveres erőinek mintegy egyharmadát tartja a dél-keleti területeken, és e csapatokat vadászrepülőök és helikopterek támogatják.)

A nevruzi összetűzés hatására a kurd származású képviselők kilépnek a részben kormányt alkotó Szociáldemokrata Pártból, s ezzel minden politikai megoldási lehetőség egy időre füstbe megy.

A második elszalasztott lehetőség a PKK 1993-as egyoldalú tűzszünete után következett be. A tűzszünet a török oldal képviselőit meglepetésként érte. A helyett, hogy a kedvező helyzetben politikai egyeztetésekre került volna sor, a kormány a tűzszünetet a PKK gyengeségének értékelte, és folytatta a fegyveres fellépést. Fatálisan rontotta a helyzetet, hogy április 17-én, éppen egy hónappal a tűzszünet bejelentése után Özal elnök szívrohamban meghalt. Az ezt követő ankarai politikai zűrzavarban nem a kurd ügy volt a legfontosabb. Tansu Ciller lett a miniszterelnök, aki tapasztalatlan volt mind biztonsági, mind külügyi kérdésekben, és nem volt hajlandó Demirelékkel együttműködni a kurd ügy tovább-gondolásában.

A PKK vezetésén belül a széthúzásnak és a meg nem értésnek keserű bizonyítékeként 1993 május 25-én egy újoncokkal teli buszt támadtak meg a kurdok, és 33 fiatal török katonát lemészároltak. Abdullah Öcalan, a PKK Damaszkuszban tartózkodó vezetője nem akarván, hogy kiderüljön: nem tudja fegyvereseit kordában tartani, elvállalta a merényletért a PKK felelősségét. Az esemény természetesen megfelelő muníciót adott az új kormánynak ahhoz, hogy a kurdok további üldözését mind belföldön, mind nemzetközileg jogosnak állíthassa be. Belpolitikai téren tovább folyt a cenzúra, illetve a kormány érzékenységet figyelembe vevő öncenzúra a kurd ügyeket illetően a török sajtóban. Két évvel később, 1995 tavaszán a török hadsereg úgy állította be a semmivel sem igazolható észak-iraki behatolást, hogy ezúttal teljesen sikerült a PKK-t megsemmisítenie. Valójában csak raktárait sikerült elfoglalni a hangos sajtó-kampányban bejelentett "végleges" győzelem folyamán.

A kurdkérdés Törökország teljes jogú EU-tagságát is beárnyékolja, már csak azért is mert a törökországi fegyveres konfliktusokon kívül számon kérik rajta a csak Németországban megtelepült mintegy másfél millió török és majdnem félmillió kurd közti állandó feszültségeket.

Törökország az EU nyomására, így az 1996 január elején életbe lépett vám-

unió bevezetése előtt bizonyos kozmetikázásokat hajtott ugyan végre az alkotmányban és a büntetőtörvénykönyvben, de az alaphelyzet nem változott.

A szerzők tanulmányuk összefoglalásakor bevallják, hogy érzik: a nagyobb felelősséget elemzésükben végig a kormányzervekre hárították, amelyek a lassú és bonyolult politikai megoldások helyett sorra a gyors és látványos katonai akciókra, a helyi csendőrségre és bíróságra bízták a nagyvárosoktól oly távol eső kurd problémák megoldását. Újabban maga a PKK mutat készséget politikai megoldásokra, s úgy tűnik, hosszabb távon az Európai Unió is ezt fogja Törökországtól követelni. Bizonyos reményekre jogosít az 1995 decemberi választások eredménye, amikor egy újabb, a PKK-nál mérsékeltebb kurd erő, a HADEP, a Népi Demokrácia Pártja, ha a 10 százalékos parlamenti küszöböt nem is érte el, a helyi hatóságokban jelentős támogatásra tett szert. Hogy semmilyen előrehaladás ne menjen zökkenők nélkül, a HADEP 1996 nyári kongresszusán valaki lehúzta a török zászlót, amiből országos botrány keletkezett, s a párt teljes vezetését bebörtönözték.

Tokai András

Feketeképűek, angломánok, ál-bennszülöttek: identitás-módosítások Ausztráliában

Perea, S. – Pugliese, J.: Wogface, Anglo-Drag, Contested Aboriginalities... Making and Unmaking Identities in Australia = Social Identities, 4. vol. 1998. 1. no. 39-72 p.

Mint ugyanebben a folyóiratszámában egy másik ausztrál vonatkozású cikkben, J. Jupp írásában megjegyeztük, ellenmondásos helyzetben - és ellentmondásos megítélés alatt - él az ausztráliai népességnek az a körülbelül egyharmada, akik az NESB /nem angolul beszélő háttérű/ kategória alá esnek. Szerzőink, a La Trobe és a Wollongong Egyetem kutatói maguk is bevallottan ebben a cipőben járnak. Kritikus hangú cikkükben elemzik és színes példákkal illusztrálják azt a helyzetet, ami a több évtizedes multikulturalista és fajgyűlölet-ellenes liberális politika után a konzervatív kormány hatalomra kerülése után bekövetkezett, az utóbbi két év során.

John Howard miniszterelnök szárnyai alatt a korábbi törvény előtti egyenlőséget visszavonó olyan intézkedések készülnek, mint pl. az őslakosság tulajdonjogainak csorbítására, mint az ú.n. tízpontos Wik-terv, ami megszüntetné az őslakosok tulajdonjogát azokon a földeken, amelyeken az eredetileg csak "le-geltetés" céljára vettek bérbe tőlük. Visszatérés ez szerzőink szerint ahhoz az Ausztrália-elképzeléshez, ami szerint ez a kontinens: terra nullius, senki földje, valójában nincsenek is őslakosai, minden tehát azé a gyarmatosítóé, aki használja. A parlament elé mostanában beterjesztett Wik-terv az összes ausztrál termőföld 40 %-át érinti. Az NFF, a Nemzeti Farmer Szövetség hangos politikai kampányba kezdett, melynek központjában egy fekete-fehérben felvett televíziós reklámfilm áll: egy fehér és egy fekete kisfiú civakodása. Furcsa ellentétben áll ez az esemény azzal, hogy Ausztrália az utóbbi évtizedekben mint szabad, multikulturális modell-ország reklámozta magát világszerte. Az igaz, teszik hozzá a szerzők, hogy az a kép hamis volt. Mostanában derül csak fény arra, hogy milyen tömegesen szakították el a bennszülött gyermeket családjaitól, mennyire általánosan zajlott az az asszimilációs politika, amit a század elején egy fehér Ausztrália megvalósítására kezdtek. Érdemes felfigyelni a cikkben egy magyar nevű szerzőtől, Jacqui Katonától vett idézetre: "A bennszülött gyerekeknek a családjaitól történő elszakítása/ az ausztrál holokausztum, az etnikai tisztogató ausztrál változata... nem hagyhatjuk ki ezt a fejezetet az ausztrál történelemből" /Sydney Morning Herald, 1996 febr. 14./

Hogy ki és mennyire bennszülött, az gyakran nem a tények, hanem választás kérdése. Szerzőink több példát idéznek a "karrier-bennszülöttek" esetére. Bennszülöttnek, aboriginalnak lenni ugyanis bizonyos helyzetekben izgalmas, vagy kifizetődő. A legnagyobb port egy 82 éves angol-auztrál író és festőnő, Elizabeth Durack botrányos vallomása verte fel, az idős hölgy bevallotta, hogy hosszú

évek óta ő festi és árusítja Eddie Burrup divatos bennszülött képeit. Pár nappal ezután egy díjnyertes aboriginal "önéletrajzi" regényről derült ki, hogy nem a bennszülött Koolmatrie saját írása, hanem a kitalált és nem létező nő történetét egy Leon Carmen nevű 47 éves fehér férfi írta, aki Elizabeth Durackhoz hasonlóan ráadásul a tehető "gubbah"-ok közé tartozik. A hamisítások mögött sokféle indokot találunk. A sikervágy, az érdekesség hajszolása mögött az a valóságos feszültség, és a kisebbségi, vagy hívjuk így nyugodtan: bennszülött-politikának az a tradicionális ellentmondásossága, amit A. Grassby "Az ausztrál multikulturalizmus születése" című munkájából vett idézettel így jellemeznek szerzőink: "Van egy barátom, aki húsz évig dago /kb.nigger/ volt, aztán húsz évig "új-ausztrál"-nak számított. Abban bízunk, hogy mint "kisebbségi" fog meghalni" De van egy másik oldala is az identitások sérülékenységének. Elizabeth Webby, a Sidney Egyetem angol tanszékének professzora, amikor védelmébe veszi a Wanda Koolmatrie-ről szóló könyv fehér íróját, ezzel érvel: "Én olyan angol-kelta családból származom, amelyik már nagyon hosszú ideje van itt Ausztráliában. Az ember nem könnyen alkalmazkodik valami más kultúrához... Mi vagyunk az a csoport, akitől el akarják venni az identitásunkat."

De nemcsak a feketék /wog-ok/ és ahogyan vissza-csúfolják őket a fehéreket, a "gubbah"-ok nem találják az identitásukat, ami végül is mint a Gazdaszövetség fekete-fehér filmjében civakodó, egymástól nagyon különböző kislány esetében, ha nem is "szép", de legalább érthető, hanem, mint szerzőink bemutatják, az a nagy köztes réteg is az önazonosságát keresi, amelyik se nem fehér, se nem fekete. Megtudjuk egyébként a cikkből, hogy még nemrégiben is volt olyan bevándorlási politika, amelyik azt sugalmazta, hogy a kifejezetten fehérbőrű és szőke hajú bevándorlókat, így pl. a balti országok jelentkezőit kell előnyben részesíteni a lusta, megbízhatatlan és sötétbőrű dél-európaiakkal szemben. Hogy ez sem problémamentes népesség, s hogy a fehér bőr alatt micsoda bonyodalmat hozhatnak magukkal, arra példaképpen egy irodalmi botrányt idéznek: a Dimidenko Napló esetét. Ismét egy hamisítással állunk szemben. Helen Darwill író nő Helen Dimidenko álnéven publikálta "The Hand that Signed the Paper" című ugyancsak önéletrajzi vallomásnak álcázott bevándorló-regényét. A történet szerint egy ukrán-ausztrál munkásosztálybeli nő ráébred, hogy családjában ott van az, aki annak idején a II. világháború alatt Ukrajnában, "saját kezével írta alá" sok ukrán zsidó halálos ítéletét. A könyv, mint tényleges "kisebbségi" vagy ahogy Ausztráliában nevezik, "ethnic" szerző műveként a legrangosabb ausztráliai irodalmi díjat nyerte el. Népszerűségére mi sem jellemzőbb, mint hogy a Sydneyben hagyományos "meleg" felvonuláson egy egész csapat "dimidenko" vonult fel, fehér-szőke hosszú hajjal, kezükben az immár Helen Darwill neve alatt újra nagy példányszámban kiadott botránykönyvvel. /A történet háttéréhez szerzőink azt is megmagyarázzák az ausztrál viszonyokat nem ismerő olvasóknak, hogy az ausztrál szexipar bálványai is sok éven keresztül az ilyen ukrán, vagy balti bombázók voltak. Újabb identitás-keveredés, mikor a meleg férfi nőnek öltözik./

Még az előzőeknél is botrányosabb identitás-áthágást követett egy Salina

Grosso nevű, Dimidenkohoz hasonlóan ugyancsak NESB, nem-angol hátterű ifjú hölgy, egy munkásosztályhoz tartozó szicíliai bevándorló család lánya. Ő, miután nem vették fel a jogi egyetemre, ügyvédnek adta ki magát, sőt hamis diplomája megszerzését nem átalotta népes sötétbőrű családja társaságában abban a drága Windsor Hotelben ünnepelni, ami hagyományosan az anglo-ausztrál felső tízezernek volt fenntartva. Grosso, aki végül börtönbe került, nemcsak hamis diplomáját kamatoztatta és a vád szerint sikkasztott is, hanem egy másik álszent társadalmi törvényt is megszegett: leányanyaként szült és ezt ráadásul fennhangon hirdette is. Példája rendkívül provokatív. Dél-európai szegény lányként neki legfeljebb fodrászúnak illett volna lennie a jelenlegi ausztrál elvárások szerint (A történet arról nem szól, hogy a szicíliai család a leányanyaságot hogyan viselte el).

Botrányos példáján és televízióbeli népszerűségén felbuzdulva, úgy tűnik, elszakadt a gát. Napjainkra az ausztrál tv-csatornák tele vannak NESB-figurákkal.

A valódi wog-ok élete ettől nem lesz sokkal könnyebb. A NESB- népszerűség /és irodalom/ példái után szerzők ismét visszakanyarodnak a kisebb létszámú őshonosok identitásához és természetesen az ő identitás-zavaraikhoz. Az anglo-ausztrál életvitel, s talán az angoloknak az indiai békés együttélése a színészekkel azt a furcsa helyzetet hozta magával, hogy indiainak lenni még mindig kevésbé volt kényelmetlen, vagy elitelendő, mint igazi abo-nak, azaz ausztrál bennszülöttnak.

“Mondd azt, hogy indiai vagy !” - biztatja az asszimilációs céllal egy ausztrál családban felnövő őshonos gyereket egy jóakarója.

A cikkben idézett legkínzóbb, s talán legkeserűbb példa pedig annak az immár külügyi szolgálatban karriert befutott fiatalembernek az esete, aki egy anglo-ausztrál leány és egy ceyloni fiatalember szerelméből született az ötvenes években. Mivel a jó családból való lány nem mehetett hozzá az “indiai”-hoz, aki csak egy fokkal volt jobb annál, mintha bennszülött lett volna, a gyereket egy fehér ausztrál család fogadja örökbe. A család gazdag, a fiú jó iskolákba jár. Sötét a bőre, s minthogy az ilyen örökbefogadott fekete gyerekek bennszülöttek szoktak lenni, az iskolában őt is “abo”-nak, aboriginalnak, bennszülöttnak csúfolják. Sikeresen végi az egyetemet, s bár nevelő szülei jogán a felső fehér középosztályhoz volna joga kötődni, egy egyetemi professzora javaslatára valódi bennszülöttként pózol, s ez azokban az években jól jön a politikának, ő lesz az első “bennszülött” ausztrál diplomata. Sorsa akkor válik válságossá, - és tegyük hozzá, mélyen emberivé, - mikor immár felnőttként tudomást szerez arról, hogy nem ausztrál bennszülött, hanem ceyloni ember az apja. Karrierjét otthagya kezd harcolni valódi identitásáért, s ő, aki először angoltalanította magát, most azon fáradozik, hogy végre bennszülötteléntve az legyen, aki: jöttment indiai. Ez a történet is, mint Dimidenkoé, “faction”-ként tényirodalomként jelent meg. A szerző ezúttal nem csal. Ő valóban az, aki: Gordon Matthews, az “An Australian Son”, /Az ausztrál fiú/ írója. Szerzőinknek fel sem tűnik, hogy a történet még nem kerek; ha következetes, már valamelyik sri-lankai nyelven új nevet is választott volna magának.

Tokai András

“ Testvéreim! Petőfi népe! “

Szabédi László: 1945. március 15. (Ünnepi beszéd Kolozsvárt) = Korunk 3. folyam, IX/2. 1998. 2.sz. 107-110. p.

Szabédi Lászlónak ez a beszéde korai és fontos dokumentuma egész írói életművének. Bár csak a korszak és az írói életmű egészének együttes vizsgálata adhat választ a Szabédi rejtély fölfedésére, vagyis hogy a különböző területeken és műfajokban miért csak addig jutott el Szabédi László, ameddig eljutott.

Ez a beszéd 1945-ben a kolozsvári magyar színház Petőfi-ünnepélyén hangzott el, Jordáky Lajos és Nagy István szónoklatai mellett. Mindhárom szónok központi témája a magyar demokrácia ereje és Erdély jövője.

Petőfi szellemét idézve az erdélyi nemzeti lét kérdéseire keresi a választ ebben a beszédében Szabédi: “Száz év múltával támadhat-e visszhangja Petőfi esküjének”, amikor két olyan szorosan összefüggő kérdésre kell választ találni, mint az 1848-as programok érvényessége, valamint az erdélyi szabadság valódisága két nappal azután, hogy Erdély északi részét bekapcsolták a román igazgatásba.

Kertelés nélkül adja meg a választ. 1848-ban a márciusi ifjak által fogalmazott 12 pont egyike volt az Erdéllyel való unió. A márciusi ifjak számára ez a követelés szoros összefüggött a gyarmati sors ellen küzdő népek szövetségrendszerének a megerősítésével. A porosz militarizmussal és a cári despotizmussal szorosan szövetkezett Bécs ellenében magának a magyarságnak az erejéből nem remélhettek eredményt. Mihelyt a magyarságnak sikerült kicsikarnia a királytól a nemzetgyűlésnek felelős minisztériumot, minden szabadságharcos népek közös ügyévé vált, hogy a császári elnyomás alatt nyögő Erdély népei is a bécsi önkénnyel szembenálló felelős minisztériumnak a hatáskörébe vonassanak. Maga Petőfi is a “Világsszabadság” zászlaja alatt kívánt meghalni. “És ez az, ami a márciusi gondolatból ma is maradéktalanul érvényes: a magyar szabadság ügyének szolidaritása a világsszabadság ügyével.” Ennek világos tudatában tehető fel a második kérdés? “Joggal mondhatjuk-e, hogy ma (1945-ben) szabad március 15-ikét ünnepelünk? Nem válunk -e ezzel a kijelentéssel hűtlenné Petőfi szelleméhez?” Bár a román kormány akarata kétségtelenül az, hogy az erdélyi magyarság szabadságjogait teljes mértékben biztosítsa, és a világpolitikai helyzet is több reménnyel kecsegtet mégsem jelent ez kevesebb küzdelmet és körültekintést, mint 1848-ban. A nemzeti jogok megvalósítását egyetlen kormány sem fogja ajándékba adni, magának az erdélyi magyarságnak kell azt kivívnia. Vigyázni kell azonban, hogy az 1848-49-ben elkövetett hibák ne ismétlődjenek meg.” A magyar szabadság ügyét ma is úgy kell tekintenünk, ahogyan Petőfi

Sándor tekintette: a világszabadságért harcoló népek közös ügyének láncszemeként. “ És ebben a szellemben a legszorosabb együttműködésre kell törekedni mindazokkal a román erőkkal , melyek a román nép nemzeti és társadalmi felszabadítását, az idegen tőke alóli felmentését e szolidaritás útján keresik. De csakis ezekkel a román erőkkal kívánatos a szövetkezés, mert minden nép szabadságjogainak ott van a határa , ahol más népek szabadságjogainak felségterülete kezdődik. “Barátainkat arról ismerjük fel, hogy nem akarják ajándékként juttatni nekünk azt, ami bennünket jog szerint megillet, és hogy nem kívánnak tőlünk áldozatot.”

Szabédi László hagyatéka a következő évekből is őriz március 15-i és Petőfiről szóló beszédekét, ám ezekre már súlyosabban nyomja rá bélyegét a pártpolitika és az író-politikus szemére hályogot hozó, önbolondító és sokakat becsapó, a népi demokráciában feltétlenül hívó, a Szovjetunióra mint védőbástyára tekintő “nemzetpolitika”. Ezekben már csak elvétve csillan fel a költő és irodalomtudós Apácai Csere János-i szelleme. Kinyomtatásuk csak egy kritikai kiadásban képzelhető el - írja Kántor Lajos a közlés bevezetőjében.

Kovács Olga

Bűbajos imádságok

Silling István: Magyar és délszláv népi imádságok párhuzamai. = Üzenet, 27.évf. 1998. 1-2. sz. 157-170. p.

Bár a népi imádságok gyűjtésében, kutatásában és összehasonlító elemzésében az igazán nagy fordulatot Erdélyi Zsuzsanna Hegyet hágék, lőtöt lépek (1974,1976) c. kötete jelentette, valójában nem teljesen ismeretlen anyaggal találkoztak ekkor a kutatók. Már a 19.sz. második felében tettek közzé ilyen szövegeket. Kálmány Lajos Szeged környékén és Törökkanizsán gyűjtötte az 1891-ben publikált népi imádságait. Elsőként ő hívta fel a figyelmet az összehasonlító elemzés szükségességére és a más népeknél feltételezhető előfordulásokra: "Kincseink ismerői tanulva fogják összehasonlítani imádságainkat a 16.sz.-ból fennmaradt Bornemissza Péter Ördögi kísértetekről c. művében található bűbajos imádságokkal, illetőleg ráolvasókkal s ezeknek más népeknél lelhető változataival"

A délszláv szakirodalomban Vladimir Kacanovskij Apokrifne molitve gatanja i price (1881) az első olyan gyűjtemény, amely apokrif imákat tartalmaz. Az imák, melyeket Kacanovskij vizsgált, a pravoszláv kolostorok kéziratos emlékeiként maradtak fenn a 14-16. sz.-ból, leginkább a ma montenegrói Savina kolostorban. A szerző orosz és görög előfordulásokról is említést tesz, ami azt mutatja, hogy az ortodoxia területén sem ismeretlen ez a műfaj.

Ive Pricicet Bunjevačke narodne pisme (1929) címen Szabadkán adott ki egy 13 népi imádságot tartalmazó érdekes füzetet. Ezt csak 1992 -ben követi majd Silling István gyűjtése, amelyet 1995-ben publikál a Létünk c. folyóiratban.

Maja Bosković-Stulli - Dina Zečević 1978 -ban adta ki Zágrábban Usmena i pučka književnost.Povijest hrvatske književnosti című gyűjteményét.

Erdélyi Zsuzsanna Hegyet hágék .. c. kötete készítette kutatásra Vilko Novak professzort, aki 1983-ban Slovenske ljudske molitve címen adta ki az általa gyűjtött szlovén népi imádságokat.

Erdélyi Zsuzsanna 1991-ben az Új Írásban tette közzé a Magyarországon élő szerb, horvát és szlovén kisebbség közös sorsok -"szépeinek" címmel archaikus népi imáit. Duro Franković 1993-ban jelentette meg a magyarországi horvátok, szerbek és szlovének körében gyűjtött szépszámú szövegét.

A mai Vajdaság területén élő magyarok népi imádságai felé szintén a hetvenes évek elején fordult a figyelem. A zentai néprajzkutatók, úm. Bodor Anikó, Bodor Géza, Burány Béla, Tripolsky Géza számos helyen gyűjtöttek és publikáltak. Silling István Boldogasszony ablakában c. gyűjteménye 1992-ben jelent meg. Ez a kupuszinai gyűjtés eredményeit tartalmazta. 1995-ben Kínján esék esete címmel 42 vajdasági helységből közöl archaikus népi imádságokat.

A gyűjtés során figyeltek fel a magyarsággal együtt élő szlávok hasonló szokásaira. Beszédes Valéria fedezte fel a szerbek lakta Sztapárban az első szerb

nyelvű népi imádságokat. Ezt Zombor környéki közös gyűjtés követte az ott élő szerbek, sokácok, bunyevácok körében. A gyűjtésre fordított idő rövideje miatt azonban elég kevés anyag alapján lehetett csak az összehasonlító vizsgálatokat elkezdeni.

Erdélyi Zsuzsanna már 1984-ben közzétett tanulmányában (Késő középkori közköltészeti emlékek a hazai interetnikus - délszláv - szakrális hagyományban) föl hívja a figyelmet arra, hogy ezek a szövegek nem kizárólagosan a magyar néphagyomány részei, hanem más népek szóbeliségében is föllelhetők. Erdélyi taglalja a Mária-álmot típusba sorolt imádságok vajdasági magyar és horvát előfordulásait, valamint az Aranymiatyánk vajdasági magyar és katolikus szláv megfelelőit, amelynek egyébként más európai előfordulásai is vannak.

A római katolikus vallású szlávok imái között a zombori néprajzkutatók fellelték a vajdasági magyarság körében igen elterjedt reggeli ima, az ún. kakasos imádság megfelelőjét is. Zlatan kokot (Aranykakas) címen. A szenvedéstörténet-központú szövegben megtalálható a kakas általi ébresztés motívuma, amelyben a megváltást hirdető fényszimbolika az arany jelzővel bővül. Az arany a magyar szövegekben is többször megjelenik de nem a kakas mellett. Egy másik imádság fényszimbólumait az égitestek jelenítik meg a "csillagokkal ékesített / napba öltöztetett/ ... " asszony motívumában, mely bibliai fogantatású és a ferencesek által kultivált ikonográfiai megoldás volt.

Az égitestek mint fényes ékszeresek a magyar és bunyevác apokrif imákban egyaránt föllelhetők (Mária és a zsidók, Marija i židovini). Hasonlóan a fényszimbolika körébe tartozik a repülő galamb is: "Repül, repül a galamb, /Nem galamb az, /Hanem Isten angyala"/ A magyar imádságokban mutatkozó ellentétes szerkezetű bajelhárító formula a horvátban ugyancsak előfordul (Mária üzenete, Marijina poruka)

Az imák szerkezetét vizsgálva a délszláv imákban gyakoribb a háromszori ismétlés. A szláv antitezisnek mint a délszláv népköltészeti alkotások egyik különleges szerkezeti és stilisztikai sajátosságának előfordulása ebben a folklórműfajban is megfigyelhető (Kápolnácska, Istenszülőcske -Crkvice, Bogorodice kezdetű ima).

Amilyen fontos a moldvai magyarok körében Szent Borbála, olyan jelentősége van a vajdasági horvátok körében Szent Katalinnak (Szent Katalin fájdalmi, Boli Sv. Katarine) Ezeknek az imáknak bajelhárító funkciójuk van, továbbá a jó halálra való felkészülést segítik: "Ezt annak kell imádkoznia, aki tudni akarja, hogy mikor fog meghalni. Így hallottam az anyámtól...kicsi koromban."

Más, gyakori párhuzamos motívuma a magyar és a délszláv archaikus imádságoknak az angyal, aki közvetítő az Isten és az emberek között. Leginkább a felfeszített Jézus vérére felfogó égi küldöttek gyanánt jelennek meg az imákban. Az esti és más bajelhárító imákban azonos oltalmazó szerepük van.

A szerb és horvát imádságokban csakúgy mint a magyarban kiemelt helyen szerepel Krisztus keresztre feszítése. A kínzás módozatainak elbeszélésében számos párhuzam mutatható ki. Bár mindhárom nemzet imádságaiban jelen vannak

az archaikus világértelmezés jegyei, nem látható tisztán a nyugati és a keleti egyház hívei között gyűjtött apokrif népi imádságok keletkezésének kora és eredete. A katolikus imádkozók szövegei követhetők ugyan a késő középkori költészetnek a ferencesek által szájhagyomány útján terjesztett közköltészetéig, de mitévő legyen a kutató a ferencesekkel semmiféle kapcsolatban nem álló pravoszláv vallásúak imáival, amelyek szerkezetileg, tartalmilag, nyelvileg, ikonográfiailag testvérei a katolikus kultúra szövegeinek. Vajon milyen interetnikum hozhatta létre és mikor az egyes népek archaikus apokrif imáit?

Kovács Olga

Az oroszok és Oroszország a lengyel irodalomban és köztudatban

Maciejewski, Janusz: Stereotyp Rosji i Rosjanina w polskiej literaturze i świadomości społecznej. = Więź, 1998. 2.no. 183-197. p.

A lengyelek kezdetben nem különböztették meg egymástól a tőlük északra és keletre élő szlávokat: a fehéroroszokat, a nagyoroszokat és az ukránokat egyaránt ruszinoknak hívták. Csupán a lengyel-litván közös állam idején, a 14. sz. végén kezdték észrevenni a köztük lévő különbségeket, nem utolsósorban annak köszönhetően, hogy ekkoriban Szmolenszk, Kurszk, sőt Vjazma is litván fennhatóság alá tartozott a maga sokféle szlávjaival. A közös állam és a moszkvai cárság közötti határ a 16.sz. végén szilárdult meg.

A nagyoroszok első differenciált megnevezése a cári székhely nevének alapult: moszkvaiaknak emlegették őket. Ennek két lengyel alakja is van, úm. „Moskwicin” és „Moskal”. Ez utóbbi később az oroszok gúnyneve lett, de keletkezésekor erről szó sem volt. A ruszin megnevezés egyre inkább csak a fehéroroszokra és az ukránokra vonatkozott.

A később egyeduralkodóvá vált „Ruski” megnevezés valószínűleg az oroszok saját nemzetnevéből alakult ki. Van neki egy pejoratív tartalmú alakja is („Rusek”). Ez a két etnikum, illetve állam fegyveres konfrontációinak forgatógábjában született. A békésebb kapcsolatok a két állam között csupán a 17. század végefelé, főként a 18. században jöttek létre. Így mind több lengyel ismerhette meg a cári állam mindennapjait. Ennek következtében alakult ki az oroszországról a „legtartósabb” lengyel sztereotípiá, miszerint esetében alázatos, minden elnyomást, különösen az állam túlkapásait türelmesen elviselő népről van szó, aminek -ugyebár - Rettenetes Iván, I. Miklós és Sztálin regnálásában egyaránt megvolt a maga valóság tartalma.

Az oroszországi rabság és a lengyelországi szabadság érzékeléséből a lengyelek körében lassan-lassan nemzeti büszkeség, ha ugyan nem gőg sarjadt ki. Ennek első irodalmi megfogalmazásai Reinhold Heidenstein és Jan Kochanowski életművében lelhetők meg. (Kochanowski érdekes módon annyira hitt a lengyel szabadságeszme valóságos erejében, hogy az egyik királyválasztás alkalmával Iván vagy valamelyik fia trónralépése mellett kardoskodott.)

Az irodalomban a 17. század közepén az oroszokról mint nagy északi népről, a kedvezőtlen éghajlati viszonyok miatt nehezen élő etnikumról beszéltek (főként: Skrzypnyből származó Samuel Twardowski), amiben a büszke-gőgös vonulat mellett a sajnálkozás motívuma is megjelenik.

A lengyel reneszánsz, illetve az ellenreformáció győzelmével befejeződő vallási háborúság nyomán a katolikus - pravoszláv ellentét és a katolikus magasbrendűség szólama is helyet kapott az oroszok lebecsülésében.

Benedykt Chmielowski *Nowe Ateny* címen adta ki 1754-ben az első lengyel

enciklopédiát. Benne az oroszok jellemzése – mintegy az eddigiek szintézisé-ként– minden itt korábban megemlített tulajdonságot tartalmaz, miközben bizonyos jólelkűség jellemző rá a lengyel magabiztosságon kívül.

A 18. század második felében a folyamatosan erősödő Oroszország a rohamosan gyengülő Lengyelországban mind nagyobb rémületet keltett, amit részben messianizmussal, részben „akasztófahumorrall”, részben gyűlöletkeltéssel próbált ellensúlyozni a lengyel köztudat. (Ekkor kapott a „Moskal” pejoratív kicsengést.)

Lengyelország felosztásai, az ország nagyobb részének a cári birodalomba való kényszerítése, az oroszosítás és a soron következő felkelések vérbe fojtása (a pragai vérengzés 1794-ben) miatt az oroszország lett a fő ellenség, a legfőbb elnyomó és hóhér. A radikálisak még a szláv családból is kitagadják az oroszokat (Rajnold Suchodolski, Zygmunt Krasiński).

Az oroszokkal semmiféle közösséget nem vállalókkal szemben ott voltak azok, akik a lengyelség elleni vétségeket a (mindinkább németté váló) cári családnak és az uralkodó elitnek tulajdonítják, és az egyszerű oroszok jogfosztottságát hirdetik. Közéjük tartozott Mickiewicz, Słowacki és Karol Baliński.

I. Pál és I. Sándor idején volt egy időszak, amikor az oroszok és a lengyelek kapcsolata rendeződhetett volna. Ez Lengyelország harmadik felosztása után következett be, amikor is a Németországhoz és Ausztriához került régiókban azonnal kemény németesítés vette kezdetét, addig az oroszokhoz került Varsói Fejedelemségben, amely egy ideig a Lengyel Királyság megnevezést is visszakapta, felvirágozott a lengyel kultúra.

Az 1815 utáni kedvező körülményeket azonban a novemberi és a januári felkelést követően 1832 és 1864 között ismét az önkény váltotta fel: minden, ami lengyel volt, akár egyesület, akár iskola, akár párt, megszűnt, sőt: az ország nevét nyilvánosan ki sem lehetett ejteni a megtorlás veszedelme nélkül.

Paradox módon ekkor ismét hatalmas kulturális fellendülés következett be. A lengyelek –anélkül, hogy összebeszéltek volna– elhatározták: nem vesznek tudomást az oroszokról, egyfajta „passzív ellenállást” valósítottak meg. Az irodalom csúcseit ekkor Orzeszkowa, Prus és Sienkiewicz jelentette. Ha egyszer nem volt szabad leírni, hogy Lengyelország, soha nem említik Oroszországot sem. Az ekkor keletkezett műveknek nincsenek orosz hőseik, mellékszereplők is csak akkor, ha korábban lengyel hősséggel együtt szenvedtek „Keleten”. Ilyen és hasonló leleményekkel lehetett megkerülni az éber cenzúrát. Valamint azzal is, hogy sok művet külföldön és Szentpétervárott jelentettek meg, ahol nem létezett a cenzúra „lengyel válfaja”. Ebben az időben megint felmerül, hogy az oroszok nem is szlávok, csak felületesen szlávosodtak. Valójában tatárok, Dzsingisz kán uródai. Az ezt bizonygató Franciszek Duchński-val szemben Cyprian Norwid jelentette ki, hogy „mindez már sok a jóból”.

Különben a lengyelek fékentartására és az orosz érdekek érvényesítésére rendelt orosz rendőrök és tisztviselők, illetve a lengyelek között minden kiközösítés ellenére szükségképpen fennáltak a hivatalos kapcsolatok és a gazdaság magántulajdonából következően a pénzügyi-kereskedelmi érintkezések is.

Akadnak lengyelek, akik -lehetőleg Lengyelországon kívül- cári tisztviselők és alkalmazottak lettek (pl. Szentpétervárott több mint 150 ezer lengyel élt).

Miközben az országban megszervezték az illegális iskolákat (az egyetemig bezárólag), a fiatalság nem bojkottálta az orosz tanintézeteket sem, ui. csak így jutott közkeletűen elismert bizonyítványokhoz.

A kezdeti konfrontáció ily módon hovatovább valamiféle együttéléssé szelődött. Sok lengyel családnak voltak orosz segítők és pártfogói, akik mintegy a cári érdekek ellenben és az orosz patriotizmus jegyében cselekedtek a lengyel ügy javára. Ennek köszönhető, hogy a XX. századra korántsem csak negatívumok maradtak köztudatban az oroszokról.

Az orosz uralom végefelé (1905 után) sok minden megváltozott, egészen addig, hogy lengyel politikát is lehetett művelni (Roman Dmowski, Pilsudski). Az I. világháború után önállóvá lett országban hatalmas érdeklődés nyilvánult meg az orosz kultúra iránt, hisz többé nem alterálták a lengyel-orosz kapcsolatokat hatalmi szempontok. E fellendülésben komoly szerepet játszottak a Lengyelországban megtelepedett orosz emigránsok. S ki ne venné észre: a két világháború közötti időszakban sok lengyel író, képzőművész és zenész munkájában fedezhetők fel orosz ösztönzések-hatások.

1939 után Hitler és Sztálin agressziója – természetesen – negatívan befolyásolta a fejlődést. Csakhogy ez kevésbé ártott az oroszosság-képnek, mint a 19. századi gyakorlat. Mert most a bolsevik elnyomókat és hóhérokat nem azonosította senki az orosz nép egészével.

Futala Tibor

“ Az anyai nyelv felemeltetése “

Molnár Csikós László: A magyar nemzeti nyelv érlelődése a felvilágosodástól a forradalmakig. = Hid, 1998.62.évf. 3.sz. 211-219. p.

A magyar politikai fejlődés egyik végpontja, az 1848-49-es forradalom joggal tekinthető egyben nyelvi korszakhatárnak is, hiszen a magyar irodalmi nyelv kialakulása és elismertetése nagyjából ekkorra fejeződött be.

A kuruc kor után hanyatlásnak indult a magyar nyelv. Az országgyűlés, a közigazgatás és a törvénykezés nyelve a latin volt. A főnemesség viszont elfranciásodott, majd németté vált. A latin nyelvűség, - melynek egységesítő erejét az egyetemességre törekvő katolikus egyház nem mellőzhette - nagy akadálya volt a nemzeti nyelv kifejlődésének. A latin szinte mindegyik európai országban kizárólagos nyelve volt a hivatalos életnek, és csak ott szakadt vége egyeduralmának, ahol a nemzeti nyelvű irodalom megerősödött. Magyarországon a deák nyelv használata egészen a 19. század derekáig érvényben maradt, bár Bessenyei György és a testőr írók fellépésével a tudományos és az irodalmi magyarnyelvűsödés már 1772-ben megkezdődött. Annak ellenére, hogy jelentős irodalmi élet is kialakult 1795 előtt még sincs magyar nemzeti nyelv, hiszen a magyar nyelvűség nem terjedt ki az államigazgatásra, a tudományra és nincs nagy publicitású sajtó és színház, sőt a magyar társadalomból hiányzik az a művelt réteg, mely által a nemzeti nyelv a nyelvjáráások fölé emelkedhetne.

Ebben a helyzetben a nemesség szerepe kettős. A vármegyei urak látóköre nem terjedt messzire, nem tudtak az európai élet változásairól. Elégedettek lévén a helyzetükkel, önként nemigen mondtak volna le kiváltságaikról. Mégis, a magyar nemzeti gondolat első hordozói a bécsi udvarban testőri szolgálatot teljesítő fiatal nemesek voltak, akik felismerve a magyarság műveltségbeli lemaradását cselekedni igyekeztek. Ezt a felismerést folytatta “egy szegény felsőtiszavidéki nemesember” Kazinczy Ferenc, aki a német irodalom mintájára akart előkelő tartalmú magyar irodalmat teremteni. Vezetésével, hatalmas levelezése által fordítások során bontakozik ki a nyelvújítás első korszaka. Kazinczy mérsékelten újít, Bartzafalvy merészebben. Az ortológus debreceni Grammatika 1795-ben lezárja a vitát. Ebben az évben nemcsak a nyelvújító mozgalom szenved vereséget, hanem a politikai is. Martinovicsék elfogása és elítélése lecsendesíti a rendeket.

Tevékenységük jelentősége mégis óriási, hiszen a nemzetté válás egyik alapvető tényezője a nyelvkérdés a 18. században. 1790-ben a rendek követelik, hogy a magyar legyen a hivatalos nyelv, a királyi család is tanuljon meg magyarul, a politikai, a kamarai és a katonai nyelvhasználat is magyar legyen, a tör-

vényhatóságok magyarul is írhasanak a felsőbb hatóságoknak, az oktatás a harmadik gimnáziumi osztályig magyar nyelven folyjon. Noha 1792-ben engedélyezi a hatóság, hogy az országgyűlési jegyzőkönyveket két nyelven: magyarul és latinul írják ténylegesen csak az 1805.évi IV. törvénycikk engedélyezi a megyei hivataloknak a magyar nyelv használatát a latin mellett. A szükséges magyar szakkifejezések hiányában azonban sok nehézséggel járt a magyar nyelvre való áttérés a hivatalokban. Némelyik megye tisztai szótárt íratott, (Pest, Veszprém, Zala, Borsod, Baranya) melyben neves nyelvtudósok segítettek: Révay Miklós, Verseghy Ferenc, Pápay Sámuel, Budai Ézsaiás. A tisztai szótárak alkalmazása abban az időben történt, amikor az írók és nyelvtudósok leghevesebben vitatkoztak a nyelvújítás kérdésein. Kazinczy az életét teszi fel a nyelvi és az irodalmi nyelvújításra. Szerinte a "magyar fejlődés hátramaradása és elmaradása esetén nyugati kultúra beoltásával gyógyítandó. "

Deme László szerint az abszolutizmus korának és a reformkornak egy látszólagos reménytelen helyzetből kellett kiutat találnia. "Jellegében is, jogaiban is nemzeti nyelvet kellett kovácsolni abból, ami a korszak kezdetén még egyik tekintetben sem volt annak nevezhető."

A nemzeti nyelv a nemzet nyelvi egységének biztosítója - állapítja meg Pais Dezső. "A nemzeti nyelv a népi nyelvvel szemben nem abban új, hogy eltűnnek a különbségek..., hanem hogy kialakul benne egy területhez és osztályhoz nem kötött forma, a nemzeti irodalmi nyelv, és ez országos főtípusává válik. " Deme László úgy véli, hogy a nemzeti nyelvként megjelölhető nyelvtípust jellegében csak a nyelvújítás harcai (1805-1825) alakítják ki és szilárdítják meg, funkciójukban pedig a reformkor (1815-1848) tudja egyetemessé, egyetlenként elismertté felemelni.

A 1820-as években fokozottan jut kifejezésre a magyarnyelvűség igénye, ami párosul a nemzetállam létrehozásának gondolatával. 1825-ig főleg az irodalmi nyelv kiművelésére törekedtek, gazdagították a szókincset és a kifejezőkészséget, megújították a stílust. Az országgyűlések újraindításával (1825) ismét megindul immár politikai téren is a harc a magyar nyelv jogaiért. Kölcsey Ferenc 1833-as szónoklatában szembeszáll a latin nyelvet védő főrendekkel. "Nem kívánnak egyebet, mint a latin nyelvből olyan szent nyelvet csinálni, mely őket a sokaságtól elkülönözze. Vagy talán a demokráciától félnek, ha az anyai nyelv felemeltetik? Wesselényi Miklós szerint a "Törvényre nézve legszükségesebb, hogy mindenki értse, tudja, és csak az ország lehet biztosan boldog és csendes, melynek törvénye polgárai szívébe vannak metszve és lehet-e azt másképp eszközölni, mintha a törvény a nemzet élő nyelvén van írva?"

Miután 1825-ben felújulnak a gazdasági és politikai küzdelmek, felélénkül a magyar államnyelvért folytatott harc is. Az uralkodó engedélyezi az MTA megalakulását; ez a magyar nyelvnek is egyik diadala. A nemesség követeli az állami élet teljes magyarnyelvűségét (1826), újabb tanítóképzőket alapít a magyar nyelvű tanítás szükségleteire. A megyei közigazgatásból is kiiktatják a latin nyelvet: magyarra cserélik az útmutató táblákat, a határoszlopok feliratait, a cégtáblákat is. Az iskolák fejlesztésére a megyék önkéntes adókat rónak ki. a

nemesekre, Bars megye pedig bevezeti az általános tankötelezettséget. A hatóság idővel tudomásul veszi az iskolák önkéntes magyarosítását, 1844 után az egyetem is magyar nyelvűvé válik. Az 1830. évi VIII. törvénycikk értelmében állami hivatalt csak magyarul tudó személy viselhet, a pereket magyarul lehet lefolytatni a törvényszékeken. 1836-ra általánossá válik a magyar nyelv használata az államigazgatásban. Bonyodalmak, viták persze sűrűn vannak. A tiszti szótárakat más szótárak és kézikönyvek követik a reformkor idején. Pl.: Tudományos Mesterszótár (1826), Polgári és Peres Szótár (1827), Honni Törvényszótár (1830), Műszókönyv (1833), Magyar Törvénykezési Szótár (1837), Hivatalos Műszótár (1845).

A reformkor befejezte tehát a nyelvújítás során megteremtett és kicsiszolt nyelvi forma táji változatok fölé emelését és a magyar nyelvet az egész nemzeti műveltségre, az egész igényes írásbeliségre kiterjesztette, felemelte nemzeti irodalmi nyelvvé. "Ahogy a reformkor politikai törekvései 1848 márciusi vívmányaiban termették meg gyümölcseiket...- mondja Terestyéni Ferenc -, hasonlóképpen a magyar politikai nyelv is az 1848 márciusában megvalósult sajtószabadság birtokában .. ennek hú tükreként érte el fejlődésének magasabb fokát."

A szabadságharc bukása után az elnyomás évei következtek, de az irodalom, a sajtó, a tudományos akadémia, az iskolák vagyis a magyar nyelv pozícióit biztosító eszközök megmaradtak.

Kovács-Olga

Multikulturális társadalmak létrehozása

Jupp James: Creating Multicultural Societies: Australia, Britain, Sweden, and Canada = International Journal, 52. vol. 1997. 3. no. 508-523. p.

Szerzőnk, a canberrai Australian National University Bevándorlás- és Multikulturálisügyi Központjának igazgatója. Már a Központ neve jelzi: a tárgy olyan szövevényes, nincs rá jó szavunk, az angol nyelv latinul kísérletezik, mi meg átvesszük az angol latinságot.

Egyébként is különös alapállásból fogant Jupp cikke: mintha az általa elemzett négy helyszínen szántszándékkal hozták volna létre a többkultúrájú társadalmakat. Valójában, ahogy aztán cikke több helyén maga is elismeri, inkább azt járja körül sajátos ausztráliai szemmel, hogy három fejlett demokrácia, a brit, a kanadai és a svéd hogyan bánik saját őslakosaival, illetve bevándorlóival.

Szerzőnk két ritkán használt terminust is boncolgat. Egyrészt megtudjuk, hogy az 1960-as évek óta az ausztráliai őslakosokról, akiket addig leginkább az "aboriginals" /az eredeti lakosok/ néven emlegettek, immár "indigenous" /őshonos/ népek elnevezéssel szokás beszélni. Az igazi "benszülöttet" jelentő "native" szerzőnk cikkében az amerikai indiánok számára van fenntartva. (Terminológiai buzgalmában Jupp megjegyzi, hogy Nagy-Britanniában, ha vannak is még kelta nyelven beszélők /hogy Walesben számosan és talán Észak-Írországban néhányan, azt szerzőnk nem pontosítja/, ők azonban nem tekinthetők igazi indigenous-oknak, mert már évszázadok óta nem foglalkoznak vadászattal és gyűjtögetéssel.)

Szerzőnk ugyan elismeri, hogy az őshonos népek az elmúlt évszázadok során az összes egyéb etnikai kisebbség közül a legnagyobb elnyomásnak és kultúrától való megfosztásnak voltak kitéve, azt a megállapítását, hogy Ausztrália mintegy háromszáz ezer "benszülöttje" kizárólag a hibrid kreol nyelvet beszélné, és ne lenne köztük legalább 8.000, mint ahány lapp van Svédországban, önálló nyelvel, fenntartással kell fogadnunk.

Az ausztráliai őshonosok hátrányosabb helyzetben vannak a kanadai indiánoknál, mert míg nekik, nemzetekként - (érdekes, hogy szerzőnk kerüli a "törzs" kifejezést) - sikerült szerződéses viszonyt kialakítaniuk a kanadai kormánnyal, az aboriginalok vagy indigenousok ilyen kiváltságban nem részesültek. Ausztráliában annyi történt, hogy az őslakosság ügyei a szövetségi államokból a központi kormányzathoz kerültek 1967-ben, így a perifériáról a politikai élet középpontjába jutottak. Igaz, az őslakosság, akár csak Svédországban, vagy Kanadában, Ausztráliában is kevesebb, mint 2 százalékát képezi az összlakosságnak. Szavazataikkal tehát legfeljebb néhány választókörzetben kell komoly tényezőként számolni, igaz, hogy 1990-ben egyetlen manitobai indián választott képviselő szavazata döntően befolyásolta Quebec elszakadási esélyeit. Szerzőnk arról is tudósít, hogy a svédországi számik /lappok/ már 1950 óta teljes jogú állampolgárok és a különböző pártokban politikai szerepet játszanak.

A másik terminológiai újdonság az ún. *“established”* etnikai csoportok különválasztása a többitől. Az *“established”* kialakultat, megállapodottat, stabilt jelent. Ilyen established népesség a velszi, a skót, az ulsteri ír az Egyesült Királyságban, a francia a zsidó és az ukrán népesség Kanadában, illetve ugyancsak a zsidók Ausztráliában. A kanadai és ausztráliai német származásúak ugyancsak nagy létszámban vannak, de nem törekszenek politikai különállásra, mert asszimilálódtak és elégedettek.

E stabil csoportok politikailag gyakran hatékonyak és erősek, főleg ezért, mivel földrajzilag koncentráltan élnek, a pluralista társadalom elismert és legitim tényezői és hangos szószólói vannak. A kanadai Quebecben, a brit Skóciában és Walesben nagy hatást tudnak kifejteni. Ausztráliában a meglevő hat államban nincs olyan geográfiai tömörülés, amelyik a kanadai, vagy brit helyzethez hasonlóan elszakadási, vagy önállósulási törekvésekkel fenyegetne.

A kisebbségek között ugyan Ausztráliában a legnagyobb, a népesség 17 százaléka a bevándorlók aránya, sőt ez Kanadában is eléri a 16 %-ot, politikailag mégsem olyan aktívak, mint az established csoportok. Szerzőnk mégis érdemesnek tartja megemlíteni a kanadai liberális Párt szikh, valamint az Ausztrál Munkapárt görög politikai csoportjait.

Az elmúlt negyven évben a *“race”* /faj, rassz/ helyett immár mindenhol az *ethnicity* /etnikum, népcsoport/ nyert polgárjogot. A múlt század eleje óta döntő a hovatartozást illetően a születési hely. Ausztráliában a vallás 150 éve szerepel népszámlálási kérdésként, Nagy-Britanniában viszont csak egyetlen egyszer, 1851-ben tették fel ezt a kérdést. Kanadában és Ausztráliában meg kell jelölni nyelvet, Nagy-Britanniában viszont csak a walesiektől és a skótoktól kérdezik anyanyelvüket. Ausztráliában a *“milyen fajhoz tartozik”* az 1880-as évektől egészen 1960-ig kérdésként szerepelt. Nagy-Britanniában egy darabig a nem *“igazi”* britek megjelölésére az *“új államközösségi plusz pakisztáni”* volt a megkülönböztetés, ezt újabban felváltották az *“etnikai kisebbségi”* megjelöléssel. Kanadában státusos és nem-státusos indiánokat tartanak számon, Ausztráliában pedig elkezdték használni a jogosított /franchised/ őshonos kategóriát. Ez épp-úgy választójoghoz juttatja az ausztrál bennszülöttek egy részét, mint a hosszabb ideje Ausztráliában élő külföldieket, vagy mint Angliában az íreket és a Commonwealth tagországok állampolgárait. /Mikor Pakisztán és Dél-Afrika kilépett az Államközösségből, állampolgáraik el is veszítették Nagy-Britanniában a szavazójogaikat/. Britannia, Kanada és Ausztrália a *jus soli*, a születési hely szerint ad állampolgárságot. Szerzőnk úgy tudja, hogy Közép-Európában még mindig a *jus sanguinis*, a leszármazás, illetve szó szerint a vér szerinti állampolgárság joga divik. /Ha így lenne, a környező országok magyarsága nem várna négy-öt évekig kérelmének elbírálására./

Jupp büszkén hirdeti, hogy Ausztrália *“gyakorolja a leghatékonyabb bevándorlási szisztémát: az új-zélandiakon kívül mindenkitől belépő vízumot követel”*. Ám azt is hozzáteszi, hogy míg Kanada és Ausztrália tervszerű bevándorlási politikát alakított ki, Nagy-Britannia és Svédország nem tudatosan vált multikulturális társadalommá. Ugyancsak hozzáteszi, hogy Nagy-Britanniával ellentétben, ahol továbbra is különbséget tesznek a fehér és az etnikai lakosok

között, Ausztrália 1972 óta, amikor végetért a Fehér Ausztrália politikája, a faji megkülönböztetés helyett bevezette - a szemlélő számára bonyolultsága miatt kevésbé szimpatikus "NESB" kategóriát /non-English-speaking-background azaz "nem-angolul-beszélő-háttérű"/ ami igaz, valóban inkább kulturális, mint faji különbségtétel. Kanadában a "látható" kisebbségeket is számon tartják, és mint korábban megtudtuk, ugyancsak látható azonossági jegyek alapján különböztetik meg Ausztráliában az "őshonosokat". Svédország ugyan tartózkodik mind a faji, mind az etnikai megkülönböztetésektől, de favorizálja a "nordikusokat" és a finneket. Mind a négy demokrácia /Ausztrália, Nagy-Britannia, Svédország és Kanada/ tehát úgy képzei el magát, hogy van egy "zöm" vagy "mag" /illetve Kanada esetében kettő/, amit problematikus kisebbségek, az őshonosok, illetve bevándorlók vesznek körül.

Szerzőnk rendkívül pragmatikus, és jól látja, hogy a lakosság zöme rosszul viseli, ha nyelvek, vallások, hagyományok őrzésére "máshonnan" vonnak el forrásokat. Élesen kritizálja a vizsgálatai körébe bevont ötödik régi demokrácia, az USA "egyenlő esélyek" programja alapján kialakított kedvezményes kvótákat a munkahelyeken, oktatási és közigazgatási intézményekben. Felhívja a figyelmet a groteszk helyzetre, hogy bár az amerikai alkotmány tiltja a faji megkülönböztetést, az USA-ból származik a legtöbb uszító fajelméleti irodalom, mert az USA alkotmányának 1. függelése ugyanakkor a szólás szabadságot mondja ki.

Kisebbségi jogvédelemre számtalan tervet hoztak létre, azonban szerzőnk bölcs megállapítása szerint nem a létező intézmények, hanem a józan politikai élet és a tényleges problémák konszenzusos megoldása vezet célra. Hogy legutóbb Ausztráliában nem ez történt, arra példaként felhossa az 1996 márciusi választások esetét. Mindkét vezető párt és a két kisebb párt is kiállt a multikulturalizmus és a diszkrimináció-mentes bevándorlási politika mellett. A választások során mégis három rasszista képviselő is győzött, az új kormány pedig betiltotta a Multikulturális Ügyek Hivatalának és az Emigrációs, Multikulturális és Népeségkutató Iroda működését. Ausztráliában a többség az asszimiláció híve továbbra is, és a multikulturális azonosságtudat szerzőnk szerint enyhén szólva zavaros. A 2001-ben esedékes centenáriumra készülve az ausztrál nemzeti azonosságról sokat vitáznak. Sokan idézik fel a XX. század elejének jelmondatát: "egy kontinens, egy nemzet", ahogy Sir Henry Parkes, az ausztrál államszövetség atyja, az egykori "fehér brit", képzelte el "a rokonság összekötő bíbor-fonalát". Ausztrália azonban ezen az alapon nem lehet igazi hazája sem az őshonosoknak, sem a lakosság egynegyedét kitevő nem brit vagy ír származású bevándorlónak. Van, aki a különbséget önmagáért ünnepli, de nem látja meg a benne rejlő gondokat. Van, aki az egész nacionalizmust idejétmúlt ódsíságnak tartja, azt hangoztatva, hogy egyedül a társadalmi igazságosság és a nemzetköziség számít. /Hogy e nézetet a lábjegyzetek szerint éppen a melbourni görög A.Theophanous képviseli, abban nincs semmi meglepő./ Az előző ausztrál kormány szerzőnk szerint jobban érzékelte a gondokat. Az 1996 óta hatalmon levő konzervatívok nemcsak a többkultúrújúságot szemlélik bizalmatlanul, hanem megkérdőjelezik azt a régóta érlelődő kívánságot is, hogy Britanniától és a királynőtől végleg elszakadva, Ausztrália legyen önálló köztársaság.

Tokai András

Romológiai könyvtár Csehországban

Španiel, Blahoslav: Naši Romanové mají svou odbornou knihovnu. = Čtenář, 50. roč. 1998. 2.no. 36-37. p.

A Roma Kultúra Múzeuma (Brünn) öt évvel ezelőtt határozta el, hogy romológiai könyvtárat létesít, beleértve a roma vonatkozású művelődéstörténeti, néprajzi, statisztikai-demográfiai, politológiai, művészeti stb. szak- és ismeretterjesztő irodalom gyűjtését is. A tisztán roma problematika felé a leggyakrabban a nemzeti kisebbségekkel és a többségi nemzetekkel szembeni védelmükkel foglalkozó irodalom szokott elkalauzolni. Ennek megjelenési formája rendszerint konferenciái dokumentum vagy a kisebbségekről készült (hivatalos és nem hivatalos) helyzetjelentés.

A romákról szóló régebbi, főként szép- és ismeretterjesztő irodalom a legszívesebben a cigányok, köztük a vándorcigányok életének romantikus és egzotikus vonásaival foglalkozott (ld. pl. a cseh Mácha, az orosz Puskin és a francia Merimée munkásságát). A mai irodalom, miközben a korábbival azonos intenzitású érdeklődést tanúsít a roma kultúra, mindenekelőtt a zene, az ének és a tánc sajátosságai iránt, előszeretettel jeleskedik a romák társadalmi-politikai és szociális problémáinak, nevezetesen a munkanélküliség, a lakásviszonyok, a kriminalitás, az iskolázottság és az idegengyűlölet témakörének felvetésében és vitatásában.

A brünni könyvtárnak jelenleg 850 egységnyi (hagyományosan feldolgozott) állománya van, amiből 110 a folyóirat. A folyóiratirodalomban a roma problematika igencsak „szóródik”, s ezért a folyóiratjáratást illetően nehéz megnyugtató döntéseket hozni.

A könyvtár állománya is meglehetősen soknyelvű, s így a használóknak a nemzeti és a világnyelveken írt információkon kívül gyakorta a lengyel, bolgár, szerb-horvát, magyar, román, holland vagy finn nyelven írt művek által tartalmazott információkhoz is valahogyan hozzá kell férniük. És akkor még nem szóltunk a roma szövegekről, amelyek megértése-értelmezése azért is nehéz, minthogy a roma nyelvnek még nincs nemzetközileg „kodifikált” változata.

A könyvtár új voltára való tekintettel még nem tudta hiánytalanul beszerezni a régebbi roma vonatkozású irodalom valamennyi alpművét, de azért egy sor régebbi és mostani szerző fontos monográfiái már megtalálhatók az állományban. Közülük a lengyel Adam Bartosz, Andrzej Mirga, Lech Mróz, Jerzy Ficowski, az angol Donald Kenrick, a francia J.P. Liégeois, a német Katrin Reemtsmaa, a magyar Szabó György, a cseh Bartolomej Daniel és a szlovák Emília Horváthová műveire érdemes felhívni a figyelmet. Különösen becses darabja az állománynak Samuel Augustini magyarországi cigányokról írt műve (1775), C.J. Popp Serboianu Párizsban 1930 folyamán kiadott testes publikációja, valamint František tampach 1929-ből származó feldolgozása a csehszlovákiai cigányokról.

Több mű foglalkozik a cigány holocausttal, köztük a brünni professor, Ctibor

Nečas közleményei, lengyel és német nyelvű monográfiák és gyűjteményes kötetek, továbbá a washingtoni Holocaust Múzeum egy kiadványa.

A romák antropológiai sajátosságaival, szociológiájával és demográfiájával foglalkozó művek közül eddig csak a hazaiak és a szlovákiaiak találhatók meg az állományban. A legbecesebb statisztikai munka: A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei (Bp. 1895.).

Már csak a roma nyelv „kodifikátlansága” miatt is felettebb fontos a könyvtár nyelvészeti állománya. A roma nyelvet bemutató első csehországi munka (Antonín Jaroslav Puchmajer, 1881) ugyan még hiányzik az állományból, de a második már megvan (Josef Ješina Román, 1882). Máskülönbén igen sok hazai és külföldi roma nyelvtan, helyesírási szabályzat, nyelvjárási feldolgozás és két- vagy többnyelvű szótár segíti az „összehasonlító” vizsgálatokat.

Mivel a roma nyelvű szépirodalom közzététele nem túlságosan régi keletű, a könyvtárban található reprezentációja ennek következtében eléggé szignifikáns. Még kevésbé volt „szokásos” másnyelvű szépirodalmat romára fordítani, de azért már akadnak örvendetes példák is erre. Ilyen többek között Exupéry Kis hercege, amely 1994-ben jelent meg roma fordításban Magyarországon.

Hasznos szokás a roma szépirodalmat, különösen a nép- és műköltészeti alkotásokat bilingvis módon (roma + valamilyen többségi nyelv) kiadni. 1995-ben és 1996-ban Olaszországban eredeti roma nyelvű alkotásokat adtak ki a Baxtalo drom c. antológia lapjain. E kötetek az Amico Rom nemzetközi pályázat győztes alkotásait tartalmazzák. Csehországban is akad romául író költő, nevezetesen a brünni Ján Horváth.

A roma nyelvű gyerekirodalomról külön is érdemes szólni. A könyvtár is rendelkezik az angol Eric Hill műveinek romára fordított változataival, különösen az I bari lavenqi pustik e Rukunesqiri enciklopédiával, amelyben párhuzamos roma, angol és francia szövegek találhatók.

A könyvtár ambicionálja, hogy a romákról szóló vagy a roma vonatkozású világirodalmi alkotásokat is összegyűjtse. E tekintetben túljutott az alapvetésen.

Ami a roma művészetről keletkezett irodalmat illeti: a zene, az ének és a tánc vonatkozásában viszonylag sok autentikus forrással rendelkezik a könyvtár. (A hangzó gyűjteményt azonban nem a könyvtár kezeli.) Rosszabb a helyzet a roma képzőművészet könyvtári képviselésével: a könyvtárnak egyelőre nincs átfogó feldolgozása e témakörből, úgyhogy a tájékoztatásnak szükség esetén résztanulmányokat kell „összehalásznia”.

Végül a pedagógiai irodalom meglehetősen gazdag jelenlétét kell megemlíteni. Ennek vezető témája a pedagógusképzés és a roma gyerekek tanítása.

A könyvtár állománya -egyelőre- a Múzeum hivatali helyiségeiben zárt szekrényekben van elhelyezve. Ez nem használ az állomány forgalmának. A megfelelő elhelyezés és kutatószoba biztosítása a jövő reménye.

Futala Tibor

Izrael multikulturális állam?

Kapeliouk, Amnon: En Israel, l'immigration a changé de nature. = Le Monde Diplomatique, 44. vol. 1997. 524. no. 10. p.

Benjamin Netanjahu, izraeli miniszterelnök a jobb- és a szélsőjobboldali koalíció fenntartása érdekében engedményeket tesz az ultraortodox vallási pártoknak, kizárólag nekik tulajdonítva a tiszta zsidó vallási tanokat. Mivel a zsidó állam határain kívül élő híveknek csak egy harmada, az Egyesült Államokban élőknek pedig mindössze egy tizede követi e legszigorúbb elveket, a cionizmus jellege is részben megváltozott.

Az 1897-ben megindult cionista mozgalom alapeszméje Erec Izrael létrehozására irányult, hogy a diaszpóra ott végre ismét hazára leljen. Száz évvel később, 1997-ben már 4,7 millió (80%) zsidó lakost számlált Izrael állam. 1948 óta, egészen egyedülálló módon, kilencszeresére nőtt az ország népessége. Figyelembe véve azonban az Egyesült Államokban lakó 5,7 millió zsidót, az izraeli közösség csak a második legnagyobb a világon. Paradox módon viszont - a cionizmus által megálmodott zsidó haza eszméjére rációfalva - a legveszélyesebb ország a zsidóság számára Izrael.

A cionizmus másik alapelve egyféle világiasság érvényesítése azzal a tradicionális felfogással szemben, miszerint egyedül a vallásosság nyújt védelmet az antiszemitizmus ellen. A nagy ázsiai és afrikai migrációk azonban mindig is hevesen küzdöttek a laicitás ellen, s csak a nagy létszámú, a volt Szovjetunióból érkező bevándorló tudja megfékezni a vallási fanatizmus kiteljesedését.

Az a cionista gondolat, hogy a bevándorlók szabadon, bármilyen foglalkozást űzhessenek, csak részlegesen vált valóra, mégpedig a brit fennhatóság idején, 1922-1948 között. Az 1980-as években Izrael nagyon is egyenlőtlen módon kezdett bánni a mezőgazdaságban, illetve az iparban foglalkoztatottakkal.

Noha a cionizmus alapeszméi eltérő módon valósultak meg, az Igéret földjének "fölemelése" a mai napig folytatódik: Izrael automatikusan megadja a zsidó bevándorlóknak az állampolgárságot. Bárki zsidónak számít, akit zsidó anya szült, s aki megtért a zsidó valláshoz. Vitathatók ezek a feltételek annak ismeretében, hogy azoktól az araboktól megvonták az állampolgári jogokat, akik itt születtek, de az 1967-es háború idején elmenekültek a megszállt területekről.

Az 1990-es évektől több tízezer nemzsidó vendégmunkást is időlegesen befogadnak a nemzetközi trendhez igazodva.

A zsidó bevándorlók különböző okokból érkeznek Izrael földjére. A kelet-európaiak és volt szovjetunióbeliek zöme egyszerűen csak jobban és szabadabban kíván élni. A Nyugatról érkezők ezzel szemben ideológiai, vallási meggyőződésből választják a Szent Földet hazájuknak. Az elmúlt ötven év alatt pl. 70 ezer amerikai zsidó bevándorló érkezett ide, ugyanakkor háromszor ennyien emigráltak Izraelből az Egyesült Államokba.

David Ben Gurion, amikor megalapította a modern zsidó államot, arról álmódott, hogy az új bevándorlók majd asszimilálódnak a brit Palesztina idején letelepedett lakossághoz. Büszke, harcos, a diaszpórában élők komplexusaitól

mentes, a modern nyugati (askenázi) értékekkel átítatott polgárok szerepeltek jövőképében, akik egységesen mind héberül beszélnek majd a jiddis helyett. A nyugati dominancia mellett azonban megjelentek az iszlám országokból menekültek is, így vagy negyed millió iraki zsidó elitjével egyetemben, és az ugyancsak több százezer marokkói zsidó elit nélkül (utóbbiak Franciaországot részesítették előnyben). A kulturális, civilizációs felzárkózáshoz a "marokkóiaknak" átlagosan egy generációra van szükségük.

A marokkói bevándorlók pozitív diszkriminációban részesülnek: jó iskolákat, korszerű üzemeket létesítettek lakóhelyük vidékén. Mivel a nagyvárosoktól távolra telepítették őket, mégis a társadalmi piramis alján, közvetlenül a palesztinok fölött helyezkednek el. A marokkóiak sajátos tulajdonsága, hogy sérelmeiket apáról fiúra hagyományozzák, s ezzel magyarázható elszánt gyűlöletük a Munkapárt iránt, amely a Likudot győzelemre segítette az 1977-es választásokon. Még húsz évvel később is "askenázi elnyomókat" emlegetnek a "marokkóiak". S noha ennek a legszegényebb rétegnek a helyzete mitsém javult, 1996-ban mégis Netanjahura szavazott. Ehoud Barak, munkapárti vezető ezek után taktikából nyilvánosan bocsánatot kért a keleti közösségektől az elszenvedett sérelmeikért. A legtragikusabb a 63 ezer etióp zsidó sorsa Izraelben. Őket egy ideig nemis engedték be az országba, csak a 70-es évektől nyilvánították őket vallásilag elfogadottá. Kultúráltságuk fokmérője mindenestre, hogy közöttük a leggyakoribb az öngyilkosság.

A volt Szovjetunióból bevándoroltak pedig éppen ellenkezőleg: a leginkább iskolázottak (orvosok, mérnökök). Egész kis vagyonkát, ingyen nyelvvoktatást kaptak kezdetben. A később érkezőknek viszont nem jut lakás, s ők kényszerülnek leginkább nem az iskolai végzettségüknek megfelelő munkát elvállalni. Az egyházi hatóságok a bevándorlók 20-30%-át kiszűrik mint nemzsidót, aki családtagként, vagy egyszerűen csak hamis papírokkal érkezett Izraelbe. Egyre többen - nemcsak a volt szovjetunióbeliek - tekintik ugródeszkának az országot más, nyugati célországokhoz.

Az "orosz szavazat" egyébként nem túl következetes: 1992-ben a Munkapártot segítette hatalomra, de 1996-ban már a szavazók 65%-a voksolt Netanjahu mellett. A legutóbbi választásokon a Kneszet 120 helyéből 7-et szerzett meg az "orosz párt". Vezetőjüket, az egykori híres polgárjogi harcost, Anatolij Csacsaranszkijt sokan bírálják, azért mert demokrata létére egy másik népet elnyomó politikáját támogatja.

Az elmúlt években egy valóban példa nélküli folyamat is megkezdődött, mégpedig azzal, hogy Izraelbe nemzsidó bevándorlók tömege érkezik. Az eddigi mintegy 300 ezer kelet-európai, ázsiai és afrikai immigráns kénytelen a legrosszabbul fizetett, segédmunkát végezni, melyet korábban a palesztinoknak tartottak fenn. Ezek a modern rabszolgák igen rossz körülmények között laknak, a legfőbb baj velük mégis az, hogy nem zsidók. Legalább is még nem azok. Félő azonban - mármint a faj védői szerint -, hogy házasság, vagy honosítás útján előbb-utóbb mégis zsidóká lesznek. A jelenleg uralkodó izraeli nacionalizmus és intolerancia figyelembe vételével azonban felmerül a kérdés, hogy a jövő zsidó állama képes lesz-e egyáltalán egymással harmóniában élni, multikulturális társadalmat megvalósítani?

Kakasy Judit

Gyermekmunka a brit kínai éttermekben “családi munkaszerződés”, kultúra-váltás

Song, Miri: Children's labour in ethnic family businesses: the case of Chinese take-away businesses in Britain = Ethnic and Racial Studies, 20 vol. 1997. 4. no. 690-716. p.

Sokak véleménye szerint az ingyen és kötelességből végzett családi munka az, ami például a kínai házhozzállító kiséttermeket nyereségessé teszi Nagy-Britanniában. Újabban mind az USA-ban, mind Nyugat-Európában több tanulmány készült arról, hogy bizonyos emigráns csoportok hogyan aknázzák ki “etnikai forrásaikat”, főképpen az ingyenes gyermekmunkát, valamint saját etnikai csoportjuk összetartozását, hogy egy belső munkaerőpiacon indítsanak sikeres vállalkozásokat “családi munkaszerződések”-re hagyatkozva ahelyett, hogy a szélesebb munkaerő-piacon igyekeznének boldogulni. Szerzőnk alapos esettanulmányokon mutatja be a jelenlegi angol helyzetet annak az összefoglaló alapképletnek megfelelően, amit Waldinger, Aldrich és Ward 1990-es *Ethnic Entrepreneurs /Kisebbségi vállalkozók/* c. művükben a következőképpen írnak le:

“Az etnikai vállalkozás három okból is családi termelési mód. Először is olyan belső dinamizmusa van, ami a hazai csoport fejlődési ciklusához kötődik. Másodsor: olyan termelési egység, amely egy terjeszkedő piacon meglévő nyitott források kiaknázására ideálisan alkalmas. Harmadrészt, mivel alacsonyabb jövedelemért hosszabb munkaórák árán a lojalitásra és az áldozatvállalásra építhet, az időnként bekövetkező piaci recesszióval is állja a versenyt.”

Az etnikai alapú kisvállalkozásokban a családtagok a szinte kizárólagos munkavállalók, s e munkaviszonyuk általában nagyon tartós. Kevesen vizsgálták eddig, hogy a családi vállalkozásokban a gyerekek milyen értékes munkaerőforrást jelentenek. Arra viszont történt több hivatkozás, hogy a nők /és általában a feleségek/ ingyenes munkája mennyire alapvető az ilyen vállalkozások sikerében. Általában a férfiak a tulajdonosok és a menedzserek, a nők pedig a segédmunkások. /Ez Angliában is főleg a kínaiakra és hindusztániakra áll, a fekete vagy kreol vállalkozások másképp szerveződnek./

A kínai házhozzállító vállalkozások /a több dolgozót foglalkoztató éttermekkel ellentétben/ kicsi és aránylag autonóm termelőegységek. Szerzőnk Nagy-London területén több, mint negyven, húsz-huszonöt év körüli kínai fiatalintertjűvölt meg. Bevezetőjében bevallja, hogy egyrészt koreai származása miatt tapasztalt tartózkodást, másrészt megkérdőjelezte nagyon óvatosan nyilatkozott üzleti gyakorlatukról és főleg pénzügyeikről. A huszonéves megkérdőjelezett többsége már tíz éves kora előtt elkezdett a családban segíteni. Azt is fontos számításba venni a vizsgálódásnál, hogy egy ilyen igényű munkánál, mint a házhozzállítás, az ételek elkészítése és kihordása, a munka és a családi élet

összefonódik, illetve egybemosódik. A gyerekek munkába állítása egyfajta pótlása az egyéb gyerek-felügyeletnek. Szem előtt van és van elfoglaltsága, ha a konyhában mosogat, vagy egyszerű előkészítő munkát végez. Később már odaállhat a pulthoz, ez azért is lényeges, mert sok kínai családban a szülők nem, vagy rosszul beszélnek angolul. Általában Hong-Kongból érkeztek és egyáltalán nem, vagy alig jártak iskolába. Az immár angol iskolákba járó gyerekek fiatal korban szülőik kísérői és tolmácsai az orvosnál, ügyvédnél, hivatalokban. Mivel a frontvonalban ők érintkeznek a fehérekkel, a faji előítéleteknek is első-sorban ők a céltáblái.

A készített interjúk során abban valamennyi kínai fiatal megegyezett, hogy a legtermészetesebb dolog, ha az ember "besegít" a családi vállalkozásba. Eltérően a hivatalos munkaszerződésektől, a családi vállalkozásban való munkavállalás egy hallgatóságos "egyetértésen" alapul, amit szerzőnk /iratlan/ "családi munkaszerződésnek" /Family work contract-nak/ nevez, majd az egyszerűség, tudományosság és rövidítések iránti buzgalmában, kissé megmosolyognivalóan FWC-ként emleget. Mi maradjunk a "besegítésnél". Valóban úgy is érzik, hogy van "munka", amit külső munkaadónál végez az ember, és van besegítés, amit szinte fizetség nélkül, kötelességből végez az ember, a családjával fennálló "különleges" kapcsolat miatt. A patriarchális kínai családszellem, a családiasság, a Csia szellemében ritkán kap pénzbeli fizetséget a gyerek, de a válaszadók többsége elmondta, hogy van egy speciális "adok-kapok" cserekapcsolat. A kínai gyerek a családban ingyen dolgozik, a szülők pedig állják az iskoláztatás, nem ritkán az egyetemi oktatás költségeit.

Annak ellenére, hogy az angol jogrendszernek a gyermekmunka tilalmára vonatkozó szabályait ismerik, a megkérdezettek mind természetesnek tartották, hogy anélkül, hogy ezt valaha egyáltalán megbeszélés formájában a családban szóba hozták volna, egyszerűen már benne voltak a munkában. Ahogy az egyik interjú alany fogalmaz: "Tudom, azt gondolja, a gyerekeknek nem szabad dolgozni. De ebben a környezetben felnőve, nem is tudom, milyen is lenne az élet enélkül az üzlet nélkül. Nem is tudom mi lenne, ha a szüleim munkába kezdtek volna járni. Bűnösnek érezném magam, ha azt mondanám, hogy gyűlölöm a munkát a boltban, részben mert az az életem egyik része, és tulajdonképpen tanultam is belőle."

A gyerekek többsége annak is tudatában van, hogy létezésük és munkájuk alapvetően fontos az egész család életbenmaradásához. "Az ember érzi, hogy a szüleinek szüksége van rá. Az, hogy gyereket akartak, az legalább félig annak köszönhető, hogy tudják: szükség van a gyerekekre, hogy menjen az üzlet, különben alkalmazottakat kellett volna fogadniuk. "A kínai gyerekek a pénzügyeknek is nagyon tudatában vannak: "Az embernek mindig volt valami felelőssége az üzlettel kapcsolatban, és mindig tisztában volt a pénzügyekkel is: "Emlékszem, gyakran megbeszéltük nővéremmel, hogy ez aztán igazán rossz hét volt. Így aztán az ember egy kicsit üzleti szellemű lett, mindig tudta, milyen az a gazdasági helyzet, amiben a családnak fenn kell maradnia."

A családi munkaszerződést általában hallgatólagosan kötötték, néhány interjúalany beszámolt arról, hogy a dolog nem megy konfliktusmentesen. Egyrészt néhány ilyen kisvállalkozói kínai családban a gyerekek bizonyos "bűntudati csapdákat" állítanak fel, éreztetik, hogy csúnya dolog lenne, ha önként nem venne részt a munkában, illetve más kínai családokat emlegetnek példaképpen, ahol "lám, a gyerek mennyit dolgozik". Előfordult az is, hogy a gyerek éreztette szüleiével, hogy ők a "bűnösök", ezt azzal jelezve, hogy még zsebpénzt sem fogadott el munkájáért. A konfliktus általában a fiatal felnőttkorban jelentkezik, amikor az immár brit neveltetésű, angolul jól tudó kínai gyerek látja, hogy a külső munkaerőpiacon is el tudná adni munkaerejét. A családi munkaszerződés megtárgyalásának, vagy egyáltalán szóbahozásának a szülői tekintélyen kívül főleg az volt az akadálya, hogy nagyon is érezték a gyerekek, hogy munkájuk kiesésével a család lehetetlen helyzetbe kerül, a többi gyerekre több munka marad, vagy esetleg külső alkalmazottat kell felvenni.

A gyerekmunkának akkor van vége, ha előre meg nem beszélt körülmények között, vagy azért, mert kollégiumba megy, vagy mert házasodik, az eddigi ingyen munkaerő "kilép" a családból. A gyerekek esténként és hétvégeken még így is gyakran tovább segítik szüleiket.

Van az immár Angliában született, második generációban olyan érzés is, hogy bár a meglévő üzlet fenntartása biztonság egy esetleges munkanélküliség ellen, örökké nem maradhatnak a brit társadalomban lenézett kínaiak, akik semmi másra nem jők, mint a dobozos ételgyártásra. Sok iskolázott kínai fiatal veszi rá szüleit, hogy adja el az üzletet, vagy másképpen hagyjon fel vele, mert amíg a családi vállalkozás egyáltalán létezik, a "besegítők" nem tudnak kiszállni belőle.

Hasonló gondokkal küzdenek a kínaiakon kívül a többi bevándorló családi kisvállalkozások is, és nemcsak Angliában, de Nyugat-Európában és az USA-ban is. Bár ezen a londoni felmérésen úgy tűnik, egyre több a vállalkozásból elkívánczó másodgenerációs fiatal, a gyermekmunka szerzőnk szerint folytatódni fog, mert egyrészt vannak új bevándorlók, akiknek ez a természetes és egyetlen megkapaszkodási lehetőség, továbbá mert még a második generációban is, akik számára megnyílik a szélesebb munkaerő-piac, ez jelent biztos háttérrel munkanélküliség esetén.

Érdekes lenne egy hasonló felmérést elvégezni hazai viszonyok között az elsősorban a kiskereskedelemben aktivizálódó, egyelőre elsőgenerációs kínai családok körében.

Tokai András

A szlovák szuverenitás kivívása

Chovanec, Jaroslav: Cesta k zvrchovanosti Slovenskej Republiky. Koniec vlády komunistov 1989-1992. = Slovenské pohl'ady, 1998. 1.no. 5-12.p.

A referált dokumentum része annak a kiadványnak, amelyet a Szlovák Tájékoztatói Ügynökség bocsátott közre, így a szöveg állásfoglalásnak tekinthető.

Csehszlovákiában 1989 novemberében megbukott a kommunista hatalom. Ez részint az ország mind feszítőbb ellentmondásainak, részint pedig a környező országokban már végbement rendszerváltások hatásának tudható be. A kommunisták kénytelenek voltak lemondani az ország alkotmányában is rögzített vezető szerepükről. A Csehszlovák Szocialista Köztársaságból Cseh-Szlovák Szövetségi Köztársaság lett.

Mindez sok korrekciós törvény születésével járt.

A törvényhozási folyamatban a két nemzeti köztársaság szervei és a szövetségi szervek közötti kompetenciamegosztás újrafogalmazása ugyancsak napirendre került, amit főként a szlovákok tartottak fontosnak. Az előkészületeket számos vita kísérte, ám a törvény, noha már 1990 tavaszán késznek kellett volna lennie, csak az év decemberében került 556/1990. Zb. szám alatt tető alá. Ez igencsak megnövelte a nemzeti köztársaságok hatáskörét.

Az állampolgárnak az államban elfoglalt helyzete és szerepe szempontjából jelentős volt az Alapvető szabadságjogok okmányának a 23/1991. Zb. számú törvényben rögzített elfogadása.

A szövetségi állam radikálisan új alkotmányának és a két nemzeti köztársaság alkotmányának kimunkálása már 1989-ben elkezdődött, s tartott –túlélve az 1990. évi első szabad választást– egészen az 1992. évi második választás utáni időszakig, amikor végképp elvetélt. E folyamatban számos alkalommal és helyen tanácskozott a cseh és a szlovák fél. A szlovákoknak az volt az álláspontja, hogy előbb szülessenek meg a nemzeti köztársaságok alkotmányai, illetve kössön szerződést egymással a két köztársaság, s a szövetségi alkotmány ezekhez az alapidokumentumokhoz képest készüljön csak el. Az e kérdésekben elkötelezett szlovák politikusok a cseh fél ellenállásába ütköztek. Ezt követően bontakozott ki a két köztársaság hangsúlyozottan alkotmányos „válóperének” története.

Az 1992. évi választások nyomán az új összetételű Szlovák Nemzeti Tanács 1992. július 17-én nyilatkozatot fogadott el a Szlovák Köztársaság szuverenitásáról. A tényleges válásra 1992. november 25-én az 542/1992. Zb. számú törvény meghozásával került sor. Ennek jegyében 1993. január 1-én megszületett az önálló Szlovák Köztársaság, amelynek alkotmányát –meglehetősen viharok kíséretében– már korábban, 1992. szeptember 1-én elfogadta a Szlovák Nemze-

ti Tanács. A viharokat a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom és az Együttélés képviselőinek szavazás előtti kivonulása és a Kereszténydemokrata Mozgalom képviselőinek szavazástól való tartózkodása idézte elő.

Az alkotmány legfontosabb deklarációja a nemzetek természetes önrendelkezési joga. Ebből következik az alaptörvényben elsődlegesen érvényesített nemzeti elv, amelyet az ország területén élő kisebbségekre és etnikai csoportokra való tekintettel az állampolgári elvvel kellett kiegészíteni. További fontos elv a jogállamiság elve, amely „egyfelől kifejezi azt a követelményt, hogy a hatalom a jog hatalma legyen, másfelől pedig azt szögezi le, hogy nem az erő szüli a jogot, hanem a jog korlátozza az erőt”. A polgári szuverenitás elve ugyancsak benne van az ország alkotmányában, ami a természetjog és társadalmi szerződés talaján nyugszik. Érvényesül az államhatalom törvényhozásra, végrehajtásra és bíróságra való felosztásának elve is, és kimondták a nemzetközi normatívák elsődlegességét is. Végül a tulajdonlás egyenjogúsága és érinthetetlensége zárja a szlovák alkotmány elvi alapjait.

Az alkotmány szellemében jöttek létre a Szlovák Köztársaság központi szervei. Ezek mind-mind az alaptörvény és a belőle származó törvények betartására és betartatására hivatottak.

A statuálás záróakkordjaként alkották meg az államelnök intézményét, amelynek ellátására a Szlovák Nemzeti Tanács Michal Kováčot választotta meg 1993. március 2-án. Ő a Szlovák Köztársaságot olyan korszerű európai államként határozta meg, amelynek demokratikus alkotmánya és szociálisan orientált piacgazdasága van. Kiemelte a termelés, a termelékenység és a hatékonyság további csökkenésének megállítását, a munkanélküliség mérséklését és az árstabilizálást mint alapvető szükségletet. Külön is hangsúlyt helyezett a nemzeti kisebbségek helyzetére, amelynek meg kell felelnie az európai normáknak. Ugyanakkor leszögezte, hogy Szlovákiának mint az euroatlanti térség részének jó kapcsolatokat és termékeny együttműködéseket kell kiépítenie a szomszéd államokkal.

Ezzel fejeződött be a Szlovák Köztársaság függetlenségi harca, amelyet a kikiáltása utáni napokban 91 állam ismert el. (Ma az ilyen államok száma 128). A szlovák állam 58 nagykövetséget, 6 állandó missziót és 5 főkonzulátust működtet.

Futula Tibor

Egy sajátos szlovák publikáció Bős-Nagymarosról

Hraško, Vojtech: Dunaj a história Slovákov. Bratislava, 1997, Kubko Goral. 153 p. – Ism. Repko, Jozef: Európska kauza G. = Slovenské pohľady, 1998. 1. no. 113-117. p.

Szerzőnk abból a feltételezésből indul ki, hogy a hágai döntés ellenére sincs az európai politikai közvélemény megfelelően tájékoztatva Bős-Nagymarosról, s ennek következtében értékítéletei ingatagok. Ezért szükség van arra, „hogy Európa politikai elitje a másik, a szlovák féltől származó információkkal is rendelkezék, majd ezáltal objektív álláspontot foglaljon el a szóban forgó kérdésben, megakadályozandó, hogy a feszültség újabb tűzfészke alakuljon ki Európában”.

A negatív magyar politika a Trianon utáni „nem, nem sohá”-ra vezethető vissza, amely egy pillanatig sem nyugodott bele a Felvidék elcsatolásába. A második világháborús kudarcok után ezúttal új, diplomáciai eszközökkel és módszerekkel (sic!) törekszik a revízióra. A cél szentesíti az eszközt – vallja a magyar észjárás. Ha történetesen nincs Bős, illetve szlovákiai magyar kisebbség, akkor a magyarok valami más – pl. az atomerőművek – miatt tiltakoznának, s feketítenék be Szlovákiát Európa közvéleménye előtt.

Az idejöttükkor még nomadizáló honfoglalók tulajdonképpen mindig „magas lóról beszéltek” a szlovákokkal és a történeti Magyarország többi nemzetével. Pedig a szlovákok a 10. században hozzájuk képest magas kulturális színvonallal rendelkeztek, amit rengeteg tény bizonyít, többek között Rastislav hatalmas és előrelátó tette is, hogy „az ország területén főiskolát-egyetemet alapított”.

A magyarosítás Hraško szerint több száz évre nyúlik vissza, mert – lám – Kossuth Lajos és Petőfi Sándor is szlovák származású volt. A statisztikai adatkezelésben ugyancsak oda konkludál, hogy a magyarok erőnek-erejével a szlovákság asszimilálására törekedtek, akár az 1918 előtti történeti, akár a trianoni országban. A szlovákiai magyar és a magyarországi szlovák kisebbség endogén feltételeit természetesen nem veszi figyelembe.

A szlovákiai magyar kisebbség politikai pártjairól Hraško – finoman szólva – lenézően és őket nevetségessé téve nyilatkozik. A malícia táplálója az Európai Bizottság elnökének 1992. december 12-én írt levelük, amelyben a bösi csatorna 18 méter magas betonfala miatti aggodalmaikat adják elő.

Ezt követően az alábbi summázattal fordul a nagyvilág és Európa közvéleményéhez: „A szlovákiai magyar kisebbség és Bős az a trójai faló, amelynek segítségével Magyarország, ha nem is egyszerre, de legalább szakaszonként Szlovákia leigázására tör, és végképpen likvidálni akarja a szlovák nemzetet.”

Hraško megállapításainak egy része a recenszens Jozef Repko, számára sem elfogadható. Így megalapozatlan mende-mondának tartja Rastislav „egyetemalapítását”, kisserínek Kossuth és Petőfi emlegetését az erőszakos magyarosítás példaként, dilettáns munkának a szerző statisztakezelését. Aztán: nem tud mit kezdeni Hraško ironizálásával és nemzethalál ígéretésével sem. Hiányolja, hogy a kiadványban elmarad a szerző bemutatása.

Futala Tibor

A demokrácia és a konfliktuskezelés esélye a magyarországi nemzeti kisebbségek számára.

Göncz Kinga – Geskó Sándor: *Ethnic Minorities in Hungary: Democracy and Conflict Resolution. = The Annals of the American Academy (AAPSS) 1997. 552. no. 28-39. p.*

Az ELTE szociálpolitikai szakértői szerint a magyarság fennállása során folytonosan személyi és társadalmi szintű túlélési technikák használatára kényszerült. A szocialistának nevezett rezsim idején e túlélési stratégia lényegében a konfliktusok elkerülésére, az egyéni vélemények elrejtésére irányult. Az állam nem hagyta, hogy valódi érdekérvényesítő csoportok alakuljanak ki – maradt lényegében egyedül támasznak nemzedékeken keresztül a család. Az emberek Magyarországon egyfajta „arany ketrecben” éltek, a szomszéd országok életlehetőségeihez viszonyítva legalábbis, ugyanakkor az alaphelyzet azonos volt mindentől. Az alattvaló – ilyen-olyan „fészeklakó” – nem volt képes befolyásolni a vezető réteget, amely igazából ellenőrzés nélkül manőverezett, hisz nem működött valódi jogállam: a „szocialista” demokrácia minden volt, csak demokrácia nem. Sok folyamat kiszámíthatatlannak tűnt.

A földalatti sajtót, a szamizdatot egy darabig hagyták létezni, majd időről-időre lecsaptak rá. Tehát a hatóság láthatólag mindenről tudott, de időnként toleránsnak kívánt mutatkozni. A szamizdatosokat ez arra ingerelte, hogy folyamatosan teszteljék mozgásterüket, egyben mind jobban hitelét veszítette szemükben a szabadságukat fenyegető hatalom. E példa általánosságban is hasznosítható: a szocialista világban nem érvényesültek társadalmi szerződések, a jognak nevezett valami hatalmi szeszélyek függvényévé és fűgefalevelévé vált, a magán- és a közsféra mind jobban eltávolodott egymástól. Az állam szankcionált minden mozgáskísérletet, mely a közsférát érintette, ugyanakkor békén hagyta alattvalóit magánéleti ténykedésükben. Az állam nem csupán monopolizálta, de egyszersmind manipulálta is a közéletet. Nem lehetett például a szegénység jelenségéről vagy a kábítószereségről nyilvános eszmecsere folytatni. A hatalom egyszerűen jó ideig tagadta ezek létezését is.

Ilyen körülmények között érdekes módon a „demokrácia laboratóriumának” szerepére a hetvenes évektől egyes pszichiátriai kórházak vállalkoztak, ahol a szakemberek a csoportos terápia módszerével a demokrácia működését szimulálták. A védett környezetben a pacienseknek megadatott, hogy megosszák felelős gondolataikat saját egészségük javítása végett. A kölcsönös bizalom légköre őszinte érzelem- és gondolat kifejtést eredményezhetett, s e kifejtést valós visszacsatolás hitelesítette.

Nem meglepő ezért, hogy az 1989-90-es változások után számos pszichológus szélesebb körben is bekapcsolódhatott a konfliktuskezelés társadalmi szintű megvalósításába, erősítve a demokratikus rendszeren belüli interaktív kapcsola-

tokat. Erre igen nagy szükség mutatkozott, minthogy az addig gondoskodónak vélt állam egyszerűen összeomlott, s a társadalmi problémák özöne zúdult az emberekre. Kellett egy újfajta társadalmi szerződés, ehhez viszont a saját érdekek kifejezési készsége és a nyilvános döntési folyamatokban való helytállás adottsága. Ez mind-mind új mentalitást feltételezett, miközben közismerten a viselkedési módok a legnehezebben változó emberi tulajdonságok.

A szerzők az etnikai identitástudat formálását és a kisebbségi jogérvényesítést vizsgálják ezután – főként a hazai cigányság, a roma csoportok példáján. A 13 elismert kisebbség körében ők kivételt képeznek azáltal, hogy érdemi részük nincs integrálódva a többségi társadalomba. Egyesek – tagadva saját kulturális örökségüket – igyekeznek asszimilálódni, ugyanakkor egyre több roma törekszik sajátos identitástudatuk élesztésére.

Becslésszerűen megállapítható, hogy a romák a magyarországi össznépesség 5-6%-át teszik ki, s életmódjuk valóban szembetűnően különbözik a többségétől. A két világháború közti roma népesség a többségében paraszti világ komplexen foglalkozásaira (kosárfonás, vályogvetés, muzsikuskos stb.) vállalkozott. A szocialista nagyipar azután tízezerrel szívta fel őket a betanított segédmunkás tömegek közé. Ekkor egyfajta esély mutatkozott, hogy integrálódjanak a társadalomba, még ha annak legalsó rétegébe is. A rendszerváltozásnak viszont többek között a fő vesztesei. A munkanélküliség körükben – az osztálytársadalmi szinten mért 12%-kal ellentétben – eléri a 60-70%-os mértéket, s ezt csak súlyosítja a nagy népszaporulat (szociológiai alapténynek számít, hogy az életszínvonalat legmarkánsabban a családban vállalt utódok száma határozza meg), a gyakori egy-szülős családmodell, az alacsonyabb kereset, az elmaradottabb vidékek hatása, a hajléktalanság, a magas arányú bűnözés. Ráadásul a többségi társadalmat is jócskán megterhelik a szociális problémák, ez viszont a tírészint csökkenését, s egyben az előítéletek felerősödését vonja maga után.

A kisebbségek életfeltételei leginkább a települések szintjén láthatók és formálhatók. Ezért igen jelentős az 1993-as alkotmánymódosítás valamint az LXXXVII. (nemzetiségi) törvény, mely lehetővé teszi kisebbségi önkormányzatok létrejöttét. Az új lehetőségek reális érvényesüléséhez azonban a törvényen kívül megfelelő adottságok és szervezethez is kelltek. A roma csoportok eddig ilyen tulajdonságokkal nem rendelkeztek, nem lehet ezért meglepő körükben a széttagoltság, egymással való versengés jelensége. Ráadásul a többségi és a kisebbségi érdekérvényesítés képviselői egyaránt hajlamosak a – másikkal szembeni – izolációra.

Ebben a helyzetben kíván közvetítőként bekapcsolódni a Demokratikus Változások Partnerei (Partners for Democratic Change – PDC) elnevezésű amerikai szervezet, illetve annak helyi (országos) központja. A PDC minden közép- és kelet-európai, azaz volt szocialista országban jelen van, hogy segítse a kisebbségek önkormányzati jogainak érvényesítését. A magyar központ (Partners-Hungary – PH) a megértés és békéltetés hálózatának kialakítására törekszik, bevonva ebbe a helyi szinten tekintélynek örvendő személyiségeket. Zala megyében konfliktus-

megoldó képzést szerveztek iskolások számára. Nógrádban egy településen a romák a rendőr elfogultságát érzékelve nyilvános vitát kezdeményeztek, s ehhez kérték a PH közvetítő részvételét. A többórás vita a rendőrfőnök ígéretével ért véget, hogy mindent elkövetnek az előítéletek csökkentése érdekében.

Különösen fontos az effajta kapcsolatokban a személyes kommunikáció, hiszen a magukba zárkózó elfogultságok különösen termékeny táptalajt jelentenek a káros sztereotípiák számára. Meg annak a gondolatnak a megmerevedésére, hogy a „másik” a rossz. Nehezebb konfliktushelyzetet jelentett, mikor – ugyancsak Nógrád megyében – egy önkormányzat hetven család kilakoltatására készülődött a villanyszámlák elmaradt kiegyenlítése miatt. A PH közvetítőinek sikerült közös asztalhoz hívni az érdekelteket, s végül olyan megállapodást kötni, mely az elmaradt számlák befizetésének határidejét is rögzítette.

Nagyon hasznosnak bizonyult a kisebbségi önkormányzati képviselők és vezetők továbbképzése, például Nagykanizsán. A roma vezető újonnan szerzett készségét a városi „tolerancia-nap” megszervezésével kamatoztatta. Nagyon népszerűek a játékmódot öltő képzések (például a sivatagi túlélést imitáló játék, mely arra kényszerítette a résztvevőket, hogy megtalálják a mindenki számára elfogadható eljárást, hiszen ellenkező esetben mind „elpusztulnak”).

Sonnevend Péter

“...az emberi elnyomás Jericho-falai “

Bálint István: 1848 a Hídban. Adalékok egy vita negyvenötödik évfordulójához. = Híd, 62.évf. 1998. 3.sz. 175-185 p.

Ha egyszer majd megírják az 1848 ihlette és az 1848 körül folyó harcokat, abban talán külön fejezetet kapnak a soknemzetiségű környezetben élő magyarok, akik úgy próbálták megőrizni 1848 eszményét, hogy azzal ne veszélyeztessék különféle nemzetek békés együttélését.

Bálint István cikke elemző megemlékezés a Hídban 1953-ban zajló 1848-cal kapcsolatos vitáról. Nemcsak 1848 évfordulója teszi ezt időszzerűvé, hanem sajnós a mai politikai helyzet is. Mert nemcsak Boszniában kegyetlen valóság az etnikai tisztogatás és a nemzetek elkülönítése, de a koszovói albán kérdés megoldására vonatkozó egyes kísérletek, vagy a szlovák miniszterelnök váratlanul felvetett lakosságcsere-ötletei is azt mutatják, hogy a közgondolkodásban ma is ott él a nemzetek különválasztásának gondolata.

A Híd folyóirat 1934-ben a forradalmi fiatalság sajtóorgánumaként indult. Alaphangja az új eszmék és gondolatok nevében a kritikus szembefordulás volt. Bíralták magát az 1848-as eseményeket, törvényeket, társadalmi eredményeket is.

A hangnem akkor enyhült, és az 1848 iránti rokonszenv akkor növekedett, amikor a harmincas évek vége felé az Illyés Gyula, Veres Péter, Féja Géza és a többiek által létrehozott Márciusi Front nyilvánvalóvá tette, hogy az 1848-as forradalom és annak eszméi az erősödő fasiszmus elleni harc fegyverévé válhatnak.

A 2. világháború után megint változik a Híd viszonya 1848-hoz, főleg azért, mert 48 kérdése háttérbe szorul. 1948-ban azért klasszikus ünnepi szám jelenik meg. Ettől kezdve, egészen az 1952-es teljes évi hallgatásig évente egy-egy tanulmány, elemzés, vers, cikk jelenik meg a Híd hasábjain 48-ról.

1953 az év, amikor erőteljesen érezhető, hogy a jugoszláv társadalomban két ellentétes erő hat: a félelem és az új szellem felerősödése. Hosszasan taglalja a szerző ennek a félelemnek a mibenlétét: tud-e a jugoszláv társadalom a sztálini szakítás után, a megtagadott helyébe új összetartó erőt találni. Magának a vitának, amely 1953-ban a Híd hasábjain robbant ki, nem sok köze volt 1848 kérdéséhez és értékeléséhez. A vita résztvevői Olajos Mihály, Varga László, Farkas Nándor nagyjából egyetértenek 1848 történelmi szerepének megítélésében. A vitázók csak egy kérdésben csaptak össze igazán: a jugoszláviai magyaroknak kell-e 1848 évfordulóját ünnepelni, vagy le kell erről mondani. Nem is annyira azért, mert 1848 következetlen forradalom volt, vagy éppen mert polgári forradalom volt, és itt már a szocialista forradalom után vannak, hanem azért, mert a magyarokkal együtt élő délszláv népeknek egészen más emlékeik vannak, mivel 1848-ban e térség népei nemcsak szemben álltak, de gyilkolták is

egymást. Ez a bizonytalanság március 15-e ünneplése iránt egybeesett a Tájékoztató Irodának Jugoszlávia ellen hozott határozatával. 1948-ban még nagy létszámú küldöttség utazott Milovan Dilas vezetésével a budapesti ünnepekre, de miután Magyarország is csatlakozott a Jugoszlávia ellenes hisztériához, bizonytalanság támadt az ottani magyarokban március 15-e megünneplése iránt. Később oldódott ez a bizonytalanság, de csak azért, mert március 15-e felhasználható volt a szovjet propaganda ellensúlyozására és Magyarországon a március 15-ei ünnepek a szovjet uralom elleni harc szimbólumává váltak. 1951-ben és 52-ben a Magyar Szó vezércikkei és cikkei arra utalnak, hogy az 1848-as forradalom igazi örökösei a jugoszláviai magyarok.

1953-ban azonban újabb fordulat következében a “ közös jugoszláv haza védelme, a jugoszláv hazafiság érdekében “ szembe kellett szállni minden nemzeti erővel, ami ezt az összetartó erőt gyengíteni látszott. Így kerülhetett új megvilágításba március 15-e is, mint olyan események jelképe, amelyben a Vajdaság területén élő népek egymással szemben állottak. Varga László közvetlenül a tartományi pártvezetőség utasítására írt cikkében (1848 és mi) azt próbálta kimutatni, hogy 1848-ban nincs ünnepelni való, mivel “dolgozó tömegeink körében itt a Vajdaságban semmilyen mélyebb gyökere nincs (hacsak a kossuthnótás idealizálást nem vesszük) a népek testvéri összefogása helyett inkább nemzeti, tehát káros, és nagyon el kellene gondolkodni azon, hogy érdemes-e érte síkraszállni.”

Idáig jutva a vitában az ünnepelni vagy nem ünnepelni kérdése is mellékessé vált és középpontba került az egyéni állásponthez való jog kérdése. Így a vita legértékesebb, a vajdasági magyar szellemi életet leginkább befolyásoló mozzanata a politikai minősítések visszautasítása és az önálló nézetre való jog védelme lett (Olajos és Stáncsics András cikkei a Híd augusztusi számában).

Ekkor állította le a vitát a tartományi pártvezetőség attól tartva, hogy összeütközésbe kerül a vajdasági magyar értelmiséggel. Összegezve tehát “ a Híd vita nemcsak lényeges része a vajdasági magyar szellemi élet erőfeszítésének, hogy hozzájáruljon 1848 kiértékeléséhez, problematikájának feldolgozásához, figyelemztetve egyben a nemzetek egymással való szembekerülésének bonyolult kérdéskörére is, hanem fontos állomása azért a szellemi szabadságét a vitára és az eltérő nézetekre való jogért vívott harcnak is, amelyben a jugoszláv, de különösen a vajdasági magyar alkotómunka világra szóló eredményeket hozott.”

Megírásra érdemesnek ítéli a szerző a vita utótörténetének megírását is, mert az 1953-as vitában felvetett kérdések ma is időszerűek. Nemcsak abban az értelemben, hogy időközben meg kellett vívni egy harcot a magyarságnak azért, hogy joga legyen megemlékezni az 1944-ben ártatlanul kivégeztekről, hanem abban az értelemben is, hogy a 48-hoz fűződő dilemmák ma is időszerűek, mint ahogy azt Schweidel József honvédtábornok zombori szülőházán kétszer felavatott és kétszer leszerelt emléktáblája is mutatja.

Kovács Olga

Újabb kísérlet a politikai ruszinizmus leküzdésére

Bajcura, Andrij: Rusini ta ukrainci. = Duklá, 1997.6.no. 77-85.p.; Vanat, Ivan: Kil'ka strihiv do pitannâ doslidzennâ duhovnoi kul'turi ukrainciv Prâivsinii. = Uott, 86-89.p.; Mišanic, Oleksa: Forum zakarpats'kih ukrainciv u Kiëvi. = Uott, 90-91.p.

A kárpátaljai és az onnan elszármazott szlávok körében erős pozíciói vannak a politikai ruszinizmusnak, ami alatt külön ruszin identitást, nyelvet és legalábbis autonómiát kell érteni. Ellenfeleik az ukránpártiak, akik azt állítják, hogy a ruszinok nyelve az ukrán nyelv egyik nyelvjárása, és a ruszin identitás az össz-ukrán identitáson belül fogalmazható és fogalmazandó meg.

„1997. augusztus 24-én az ukránok II. vilá kongresszusa keretében a kijevi Bratislava szállóban került sor a kárpátaljai ukránok fórumának megrendezésére. A fórumra meghívták a vilá kongresszuson résztvevő szlovákiai, jugoszláviai, csehországi, magyarországi ukrán kisebbségek képviselőit, valamint a nyugat-európai, amerikai és kanadai ukrán diaszporák, illetve a Kijevben élő kárpátaljaiak képviselőit is” – kezdi Oleksa Misanic tömör beszámolóját, majd így folytatja: „A fórum napirendjén azoknak a kérdéseknek megvitatása szerepelt, amelyek a kárpátaljaiak napjaink Ukrajnájának államalkotó és államépítő folyamataiban való részvételével kapcsolatosak. A fórum ezen kívül tájékoztatást kapott a kulturális-társadalmi szervezetek és egyesületek munkájáról is.”

A nyolc pontos állásfoglalás kulcsmondatai: „Meggyőződésünk, hogy elérkezett Kárpátalján a politikai ruszinizmussal való leszámolás ideje.

Ezt az irányzatot legnagyobbrészt az Ukrajnával ellenséges külföldi tényezők inspirálják. Felszólítjuk azokat a honfitársainkat, akik Ukrajnában és Ukrajnán kívül hitelt adtak ezeknek a hazug módon kitalált eszméknek, hogy hagyják el a szeparatizmus megtévesztő útját, és csatlakozzanak az ukrán nemzet történetileg igazolt egységéhez. Az össz-ukrán identitáson, kultúrán és lelkiségen belül helye van hazánk regionális sajátosságainak is. Ezeken kívánjuk ápolni és fejleszteni. Ezzel párhuzamosan elítéljük mind a kárpátaljai, mind a közeli és távoli országokbeli politikai ruszinizmust mint ellenséges kezdeményezést és perspektívtalan koncepciót.”

Az állásfoglalás többi pontja szolidaritást vállal a szlovákiai, magyarországi (a fórumon országunkat Omeljan Ruszin képviselte) és a jugoszláviai ukránokkal identitásuk megőrzéséért folyó küzdelmükben.

A politikai ruszinizmus eszméjéről Andrij Bajcura kínál történelmi áttekintést. Bár ez a dolgozat elsősorban a szlovákiai Eperjes környékén élő kisebbségre koncentrál, a szindróma egészét is megmagyarázza, hiszen 1918-ig – a diaszporákat nem számítva – a történelmi Magyarországon élt a népcsoport egésze. Bizonyára alig van Európában olyan etnikum, amelynek annyiféle neve ismeretes, mint a ruszinnak (rutén, ruszin, ruszn[y]ák, kisorosz, kárpátorosz, magyarorosz,

roszjányin, ukrán). A rusznyáknak van olyan értelme is, hogy görög katolikus vallású.

Míg a kárpátaljaiak autochtonok, addig az Eperjes környékiek Kelet- és Észak-Szlovákia vlach betelepülésével párhuzamosan ragadtak meg jelenlegi lakhelyükön. Az említett betelepülés kezdete a 14/15. század fordulójára tehető. (Szerzőnk megjegyzi, hogy etnikumunk a Tisza felső folyásának egész környékén autochton volna, ha – eltekintve az „írmagoktól” – nem asszimilálódik. Ez az „elfogyott” népesség a Kievi Rusz idején határvédelmi feladatokat látott el.) A történeti változások folytán a Kárpátok koszorúján belül élő ukrán népcsoport fokozatosan izolálódott azoktól az ukránoktól, akik a Kárpátok északi lejtőin éltek.

A ruszinok sajátos fejlődése és identitásának kialakulása hasonlít a Stúr vezetete szlovák nemzeti mozgalomhoz, és időben is nagyjából egybeesik vele. Kárpátalján Olekszandr Duhnovics és Adolf Ivanovics Dobrjanszkij lett a ruszin mozgalom vezetője és ők honosították meg a ruszin nevet is. Egyébként az orosz nyelvi orientáció hívei voltak, s ennek jegyében pallérozták a helyi köznyelvet. Eközben meggyűlt a bajuk azokkal a kárpátaljai értelmiségiekkel, akik galíciai kapcsolataik révén ébredtek tudatára annak, hogy a kárpátaljaiak ukránul beszélnek.

Különben, mégha objektíven a politikai ruszinizmus „melegágya” lett is belőle, nem szabad elítélni Duhnovics és Dobrjanszkij orosz nyelvi orientációját, amelynek politikai vonatkozásai is voltak. Ék ui. remélté, hogy rokonításuk révén hathatós támogatót találnak a cári hatalomban magyarföldi céljaik eléréséhez, ami nem volt akkor teljesen alaptalan illúzió.

1918 után Kárpátalja – Podkarpatská Rus néven – elég széleskörű autonómiát kapott, amelynek hatóköre csak Eperjes környékére nem terjedt ki. A csehszlovák állam inkább a ruszofileket támogatta, mint az ukránofileket, de azért éppúgy működtek Kárpátalján ukrán, mint orosz iskolák. Általában alacsony színvonalon oktattak, mert nem állt rendelkezésre elégséges számban jól képzett tanítói-tanári kar. Kárpátalján államnyelvként a csehet, Eperjes környékén pedig a szlovákot tanították.

1945 után Kárpátalja – Zakarpatszkaja oblaszty néven – a Szovjetunióba, közelebről az Ukrán Szövetségi Szocialista Köztársaságba tagozódott be. Területén továbbra is a Moszkvából támogatott ruszofília és a Kijevből táplált ukránofília iszapbírközása folyt a szinfalak mögött.

A Szlovákiában maradt Eperjes-vidék politikai képviselőjét az 1945 márciusában alakult Eperjesi Ukrán Nemzeti Tanács valósította meg. Ez – szerzőnk szerint: helyesen – deklarálta, hogy az általa képviselt kisebbségi ukrán nemzetiségű. Ezt vallotta a Tanács utódszervezete, az 1948-ban létrehozott formáció, az Ukrán Dolgozók Kulturális Szövetsége is.

Az 1952/53. tanévben kizárólagossá tették az ukrán nyelvű oktatást. Ez az önmagában megint csak helyes lépés azonban sem az emberek meggyőzése szintjén, sem a feltételi szinten nem volt előkészítve. Az átütő sikerhez hiányoztak a káderek, a tankönyvek, az épületek és a szükséges eszközök.

A könyv- és folyóiratkiadás terén is a „kanonizált” ukrán vált kötelezővé, amelytől sem jobbra, sem balra nem volt szabad elhajolni.

Ehhez járult még a nagyrészt görög katolikus ruszinság „pravoszlávositása”, ami objektíven tovább mélyítette az ukrán trenddel kapcsolatos elégedetlenséget (ld. az e számban megjelent kritikát Botlik József könyvéről).

E történelmi „darálóban” a ruszin nemzetiség majdnem elfogyott. Részint az emigráció (pl. Csehországba is), részint az asszimiláció, részint pedig a Szovjetunióba telepítés fogyasztotta sorait. 1921-ben 89 ezren voltak, 1994-ben mindössze 31 ezren (1711 magát oroszoknak valló ruszinnal kiegészítve).

A „bársonyos forradalmat” követően a korábban eltussolt identitási problémák mindegyike feléledt. 1990-ben megalakult a Ruszin Újjászületés (Rusins'ka obrada) Egyesület, amelynek tevékenysége folytán az amúgyis megfogyatkozott kisebbségi népesség megoszlott: valamivel nagyobb fele „ruszin” lett, a kisebbik pedig megmaradt „ukrán”-nak.

A politikai ruszinizmus időközben megteremtette a ruszin nyelvű újság- és könyvkiadást, aktivistái révén elérte, hogy a korábbi Ukrán Nemzeti Színház Duhnovics Színházként működjék, s általában hogy a korábbi intézménynevekből eltűnjék az „ukrán” jelző. A Ruszin Újjászületés legnagyobb merészsége nyomán 1995-ben megszületett a „kodifikált ruszin nyelv”, amely a politikai ruszinizmus valamennyi bel- és külföldi hívének kíván „vezérfonalul” szolgálni.

A helyzet tehát korántsem megnyugtató. Ezt harmadiknak említendő szerzőnk, Ivan Vanat is hangsúlyozza. Követeléseit a következő 8 pontban összegzi:

1. Újjá kell szervezni az ukrán iskolákat. Számukra a szlovákiai és ukrainai oktatási követelmények figyelembe vételével, illetve az Eperjes környékiek szükségleteivel is számolva megfelelő nevelési-oktatási rendszert kell kidolgozni.
2. Vissza kell állítani a két vallás, úm. a görög katolikus és a pravoszláv ukrán nemzeti jellegét.
3. Vissza kell állítani az új nevet kapott ukrán nemzeti intézményekben az „ukrán” jelzőt.
4. Magasabb szintre kell emelni az ukrán nyelvű sajtót, rádió-, illetve televízió adásokat, a nemzeti újjászületés fórumává kell tenni őket.
5. El kell járni annak érdekében, hogy a szlovák állam megváltoztassa ambivalens magatartását a kisebbségi kérdésben, és szüntesse be a Ruszin Újjászületés egyesület támogatását.
6. A szlovák kormány fűzze szorosabbra kapcsolatait az ukrán kormánnyal, amelynek segítséget kell nyújtania az ukrán nemzetiség szlovákiai felvirágzásához.
7. A Ruszin-Ukrán Egyesület tanácsa olyan tervet dolgozzon ki, amely alkalmas valamennyi szlovákiai ukrán tömörülésére és közművelésének ukrán szellemű újjászervezésére.
8. Az ukrán értelmiség egyetemleges kötelezettsége, hogy e felsorolt feladatok megvalósításának élharcosa legyen.

Annak ellenére, hogy a feladatok hatalmasak, „mégis meg kell oldanunk őket, amennyiben meg akarjuk védeni identitásunkat és kultúránkat” – fejezi be írását Ivan Vanat.

Futala Tibor

A nemzeti azonosságtudat és a politika egyformán ambivalens Dél-és Kelet-Ukrajnában

Pirie, Paul S.: National Identity and Politics in Southern and Eastern Ukraine = Europe-Asia Studies, 48. vol. 1996. 7. no. 1079-1104 p.

Évszázada nincs változás az ukrán nemzeti azonosságtudat ingatagságában, tudjuk meg az University of London kutatójának elméletileg kitűnően megalapozott, és egyben széleskörű helyi adatgyűjtésre támaszkodó tanulmányából. Már Gogol azon panaszkodott, hogy "magam sem tudom, milyen is az én lelkem: khokhol (az ukránok orosz gúnyneve - a szerk.), vagy orosz." - írja Pirie a cikk bevezetőjében, amelynek zárómondata így hangzik: "A régió politikai klímája szinte tükörképe az etnikai klímának: se nem teljesen ukrán-párti, se nem teljesen orosz-barát, hanem a kettő határán ingadozik."

A régió, amit Pirie vizsgál: a Dnyepertől keletre eső Ukrajna, a harkivi, luhanszki, dnyepropetrovszki körzet, az ú.n. Donbassz, a Donyecki medence, illetve délen Zaporozsje, Odessza és a Krím. Hamis az a feltételezés, amit a nyugati közvélemény részéről, leegyszerűsítően a Washington Post egyik cikkében így fogalmazott a Davroy-Rupert szerzőpáros: "az ország /Ukrajna/ továbbra is megosztott marad a többségében orosz születésű keleti rész és a többségében ukrán nyugati rész között, abban a vonatkozásban, hogy inkább Amerikával és szövetségeseivel, vagy Oroszországgal szövetkezzenek." Valójában jegyzi meg Pirie, számtalan demográfiai és történelmi ténynek köszönhetően, az oroszoként számon tartott népesség egy része önmagát ukránként határozza meg, viszont a népszámlálásoknál "ukrán" nemzetiségűnek feltüntetettek közül sokan csak felületesen érzik magukat ukránnak, inkább "szovjet"-ekként határozzák meg magukat, illetve önazonosításuk legfőbb eleme egy-egy régióhoz való tartozás.

A tényleges nyelvhasználatot figyelembe véve egyesek három fő csoportot különböztetnek meg Ukrajnában: az ukránul beszélő ukránokat, az oroszul beszélő ukránokat és a tényleges oroszokat. Az orosz kormány oly határozottan lép fel az orosz nyelvhasználat védelmében, mintha az orosz nyelv használata egymagában orosz nemzetiségűvé tenne valakit. /Szerzőnk a cikk más helyén megjegyzi, hogy Ukrajna lakosainak politikai érettsége nem valami magas szintű. Annak ellenére, hogy hatályos ukrán törvények mondják ki, hogy nem lehet kettős állampolgársággal rendelkezni, meg-megújuló hullámokban ostromolják az ukrán orosz konzulátusokat orosz útlevelekért./

Ukrajnában a függetlenség elnyerése után is tovább él az az egykori szovjet nemzetiségi elmélet, melynek fő kidolgozója éppen az ukrán Ponomarjev volt, hogy a ti. vegyes házasságok és a vérkeveredés fogja a Szovjetunió népeinek végleges egybeolvadását megvalósítani. Szerzőnk szerint nem egybeolvadás az

eredmény, hanem az a bizonytalanság, ami más többnemzetiségű országokban / Kanadában, az USA-ban és Jugoszláviában/ végzett felmérések szerint oly általános.

Hogyan oldják meg a vegyes házasságokban született utódok saját önazonosításukat? Ennek ismét nagy irodalma van. A lehetőségek igen változatosak. Szerzőnk felfedezi, hogy egy indiai kutató, Mimmi Hutnik, és egy ukrán tudós, Mikola Sulha igen hasonló eredményre jutva legalább négy alapvető lehetőséget és gyakorlatot fedez fel ezekben az esetekben: Az első kifejezett azonosulás egy nemzetiségi csoporttal. Ilyen például egy korábbi ukrán hadügyminiszter, Kosztjatin Morozov esete. Apja ugyan orosz volt, anyja ukrán, ő azonban teljesen ukránnak vallja magát. „A második csoportot Hutnik „acculturative”-nak kultúra-befogadónak, kultúrára irányultnak nevezi. Itt az egyén mindkét kultúrát magáévá teszi, teljesen kétnyelvű, szerzőnk ezt tekinti egészségesnek, ami kiderül a 3. csoportra vonatkozó megjegyzéséből, miszerint ez az „egészségtelen” választási lehetőség mindkét kultúrával szemben pszichológiai ambivalenciával rendelkezik, „meghasadt lélekkel”, mint Gogol. Gyakran az ilyen hasadt lelkűek fejlesztik ki magukban a 4. lehetőséget, ami vagy közömbös, vagy teljesen elutasító mindkét kultúrával szemben. Cikkének egy későbbi részében ilyen „kozmpolitáknak” láttatja Pirie az odesszaiakat. E kozmpolitá vagy pán-azonosság tudat csökkenti a belső feszültséget.

Politikai szinten az első álláspontot elfoglalók kizárólag egy politikai egységgel vállalnak azonosságot, akik tehát elsősorban ukránnak tartják magukat, az ukrán állam hívei. A befogadók lehetnek egyszerre két ország hívei is. A hasadtlelkűek, akiket ebből a szempontból „marginális” helyzetben lévőeknek nevez Pirie, vagy a pán-azonossággal rendelkezők szélesebb politikai egységekhez, mint a FAK-hoz, az egykori /vagy az ismét megvalósítandó/ Szovjetunióhoz, illetve Oroszország és Ukrajna valamilyen új szövetségéhez éreznek affinitást. Fontos megjegyzése szerzőnknek, hogy a „szituációs azonosság tudat”, ami az önazonosítást attól teszi függővé, milyen helyzetben kényszerül valaki színt vallani, az ukrán terepen különösen aktív szerepet játszik.

Hogy a választás egyre többeknek okoz gondot, az a statisztika mutatja, amelyből kiderül, hogy míg 1927. előtt mindössze húsz százalék körül voltak a vegyes- házasságok Kelet-Ukrajnában /a nyugati részen ennek csak negyede volt az arány/, 1970-re a Donyecki medencében a házasságoknak már több, mint 50 %-a vegyes házasság. Az összes született gyerekeknek csak 41 %-át regisztrálták úgy, hogy anyja ukrán nemzetiségű.

A népszámlálási, sőt a kérdőíves adatok megbízhatatlansága, zavarossága és nehezen értelmezhetősége miatt, /hisz szerzőnk egyik megjegyzése szerint például orosz tannyelvű iskolások egyszerűen nem tartották fontosnak nemzetiségüket, másutt a kérdőívekre az volt a válasz, hogy is-is/, szerzőnk az Ukrán Tudományos Akadémia Kijevi Szociológiai Intézete, valamint egy Pulzus nevezetű, az Odesszai Egyetemen működő szociológiai kutató csoport segítségével agresszív felmérést végzett: 1-től 7-ig terjedő intolerancia-skálán kellett megjelölni a több, mint ezer megkérdezettnek, hogy kiket nem szeret, illetve kiket tűr

legkevésbé. Különös ellentmondásossága a felmérésnek, de egyben ez vet igazi fényt a bonyolult helyzetre, hogy a magukat orosznak valló ukrainaiak saját bevallásuk szerint intoleránsabbak az oroszországi oroszokkal, mint az ukránokkal, viszont a krimi "ukránok" magukat az ukránokat túrik rosszabbul, mint az oroszokat. Ugyanezek a krimi ukránok végképp idegenkednek a díszpórában élő ukránoktól.

További vizsgálatokat folytattak a vallási hovatartozást illetően is. Nem meglepő, hogy a Donyecki medencében - a szovjet örökség miatt - máig igen magas az ateisták száma. A Krímben viszont, ahol igen erős az ott élő, ám még Oroszországban születettek körében az orosz nemzetiségi tudat, aminek fontos eleme az orosz ortodox egyház elismerése, sokan vallják magukat vallásosnak.

A Donyecki medence inkább "szovjet". Ez a megfigyelés át is vezeti szerzőnk cikke másik tárgyára, a politika területére. A nemzetiségi önazonosításában bizonytalan személy rendszerint szovjetnek mondja magát, s ha nem a független Donyecki Köztársaságról vagy orosz Krímről álmodozik, akkor legalább visszavágyik a Szovjetunióba.

Hogy a régiók nemzetiségi ambivalenciája milyen bonyolult módon függ össze gazdasági elvárásokkal, gazdasági és politikai programok iránti fogékonysággal, jól mutatja szerzőnk megfigyelése, hogy az 1994-es elnökválasztás során a kelet-ukrainai régiókban nem azért szavaztak döntően Kucsma, mert gazdasági reformot akartak, hanem mert Kucsma szorosabb kötődést ígért Oroszországhoz. Ukrajna többsége ekkor nem a gazdaságra, hanem az ukránra és önállóságra szavazva állt Kravcsuk mellé, attól való félelmében, hogy Kucsma megválasztása az ukrán függetlenség végét jelentené.

Szerzőnk cikke végén olyan fejleményeket vetít előre, hogy igazán életképes szeparatista mozgalom a meglévő feszültségek ellenére csak a Krím- félszigeten várható, mivel ez az egyetlen olyan terület Ukrajnában, ahol szigorúan vett, valódi orosz azonosságtudattal rendelkező egyének nagy arányban találhatóak. Az olyan területeken, mint a Donyecki medence, ahol sokkal vegyesebb az azonosságtudat, ugyan fennmaradnak az Oroszországgal és a korábbi szovjet tagállamokkal való szorosabb kapcsolatok iránti igények, e támogatás azonban nem lesz elég erős ahhoz, sikerüljön Ukrajnát ismét Oroszországhoz kapcsolniuk. Kucsmanak azok a jelképes gesztusai, melyekkel igyekezett magához édesgetni a kelet-ukrainaiakat, láthatólag elérték céljukat. Mivel Ukrajna lakosságának többsége ebben a jórészt vegyes és ambivalens lakosságú Kelet-Ukrajnában koncentrálódik, ez a régió mindig is meg fogja tartani kulcspozícióját az ország politikai életében. Biztosra lehet venni szerzőnk szerint, hogy olyan jeltölt a közeljövőben nem kerülhet hatalomra Ukrajnában, aki ellenezné az Oroszországgal való szorosabb kapcsolatokat

Tokai András

Tudományos konferencia a kelet-európai nemzeti kisebbségi jogról.

Henning, Detlef: Das nationale Minderheitenrecht in Osteuropa. Zur Jahrestagung des Göttinger Arbeitskreises.= Osteuropa, 47. Jg. 1997. 12.H. 1277-1278.p.

A Göttinger Arbeitskreis elnevezésű egyesület szokásos éves konferenciáját 1997 áprilisában Mainzban tartotta a FÁK-országok kutató csoportjainak közreműködésével. Témáját a konferencia neve jól kifejezi: A nemzeti kisebbségi jog Kelet-Európában; a jelenlegi helyzet és a kilátások.

Az Európai Unióba történő felvételtől indítandó tárgyalások szükséges előfeltétele - a politikai és gazdasági érettség mellett - a kisebbségek számára biztosítandó megfelelő jogi és egyéb viszonyok megteremtése. Az EU illetékesei abból indulnak ki, hogy ennek érdekében a nemzeti jogalkotásnak biztosítania kell az európai szinten elfogadott normák átvételét, egyben a mindenkori helyi és történelmileg kialakult sajátosságokat is kellően vissza kell tükröznie.

A tudományos konferencia ilyen értelemben törekedett a helyzet és a belátható perspektíva elemzésére. Külön súllyal szerepelt a napirenden a két legnagyobb állam, Ukrajna és az Oroszországi Föderáció állapotának áttekintése.

A 46 résztvevő összesen tíz országból (Észtországtól Bulgáriáig és Ukrajnától Németorszáig) érkezett. Megnyitót az egyesület elnöke, B. Meissner professzor (Köln) mondott, majd a nyitó előadás G. Brunner professzor (Köln) szájából hangozott el a kelet-európai kisebbségjogi szabályozás alapelveiről. Brunner megkülönböztette az egyéni jogok biztosítására épülő és ott megálló, illetve rajtuk túlmutató, a garanciákat is megrajzoló jogi szabályozás modelljeit. Az utóbbi esetben Brunner fontosnak tartja a kereseti jog lehetőségét vagy az olyan csoportosan érvényesíthető lehetőséget, mint például a kulturális vagy területi autonómia. A bevezető részt egészítette ki a kieli R. Hoffmann fejtegetése a nemzetközi jog kisebbségeket érintő fejleményeiről 1945-től napjainkig (Európai Emberjogi Egyezmény, EBEÉ-EBESZ, Európa Tanács, az 1995-ös keretegyezmény).

Az ezután következő előadások egy-egy ország és/vagy kisebbség helyzetét tekintették át. A részletek behatóbb ismertetése nélkül is nyilvánvaló, hogy Lengyel- és Csehországban (B. Banaszak és M. Ho%oková előadásai) vagy Szlovéniában (I. Kristan) a körülmények pozitívnak minősíthetők, míg a szlovákiai magyar kisebbséggel kapcsolatos kormánypolitika aggodalmat ébreszthet (a kassai A. Bröstl előadása). Kaltenbach Jenő és G. Tontsch (Hamburg) a magyar-román viszony tekintetében örvendetes elmozdulást regisztrált. A bulgáriai tö-

rök kisebbség problémáinak megoldása még várat magára, bár az EU-csatlakozás szándéka bizonyára itt is elősegítheti a helyes megoldás kialakítását.

Másként áll a helyzet a FÁK - például Ukrajna és Moldávia- esetében. A kijevi V. Evtuch és a kisinyovi C. Neukirch azt fejtegette, hogy a szociális és gazdasági viszonyok rosszabbodása nehezíti a kisebbségekkel kapcsolatos szabályozás jobbitását is.

A baltikumi köztársaságok esetében a tetemes orosz kisebbség helyzete okoz gondokat. Egyrészt a térség biztonsági problémáit növeli az orosz kisebbség, másrészt számukra elég nehezen oldódik meg az állampolgárság kérdése, jóllehet D. Henning (Göttinga), C. Schmidt (Köln) és A. Hollstein (Altena) számos kisebbségjogi fejleményről tájékoztattott.

A záró előadások (B. Meissner és G. Brunner) az Oroszországi Föderáció nemzetiségpolitikai múltjáról és aktuális problémáiról tudósítottak. Kivételként elhangzott egy nem európai témát - a kínaiak által megszállt tibet helyzetét - felvillantó előadás is.

A konferencia végén a hagyománynak megfelelően ülést tartott a Kant Barátság Társasága nevet viselő csoport, meghallgatva a wiesbadeni B. Ohl díszelőadását.

Sonnevend Péter

A közép- és kelet-európai etnikai konfliktusok kezelésének nemzetközi összetevői

Bíró Gáspár: Managing Ethnic Conflict in Central and Eastern Europe - International Factors. = Ethnic Studies Report, 15. vol. 1997. jan. 61-84. p.

A sri lankai International Centre for Ethnic Studies (Nemzetközi Etnikai Kutató Központ) által kiadott folyóiratban közölt tanulmány magyar szerzője abból indul ki, hogy az etnikai kérdések, problémák, konfliktusok igazán eredményesen csak a közvetlenül érdekelt felek kellő jó szándéka esetén nyerhetnek tartós megoldást. Az első világháborút követő békerendszer, a Népszövetség által - voltaképp kívülről vagy felülről - diktált kisebbségvédelem az érintett országok ellenkezésébe ütközött, majd a nemzetközi "békebíráskodás" hitlerista módja tovább erősítette a külső beavatkozás elleni averziót.

A mai európai politikai gondolkodás kétségtelenül jelentős szerepet szán az egységesülő Európában - a multikulturalizmus jegyében - a kisebbségeknek is. A valóban mérvadó állásfoglalások - így például az 1995 márciusában francia kezdeményezésre aláírt Európai Biztonsági Szerződés is - kétséget nem hagynak afelől, hogy a voltaképpeni konfliktusok igazi szereplői az érintett államok. Az Európai Unióba vagy a NATO-ba történő felvétel szempontjából lehet bizonyos sémákat vagy normákat elvárni a társulásra, majd a teljes tagságra jelentkezőktől, ennek van is húzó ereje, mégis az adott kisebbség szempontjából többségi társadalom mélyreható politikai szándéka nélkül valós javulás aligha következik be. Elég talán a koszovói albán konfliktusra, vagy a Görög- illetve Törökország közti súlyos viszályra utalni.

Az Európa Tanács és az EBEE/EBESZ sok vonatkozásban ápolja az etnikai konfliktusok fokozatos megoldásának kérdését, egészében mégsem lehetünk elégedettek. Egyrészt ezek a szervezetek számos vonatkozásban elégtelen eszközrendszerrel bírnak: gyakran érzékelhető a pénzügyi háttér gyengesége, még inkább a hozott döntések megvalósításához szükséges reális erő hiánya.

Az Európa Tanács és az EBESZ tevékenységének köszönhetően az elmúlt közel egy évtizedben mégis számottevő változások következtek be: látványosan nagyobb figyelmet szentel a nemzetközi politika a kisebbségek kérdésének, vagyis elismerést nyert, hogy ezek a kisebbségi kérdések nem tisztán egyes államok belügyének, hanem egyben nemzetközi kérdésnek minősülnek.

A kilencvenes évek eredményeit összegezve megkockáztatható az a kettős állítás, hogy az európai kisebbségek, közelebbről a közép- és kelet-európai kisebbségek a nemzetközi szinten elért haladást, a védelmükre kialakított eszközrendszert elégtelennek, míg a többségi társadalmat képviselő államok ugyan ezen fejlődést túl gyorsnak ítélik.

Az 1949-ben az Egyesült Királyság, Franciaország és a Benelux-államok közreműködésével Strasbourgban létrehozott Európa Tanács tagállamainak szá-

ma 1996 végére Horvátország és az Oroszországi Föderáció felvételével már 40-re emelkedett. A Tanács kezdettől törekedett az emberjogi kérdések hatékony kezelésére. Az 1950-ben aláírt és 1953-ban hatályba léptetett Európai Emberjogi Egyezmény ugyanakkor nem tartalmaz az etnikai kisebbségek kollektív jogaira történő utalást. A legfelső döntési fórum, a Miniszteri Bizottság 1961-ben megbízta az emberjogi szakértői bizottságot annak vizsgálatával, hogyan lehetne egy új jegyzőkönyv keretében ilyen irányba kiterjeszteni a megállapodást. A szakértők 1973-ra dolgozták ki álláspontjukat, melynek "salamoni" lényege, hogy tisztán jogi szempontból ilyen kiegészítés nem okvetlenül szükséges, ugyanakkor, ha egyéb megfontolásból mégis fontosnak ítélik meg, akkor jogi akadály erre nézvést nem áll fenn. Ezek után 1995-ben előzetes tárgyalások kezdődtek egy kisebbségjogi - kulturális jogokat rögzítő - jegyzőkönyv kidolgozása végett. Közben 1992-ben a Miniszteri Bizottság elfogadta a regionális és kisebbségi nyelvek védelmét célzó európai chartát, mely azonban nem a kisebbségek jogait védi közvetlenül, hanem a nyelvek védelmének közvetítése által szolgálhatja az etnikai kisebbségeket. Még így is olyan fontos újdonságokat hozott, hogy nem véletlenül 1996 végéig csupán négy állam (Norvégia, Finnország, Hollandia és Magyarország) nyújtotta be a ratifikálás tényét rögzítő okmányokat, s Franciaország nem hivatalos formában tudatta, hogy soha nem fog csatlakozni az egyezményhez. 1994-ben a Tanács elfogadta a nemzeti kisebbségek védelmét szolgáló keretegyezményt, melyet következő év februárjában 22 tagország képviselői írtak alá. Ezen egyezmény inkább elveket rögzít, a konkrét kérdések dolgában a megfogalmazások enyhén szólva igen rugalmasak és általánosságban mozgóak, ráadásul a megfogalmazott elvek jogi érvényesítésének a 29. paragrafus szerint összhangban kell lennie az aláíró ország jogrendjével. Mégis fontos például annak elvi leszögezése, hogy a nemzeti kisebbségek védelme az emberi jogok nemzetközi védelmének integráns részét képezi (1. paragrafus), jóllehet az értelmezés azonnal leszögezi, hogy ez nem jelenti a nemzeti kisebbségek esetében is az Európai Emberjogi Bírósághoz való fordulás jogát. Egészében tehát a charta nem kogens joganyag, inkább célokat és programokat tételező keret. Az európai államok képviselőinek hivatalos állásfoglalása is tükrözi a helyzet ambivalens mivoltát: egyesek szerint a dokumentumban foglaltak a lehető maximumot nyújtják, míg mások szerint ez csak egy újabb lépés egy valós európai kisebbségvédelmi rendszer megteremtése felé. Az egyezmény előírta, hogy az aláírást követő egy éven belül el kell fogadni a nemzetközi ellenőrzés (monitoring) rendjét, - azonban 1997 márciusáig (jelen cikk leadásáig) erre nem került sor a szakértői szinten megrekedt tárgyalások miatt.

Az 1975-ös Helsinki Záródokumentum előírta a tagállamok területén élő kisebbségekhez tartozó személyek jogainak tiszteletben tartását. Azóta az EBEE/EBESZ számos dokumentumot fogadott el a kisebbségvédelem témakörében. A legátfogóbbnak az 1990-ben Koppenhágában tartott, a humán kérdéseket átfo-gó konferencia záró anyagának negyedik fejezete minősíthető. Ezt követően 1992-ben Helsinkiben állapodtak meg az államfők az EBESZ nemzetiségi fő-

megbízotti rendszerének létrehozásában. A főtisztviselő lényegében a megelőzés széleskörű feladatkörét kapta meg, tehát a valóban "forró" ügyekben már nem illetékes. Ezzel együtt a főmegbízott ellenőrző, politikai és morális szinten tekintélyes közvetítő működése számos vonatkozásban igen előremutató.

A közép- és kelet-európai országok egy részében a kilencvenes évek egyfajta etnikai újjáéledést hoztak. Ez a folyamat nem veszélymentes. Szükség van a társadalom egészének világos és nyitott közreműködésére, ugyanakkor az állam hathatós jó szándékára is. Sokat vitatott példa lehet e tekintetben a magyarországi roma népeesség helyzete és jövője. Jól látható ugyanakkor, hogy a roma kérdés nem egy ország problémája, sokkal inkább határokon átnyúló európai jelenség. Mint minden etnikai, kisebbségi problémát, úgy ezt is széles összefüggésben érdemes értelmezni. A nemzetközi biztonság ügye is függ attól - ez jól láthatóvá vált a délszláv fegyveres konfliktus éveiben -, hogy az adott társadalom minden szegmensének érdekeit kezelni tudják.

Összefoglalóan a szerző megállapítja, hogy a nemzeti kisebbségvédelem nem vált a nemzetközi jog szerves alkotó elemévé, a nemzeti kisebbségek mégis a nemzetközi politika nélkülözhetetlen résztvevőiként jelennek meg az utóbbi években. A nagy áttörés azonban csak akkor következik be, ha a kisebbségekhez tartozók nem egyének halmazaként lesznek a nemzetközi jogban kezelve, hanem mint sajátos közösségi entitások.

Sonnevend Péter

“Mevolt az íze, mevolt a színe az életnek “

“A hétköznapiok története más, mint a forradalmaké”. Tánczos Vilmos beszélgetése Egyed Ákos történészprofesszorral. = Székelyföld, 2.évf. 1998. 3.sz. 53-83 p.

Tánczos Vilmos beszélgetése Egyed Ákossal az ún. “ hagyományos” világ megszűnéséről, a modernizáció problémáiról szólnak. Egyed Ákos mély, szeretetteljes kötődéssel szól az erdővidéki Bodosról, szülőfalujáról, ahol a falu népe számára még a munka az öröm forrása volt. Önmaguknak dolgoztak az emberek egy olyan gazdasági rendszerben, amely a család önellátását szolgálta. Ez a gazdálkodási forma a székelység körében úgy hat-hétszáz esztendő volt. Mivel a jobbágyosodás viszonylag későn és kisebb mértékben tudott csak a Székelyföldre behatolni ez a családi gazdaság rendkívül tartós képződménynek bizonyult. A rendszer alapja az volt, hogy legyen a családnak szántóföldje, kaszálója, legelője, erdeje és vize. Pénz kevés dologra kellett s amennyire szükség volt, az egy-két állat eladásából befolyt, ezért a vásár fontos tartozéka volt a falusi életnek.

Ezt a világot azonban elvitte a történelem. Voltaképpen az un. kollektivizálással verték szét végleg ezt a gazdálkodási rendszert, amelynek előnyeit most látják csak igazán, amikor már eltűnt. Ez a kisbirtokrendszer igen nagy népességet tudott eltartani ha szegényen is de nem színvonaltalanul. Minden értéke ellenére persze ma már kétségkívül nem lenne korszerű, de bizonyos értékei megőrizhetők lettek volna, ha szervesen nő át egy másik alakzatba. Ez a rendszer, amit a kollektivizálás barbár módon vert szét, lerombolva a munkaerkölcsöt, megsemmisítve az önszegélyező kalákarendszert, idővel magától is átalakult volna, szervesen termelve ki magából egy korszerűbb gazdálkodási módot. Ahogy ma a falvakban élnek, az nem a régi, de nem is egy új mód. Szomorú látni a falvak vergődését.

Egyed Ákos Kolozsváron tanulva került kapcsolatba azokkal a modern nyugat-európai történész iskolákkal, amelyek a történelmet nem politikai esemény-sorként fogták fel, hanem a mindennapi életvitelt, a hétköznapiakat is kutatásra méltónak találták. Mindenekelőtt az Annales iskola volt az - egyesek nem tartják iskolának - amely kiszélesítette a történelem témáit is. Mindent, ami a múlt a történetírás tárgyának tekintett. Szemben a pozitivistá történelemfelfogással és a vulgármaterialista, sztálinista beütésekkel tarkított marxista társadalomtörténeti értelmezéssel, az Annales iskola a társadalomtörténetet egy jól átgondolt tudománynak tartja, amely az életet a maga teljességében próbálja megidézni, amennyire ezt a történeti források lehetővé teszik. Az Annales-ből egy újfajta pozitívizmus nőtt ki, amely a tények tiszteletén alapulva a múlt globális értelmezésére törekedett. A történelem megértéséhez - állítja Egyed Ákos - benne kell élni a mai változó világban, de a mai világ megértéséhez a múltat is ismerni kell. Ezért tanulhatnak egymástól sokat a szak- és a társtudományok művelői.

A beszélgetés befejező részében Egyed Ákos, mint az 1848-as forradalom és

szabadságharc legavatottabb erdélyi kutatója arról fejt ki véleményét, hogy miképpen egyeztethető össze egy liberális és egy konzervatív gondolat 1848 eszmeiségében. Nevezetesen a társadalmi és jogi egyenlőségért való síkraszállás és a modern polgári nemzet megteremtésére való törekvés.

1848-at a reformkor készítette elő azzal a fő gondolattal, hogy át kell alakítani a rendi nációt polgári nemzetté. Széchenyi, Kossuth, Wesselényi, Deák mindannyian a nemzet újjászületéséről beszéltek. A liberális jogkiterjesztés által az egyén felszabadítása egybekapcsolódott a nemzetnek, mint nagyközösségnek az újjáteremtésével. 1848 ugyanakkor a történelmi Magyarország újjáteremtésének lehetőségeit is jelentette. A tizenkét pontban szerepel az unió, Erdély egyesülése Magyarországgal. Amit tehát a történelem nem tett lehetővé a török kiűzése után, most mint lehetőség felcsillan a magyarság előtt. "Mindnyájunknak el kell menni" - éneklik a Kossuth nótában. És mennek is valamennyien harcolni a szabadságért, s az eltiport szabadság, amiért annyian szenvedtek, mélyen beivódik a magyarság történeti tudatába. Sok mindenről lehet vitatkozni 1848-at illetően, de "annyi bizonyos, hogy negyvennyolc eltörölte a feudalizmust, és a polgári törvények meghozatalában is szabad utat engedett. Annyira, amennyire (képes volt), de utána a polgári rendszer kialakult Magyarországon." Sem a jobbágyszabadságot, sem a törvény előtti egyenlőséget, sem a közös teherviselés elvét nem vonta vissza senki. 1848, melyet a világ minden táján ünnepelnek a magyarok, boltívként tartja össze tudatban ezt a nemzetet.

Végezetül Egyed Ákos a globalizáció nemzettudatra gyakorolt hatásáról szólva a kis nemzetek fokozott veszélyeztetettségéről beszél. Egy kis ország, kis nemzet kormányának és vezető értelmiségének fokozottan kell figyelnie az értékmegőrzésre és nemzeti érdekeinek megvédésére. Ugyanakkor azonban Nyugat-Európának is tudatosítania kellene, hogy a közép- és kelet-európai népek nem üres zsebbel és fejjel igyekeznek Európába, hanem értékeket hoznak, sajátos kultúrákat, amelyeket érdemes megőrizni és integrálni a közös európai gondolatba a valóban veszélyben lévő Európa védelmében.

Kovács Olga

Magyar birtokosok vagyonszerzése a Felvidéken

Popély Gyula: Földreform és nemzeti terjeszkedés = Irodalmi Szemle, 40. évf. 1997. 11-12.sz. 105-116.p

A földreformot a Csehszlovák Nemzetgyűlés rendelte el 1919. április 16-án a 215/1919. számú törvénnyel. A szláv nemzeti terjeszkedés jegyében fogant törvény a Felvidéken jelentős mértékben károsította az egész ottani magyar társadalmat, birtokost és nincstelet egyaránt.

A reform kisajátítási rendelkezései hatálya alá esett minden 150 hektárnál nagyobb mezőgazdasági és 250 hektár területet meghaladó egyéb földterület. A törvény egyik végrehajtási jogszabálya, az ún. kiutalási törvény határozta meg az igényjogosultak kategóriáját. Így -amennyiben az állam nem tartott igényt a szóban forgó földre - az Állami Földhivatal a következő társadalmi csoportok között oszthatta szét azokat: " cselédek, kisiparosok, föld nélküli nincstelenek... legionáriusok, a csehszlovák fegyveres erők tagjai és azok leszármazottai akik „elestek a hazáért”... (Kiem. a ref.). A földosztás java részét 1926 és 1929 között végezték el, ám az e célra létrehozott hatalmi apparátus ellenére - a folyamat a köztársaság 1939. évi felbomlásakor sem zárult le.

Annak ellenére, hogy a törvény nem említ etnikai szempontokat, a földreform végrehajtása nagyarányú nemzetiségi átrétegződést idézett elő Szlovákia magyarlakta területein. A szándékot nyíltan beismerte a szlovák Milan Hodža, a Csehszlovák Agrárpárt elnöke: „, a szlovák népnek a földreform révén vissza kell szereznie elvesztett településeit”, továbbá: „jóvá kell tenni a szlovákságon elkövetett történelmi visszaélést.” A magyar pártok közül a Kisgazda Párt már 1920 őszén közzétette programjában a földreform nemzetiségpolitikai szempontjait mondván: „Magyarlakta vidékeken csak magyarok részesülhetnek a reform előnyeiben”. A magyar Keresztényszocialista Párt lapjában, a Népújság így tiltakozik a visszaélések ellen:”...a kormány politikát, a legvadabb sovinszta politikát csinálja e tisztán szociális jellegű törvényből.... Magyarok lakta területen felparcellázták a nagybirtokot, amelyen magyar munkások dolgoznak... mégsem ezeknek osztják szét a földet, hanem valahonnét odahoznak idegen nyelvű telepéseket. A visszaéléseket látva a magyar ellenzéki pártok már 1923 áprilisában panasszal éltek a Népszövetség Tanácsánál, amely ennek ellenére szemet hunyt a demokratikusnak ismert csehszlovák rezsim diszkriminatív eljárásai felett.

A dél-szlovákiai magyar települések etnikai arculatát a közéjük ékelt ún. telepesszlovák létrehozásával kívánták megváltoztatni, szám szerint 100-200 ilyen település kialakítását szervezték 120 ezer szláv telepessel. Az Állami Földhivatal elnöke, Jan Vozelínek szerint „Szlovákia déli határainak biztonságossá tétele megköveteli a földtulajdon átruházását...lojális tulajdonosok birtokába...”

Ami a végrehajtást illeti: noha a reform hatálya kiterjedt a cseh országrészekre is, ezen a területen mindössze 55 telepescsaládot helyeztek el a törvény jegyében, szemben a szlovákiai 1187 (természetesen zömmel szlovák) családdal. Persze adódtak problémák. Idézzünk egy korabeli állami jelentésből:...”jó anyagot képeznek a morvaországi telepések... a szlovákoknak azonban sok pótolni valójuk van mind a gazdasági tapasztalatok, mind munkamódszereik vonatkozásában. Faekével, apró lengyel lovacskákkal érkeztek...”

A Csallóközben már a húszas évek elején megkezdték a telepese falvak kialakítását. A pusztai nagybirtok 2400 holdjából pl. csupán 70 holdat juttattak a helyi igénylőknek. Összességében a Felvidék területének 26,7 %-át érintette a földreform, ám a magyarok lakta déli területeken a földek 34,72 %-át osztották fel. Igaz, a törvény nem zárta ki az igényjogosultak köréből a magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárokat, ám az említett politikai törekvések jegyében az összes földterületek csupán 20,63 %-a jutott a kezükre, a többi idegeneké lett. Hantos László számításai szerint így a zárt magyar etnikumon belül 269.781 hektár került szláv telepések birtokába. Ezzel az eljárással a Felvidék déli peremén) több mint 35 ezer magyar maradt föld, megélhetés nélkül.

Az Állami Földhivatalnak arra is gondja volt, hogy a gazdaságilag tönkretett magyar földbirtokososztály helyére új nemzethű szlovák birtokosréteg kerüljön: a felosztható földterület részéből 100-200 hektáros maradékbirtokokat hoztak létre mondván, ezeket technikailag képtelenség felparcellázni. Akik ezekhez a birtokokhoz ingyen, vagy jelképes összegért jutottak, lettek az új állam legodaadóbb védelmezői. A biztonság kedvéért azonban létrehozták a kolonisták a „parasztlovasság” nevű félkatonai szervezetet, amelynek konkrét államvédelmi feladata volt, s egységei behálózták a Felvidék egész területét.

Cholnoky Győző

Jelenkori történelem az ukrán iskolákban

Soós Kálmán: Történelmi lecke tanároknak és tanulóknak. Adalékok az ukrán magyarságkép alakulásához Kárpátalján. = Forrás, 29. évf. 1997. 5. sz. 31-45 p.

“Minden népnek fontos, hogy mit tartanak, mondanak és főleg tanítanak róla a vele közös házban élők éppúgy, mint a szomszédos porták lakói.” Hatványozottan érvényes ez a kisebbségekre, amelyeknek fennmaradásukkal összefüggő érdekük, hogy önmagukról hiteles képet fessenek, ugyanakkor éberrel ügyeljenek nemzeti-kulturális hagyatékuk mások - főleg a velük együttélő népek - által való torzításmentes megjelenítésére.

A sztereotípiákat számtalan tényező alakítja, ezek közül az egyik legfontosabb az, ami az iskolai tananyagba kerül. Az iskolai tankönyvek ugyanis alapvetően határozzák meg a közvéleményt. A tanulmány a Kárpátaljai ukrán nyelvű iskolák Magyarországról szóló tananyagát vizsgálja, továbbá azt, vajon milyen képet alkothatnak rólunk a többségi nemzet kisiskolásai.

A magyar történelem ukrán megítélésének bemutatása eddig még nem állt az érdeklődők rendelkezésére. A magyarországi historiográfia eddig elhanyagolta ezt a kérdést, bár napjainkban a helyzet mintha változna. Persze annak, hogy a múltban sem Magyarországon, sem Kárpátalján nem kutatták érdemben a magyarság híreről és nemzetközi szerepéről Európa keleti felében alkotott képet, előzményei vannak.

Kárpátalja státuszának 1944-ben bekövetkezett, sok tekintetben tragikus rendezése után hosszú évtizedekig az itt élő nemzetiségek történelmét a hivatalos birodalmi politika szemüvegén keresztül vizsgálták és láttatták.

Az 1985-ben bekövetkezett Gorbacsov-i nyitás politikája felszínre hozta az eddig szőnyeg alá söpört komoly problémákat. Egyrészt kirobbant egy ruszin-ukrán identifikációs vita, másrészt többször tettelegesséig fajultak a görög katolikus - pravoszláv ellentétek, valamint a többségi nemzet tagjai Kárpátalja státusza körül kialakult nemzetiségi feszültségek közben akarva-akaratlanul értékelték a magyarság, benne a kárpátaljai magyarok múltját, helyzetét, több évszázados magyar-ukrán együttélés állomását.

A független Ukrajna megalakulásával - a kárpátaljai magyarság kisebbségi létének harmadik korszakában - az ukrán múlt kutatásának előtérbe kerülésével a magyar múlt sok tekintetben torzítva jelent meg azoknak az írásoknak a zömében, amelyek Ukrajna történelmét a homogén nemzetállam szempontjából tárgyalták. Többségük tényanyagukat tekintve megbízhatatlan, gyakran aktuálpolitikai prioritásokat érvényesít, illetve hamisításokkal diszített egyoldalúságokat tartalmaz.

Amikor az új helyzetben a józan ész az ideológiai nehezékek levételzését remélte a helyi tudóstársadalom egy része a múltat előszeretettel kutató diletánsok hadával karöltve nemzeti mítoszok megteremtésén vagy a már meglévők

ízléstelen túldíszítésén , stratégiai átrendezésén fáradozott. Ezek sajnos bekerültek az általános- és középiskolák, líceumok tananyagába és így a felnövekvő nemzedékek fejében , a valóságos történelmi ismeretek hiányában , csak tovább növeli a zűrzavart, holott a történelmi ismeretek átadásának a személyiség kialakításában és az identitástudat megteremtésében, a nemzeti értékek megbecsülésében óriási szerepe van.

Ezután Soós Kálmán bemutatja Jurij Mudra Nas kraj - nasa isztorija (Vidékünk-történelnünk) címen megjelent vaskos honismereti történelemkönyvét. J.Mudra kárpátaljai középiskolai tanár. Könyve a helyi közigazgatási szervek által támogatott tanárnak és tanulóknak egyaránt útmutatóul szolgáló segédkönyv. A nehezen követhető, pontatlanságoktól sem mentes korszakolása azt a látszatot kelt, mintha Kárpátalja jelenlegi kiterjedésében önálló alakulatként létezett volna különböző államok kötelékében már a 6. sz.-tól kezdve. Így már a kezdet kezdetén összezavarja az olvasót, ugyanis nem mondja ki ,hogy Kárpátalja a 20. sz.-ban -1918 után - mesterségesen létrehozott jogi-politikai egység. Ezzel a névvel jelölték a trianoni békediktátummal Magyarországtól Csehszlovákiához csatolt területet, amelyen egy természeti tájegységet az Észak-keleti Kárpátokat, illetve az egykori Ung, Bereg, Ugocsa s részben Máramaros, kisebb részben Szabolcs(3 község) és Szatmár megyék (1 település) területét kell érteni. Kárpátalja tehát modern fogalom , visszavetítve a múltba anakronizmus. Ez a történetietlen eljárás sajnos vezérlő elv a könyvben , s így számos későbbi súlyos tévedés kiindulópontjává válik.

Mudra szerint Kárpátalját a 6-8 században fehér horvát törzsek népesítették be "Kárpátontúli Rusz " néven birodalmat alkotva . Nem zavarja az, hogy a fehér horvátok etnogenézisére, lokalizációjára és történelmére vonatkozó állításának számos más történész koncepciója ellentmond. Ezeket figyelmen kívül hagyja, olyannyira ,hogy még az irodalomjegyzékből is kifelejtí többek között J.Kobály ukrán történész és régész idevonatkozó írásait, aki az utóbbi években interdiszciplináris kutatásai alapján nemzetközi elismerést vívott ki és többször is felhívta a figyelmet arra, hogy a Mudra által is terjesztett elmélet a tudomány szempontjából tarthatatlan, mivel azt egyetlen írásos vagy archeológiai adattal sem lehet alátámasztani.

A több mint 400 évet átfogó Árpád-kor kezdetét is jelölő magyar honfoglalásnak nincs külön fejezete, hanem a "Vidékünk a 8-13. században " c. fejezetbe ágyazva olvasható Mudra elmélet, miszerint a magyar honfoglalás pusztító hordák betörése a "fehér horvátokból lett ruszinok/ukránok " által lakott "Kárpátaljai Rusz" tartományba. Szerinte a magyarok támadása a "Kárpátaljai Ruszt" ideig-óráig leválasztotta a kijevei óoroszlállamról. A győztes csatározások után (a borzsavai és a várral megerősített ungvári fejedelmi központokkal) a Kárpátok hegyei közé menekült nagyszámú őslakosság bosszújától tartva a honfoglaló magyarok mégis kénytelenek elhagyni a vidéket, és a Dunántúlra vonulnak. A fehér horvátokból lett ruszinokat tömörítő "Kárpátontúli Rusz" immár "Ruszkra Krajna " néven mint autonóm tartomány Kijevtől félvazallusi függőségben to-

vábbra is fennmaradt. Az majd később derül ki, lehet a könyvben megtudni, hogy a magyarok csupán a 11. sz. második felében, illetve a 14.sz. elején jöttek vissza, hogy száz évre elfoglalják "Kárpátalját". Állításainak alátámasztására a következő forrásmunkákat használja: Anonymus Gesta Hungarorum-át, melyről régóta ismeretes, hogy a 13.sz. elején íródott, s így nem tekinthető a Kárpát-medence magyarok által való birtokbavételének hiteles megörökítésének. E "korabeli forrás" hitelességét újabban már kijevei kutatók is megkérdőjelezték. Legutóbb M.J. Brajcssevszkij, a magyar-szláv viszony neves kutatója minősítette Anonymus Gestáját "politikai legendának".

A másik forrása a néphagyomány. Ami ennek bizonyító erejét illeti, ezzel az a helyzet, hogy a legtekintélyesebb pályafutásra visszatekintő hagyományok is lehetnek félrevezetőek, tudniillik ezek sohasem egy szálon folytatódnak. Ugyanaz az esemény több értelmezésben él a nemzetek tudatában. Így van ez a honfoglaló magyarokkal küzdő fehér horvát fejedelem Laborc hősi alakját felidéző legendákkal is. Mudra a több létező verzió közül csak a neki tetszőt részesíti előnyben, sőt a tartalmát is korrigálja. Sajnos a "források" tetszés szerinti kiválogatásából nem sok haszna van a tudománynak. Az is nyilvánvaló, hogy nem korabeli forrásokról van szó, hanem 19-20.sz-i szerzők irodalmi munkásságáról: A.Kralickij: Knyaz Laborec 1863, M.Pidhirjankán: Knyaz Laborec 1920, V.Hrendzsa-Donszkij: Knyaz Laborec 1932.

A magyar államalapítás koráról írtakból Jurij Mudrának az a törekvése bontakozik ki, hogy elhitesse, a régióban a honfoglalás idején és azt követően fejlett szláv civilizáció volt, amit a magyarok kénytelenek voltak átvenni. A legnagyobb baj azonban, hogy megfelelnek az egymásra ható kultúrák kölcsönösségéről valamint az, hogy állítása, miszerint a szláv nyelv 1394-ig a magyarok államnyelve volt, s csak ezután jött létre a magyar nyelv - Mudra teljes tájékozatlanságára vall a magyar nyelvtörténetben.

A magyar állam fennmaradásának kérdésében is ellentmondásba keveredik J. Mudra. Kezdetben ugyanis azt fejtegeti, hogy a honfoglaló magyarok - tartva a Kárpátok bércei közé űzött fehér horvát őslakosság bosszújától elhagyják a vidéket. Később az olvasható könyvében, hogy a magyarok felismerték, hogy államuk megtartása érdekében le kell mondaniuk a megszerzett hatalmas területekről, nem tartottak hát igényt a távoli Kárpátaljára, ennél fogva a szóban forgó régió az újonnan létrejött Magyarország határain kívül rekedt s a Kijevei Rusz előretolt bástyájaként Ruszka Krajna néven autonóm státuszt kapott. Kicsit is tájékozottabb olvasó számára azonban fölfoghatatlan, hogy akkor miért az állítólagos autonóm vagy óorosz területen tárták fel a kutatók a leggazdagabb leletanyagban bővelkedő 9-11.századi magyar sírokat és temetőket Szolyva, Beregszász, Tiszasalamon és Tiszacsoma vidékén. Nem valószínű, hogy a Duna folyásánál megrekedt honfoglalók és utódaik halottaikat a szomszédos állam a Kijevei Rusz "kárpátaljai" részébe vitték eltemetni.

Harmadik forrása a szovjet érában kitermelt szakirodalom. Ezekben ugyanis szinte kivétel nélkül azt feltételezik, hogy a Szovjetunió kötelékébe

tartozó Kárpátalja szlávjai egykor a 9-13. században önálló státusszal rendelkeztek, s élükön a "dux Ruizorum" állt. Valóban létezik és szűk szakmai körökben ismert, hogy az 1177-ben keletkezett Konrád, salzburgi érsek életét megörökítő nyugati forrásban - Vita Conradi archiepiscopi Salisburgiensis - előfordul a marchia Ruthenorum, mint az oroszok vagy rutének lakta terület, valamint a Hildesheimi Évkönyv azt őrizte meg az utókor számára, hogy az 1031-ben elhunyt Imre herceg halálakor a "dux Ruizorum", az oroszok, ruszok hercege címet viselte. A szóban forgó etnikum nyilván összefüggő tömbben élt a 11.sz-i Magyarországon, de hogy pontosan hol, arról a szűkszavú források nem szólnak.

Újabbban azonban nagy valószínűséggel kimutatták, hogy a marchia Ruthenorumot nem a középkori Magyarország északkeleti részében, hanem ellenkezőleg a nyugati határterület, Oroszvár (Rusovce) térségében kell kijelölni. Erre utalnak az itt található szláv földrajzi nevek, valamint Kristó Gyula különbözőadatok alapján kialakult vélekedése, hogy Imre herceg azoknak az oroszoknak az élén állhatott, akiket 1031-et megelőzően egy tömbben telepítettek le Magyarország nyugati határvidékén. Határvédő szerepük miatt nagy politikai fontosságra tettek szert, s így mint kiváltságos etnikum külön vezetővel - dux - rendelkeztek. II Henrik halálakor, 1024-ben ugyanis a magyar -német viszony erősen megromlott és fontossá vált a nyugati határok védelme. Ezt a vélelényt osztja az USA-ban, Cambridge-ben élő ukrán tudós, I.Pricak is, aki a "rus" elnevezés eredetét kutatva, hatalmas forrásanyagot felhasználva még 1991-ben kimutatta, hogy a Marchia Ruthenorum és a dux Ruizorum elnevezést Kárpátukrajnával összefüggésbe hozni téves, mert itt az osztrák-magyar határról van szó.

A vármegyék létrehozásának Jurij Mudra által rögzített menete is bizony sok kívánnivalót hagy maga után. A helyi megyék keletkezését alig 21 sorban foglalja össze a honismereti segédkönyv szerzője és egyszerűen elhitheti tanárral és a még tájékozatlanabb kisiskolással, hogy a felsorolt járások által határolt vidék megegyezik a középkori Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros kiterjedésével, azaz a mai Kárpátalja területével.

Mindent egybevetve Soós Kálmán úgy gondolja, hogy amit J. Mudra tesz abban nemcsak a mások, de az övéi iránti felelősség is ott rejtezik. Reméli, hogy a fiatalabb nemzedék képviselői másképpen járnak majd el, hiszen erre, az érem mindkét oldalát szem előtt tartó felfogásra azért már akad példa.

Kovács Olga

A horvátok törekvései a XIX. században: ambíciók és realitások Közép- és Délkelet-Európa határán

Stančić Nikša: Die Mitteleuropäische Realität und südosteuropäische Ambitionen: Kroatien zwischen Mittel- und Südosteuropa im 19. Jahrhundert = Der Donauraum, 1997. 1-2. no. 47-66.p.

A nyolcvanas években történész körökben számos eszmefuttatás jelent meg Európa régióiról. A legegyszerűbb értelmezés: csak Nyugat- és Kelet-Európa különböztetendő meg egymástól. Ennél differenciáltabb volt a magyar Szűcs Jenő (Vázlat Európa három történeti régiójáról, 1983.), aki az Elbától és Lajtától keletre egy olyan kelet-közép-európai régiót is megkülönböztetett, ahol, lévén a nyugat perifériáján, még annak strukturális sajátosságai hatottak. Szerzőnk szerint viszont szükséges még egy dél-kelet-európai régió (Südosteuropa) kijelölése is, mely a Habsburg-birodalom határaitól délre elhelyezkedő balkáni térségre utal.

A szerző értelmezésében a Habsburg-birodalom maga a valódi Mitteleuropa, Bécs pedig annak centruma, ahonnan a perifériára - Wallerstein ismét teóriája jegyében- a fejlődés sugarai indulnak. Horvátország történelme során mindenkor ehhez a Közép-Európához tartozott, - de nem csupán hozzá. Mert bizonyos értelemben nyugat-európai is (adriai-földközi tengeri közvetítéssel), kelet-közép európai is, meg dél-kelet európai is. Vagyis igazi csomópont, ahonnan sokfelé ágaztak el utak. Ennek következményei felismerhetők az elmúlt kétszáz év horvát történelmében. Egy utalás: Dubrovnik (az ismertető hadd nevezze Ragusának is) Napóleonig Velencéhez hasonlóan független városállam volt. A történelmi Horvátország számos vidéke pedig -gondoljunk Bosznia-Hercegovinára- a XIX. századi Török Birodalom része, legalábbis a Monarchia 1878-as ismert katonai akciójáig. As fragmentáltság kettőt jelentett egyszerre: a múlt századi horvátokban élénken élt a nemzeti összetartozás eszméje, lett légyen szó bármilyen alattvalóról vagy társadalmi-vallási réteg képviselőjéről, ugyanakkor mentalitás dolgában óriási különbségek állapíthatók meg az ősi külterjes állattenyésztést űző, „vlach” törzsi-nagycsaládi tradíciókat megélők premodern tudatától az értelmiségi vagy kereskedői léte megvalósító honoráciorokig. A bécsi alközpontból érkező modernizációs törekvések ugyanakkor nem csupán a korszerűbb nemzet létrejöttét segíthették elő, hanem a centralizált monarchia érdekében álló homogenizációt is.

A XIX. század mégis jelentős horvát eredményt hozott: az addigi „kultúr-nemzetből” politikai nemzet, államalkotó nemzet lett, amely egyre határozottabban arra törekedett, hogy nemzeti szuverenitása teljes értékűvé váljék. Az osztrák-magyar kiegyezést (1867) követő magyar-horvát kiegyezés (1868) részleges sikert hozott. Ekkor a történelmileg értelmezett horvát nemzettestnek

csak egy része tartozott a (korlátozott jogkörű) horvát államhoz, - míg a többi rész a közvetlenül Bécsből irányított krajinai határőrvidékhez (ez a kérdés 1881-ben oldódott meg a „civil” Horvátországhoz csatolással), az osztrák tartományok közé sorolt Dalmáciához, illetve a már említett Bosznia és Hercegovinához. S mindnek más a társadalmi struktúrája, következésképp modernizációs potenciálja és tudati állapota. Összességében mégis a paraszti társadalom jelleme dominált a század utolsó negyedéig, mikor a kereskedelem, az ipar, a városi lét kezdett szociológiailag is számottevő elemmé válni.

A polgári társadalom lassú megszületése (ennek ellenére nem utolsósorban a viszonylagosan nagy létszámú kis- és középnemesség részvételének jegyében ment végbe. A kereskedésből élő polgárság és ez a nemesség felismerte érdekközösségét (ebben a jövőtudat és a gyengeségtudat egyaránt hatott), s hozzálátott a modern társadalmi intézményrendszer megteremtéséhez. Strukturálisan lassan érvényesülni látszott a közép-európai minta, ám csak igen lényeges atavizmusok fennmaradásával.

Így például a jelentős mértékű családi-falusi földközösség kiterjedt vidékeken csak az 1918-as földosztással szűnt meg. Vagyis a társadalom mélyebb szövetében a több évszázados struktúrák a huszadik század elején is működtek, azaz, a polgári társadalom megszületési folyamata nem teljesen zárult le az első világháborúig.

A horvát nemzet mégis igen lényegesen előbbre tartott e folyamatban, mint a szomszéd szerb, amelynek premodern („vlach”) érzelmi modalitása nélkül sem a második világháborús, sem a kilencvenes években világszerte oly sokakat megdöbbentő agresszivitás nem érhető meg.

A tanulmány második fele inkább történelmi-politikai esszé, mely a múlt század hatvanas éveitől a világháború kitöréséig szemléli a (mai) horvát szempontból releváns történéseket. A szerző láttatja, hogy az illír, más szóval: délszláv eszme igazából a horvátok leleménye volt - igen érthető okokból - , ugyanakkor a szerbek ezt voltaképp csak kiaknázták önös céljaikra, hogy Nagy-Szerbia vágyott újraalkotásához a horvátokat „olcsón” megkaphassák.

A huszadik század elején a horvátok „új kurzus” jegyében megpróbálták kiaknázni a Bécs és Budapest közti feszültségeket. Az egyre statikusabb birodalom azonban már képtelen volt érdemi változásra, mint ahogy a trónörökös Ferenc Ferdinánd csalfa ígéretei is csupán ideig-óráig kínáltak kibontakozást. A tizedes évek elejére a horvát közvélemény a kiúttalanság és eszmei szétesés állapotába jutott. Egyesek Béccsel, mások Budapesttel, ismét mások Belgráddal képzelték el a jövő útját megtalálhatni. A háború éveiben azután erősödtek azok a körök, melyek a szerbekkel való unió megvalósulására tettek. Volt ebben jócskán valós veszélyérzet is: félő volt ugyanis, hogy a monarchia egyre biztosabbnak tűnő veresége következtében a horvát nép (és területei) legalább három ország közt lesz felosztva, hisz például az antant hatalmak az 1915-ös londoni szerződésben Isztriát, a dalmát partvidék javát és az összes szigetet Olaszországnak, Bosznia-Hercegovinát Szerbiának ígérték oda.

Az alapvető egzisztenciális félelem így megszülte sokakban a szerbekkel való öszefonódást, mint a menekülés legjobb módját. El is határozták e körök, hogy Belgráddal a közös államban csak úgy szabad megállapodni, ha kellő autonómiát kapnak, más szóval: előbb megállapodás kell az új állam szerkezetéről, hogy azután létrejöjjön a horvátok támogatta új állam. A nagyhatalmak viszont egyszerűen eldöntötték a kérdést: Szerbiát célszerű megerősíteni a volt Habsburg-monarchia kárára, Szerbia pedig végrehajtotta ezt - a maga módján és érdekében. Igaz, Zágrábban S. Radić még óvta a Belgrádba induló delegációt a „ködben repülő vadlibák” szindrómájától, de az identitásválság következtében a horvátság akkor csaknem vakon lett a szerbek áldozata, - amiért tíz évvel később Radić egyenest életével fizethetett.

Szerzőnk szerint azokban az eseményekben a mélyebben ható (horvát) közép-európaiság ütközött össze a valódi, törzsökös dél-kelet-európai (szerb) mentalitással, s a megszületett államalakulatról minden krízis (1941, 1991) bebizonyította, hogy nemcsak ön-, de közveszélyes is. Olyan, amely a világot is képes destabilizálni.

Sonnevend Péter

Vallásfelekezettől a nemzetig: Bosznia-Hercegovina muzulmánjai

Steindorff, Ludwig: Von der Konfession zur Nation: Die Muslime in Bosnien - Herzegowina. = Südosteuropa Mitteilungen, 37. Jg. 1997. 4. uo. 277-290.p.

„Imaginárius közösségnek” (imagined community) nevezte B. Anderson 1983-ban megjelent könyvének már címében is a nemzetet. Ennek alapja sokféle feltétel lehet, etnikai közösség, állam, vallás, nyelv stb.

Az alapból azonban csak számos politikai-történelmi döntés, választás nyomán születik meg az, amit a nemzet fogalma tartalmaz. Tehát nem lehet szó valamiféle természettörvényt idéző kikerülhetetlen folyamat végbemenéséről.

Természetesen nem csupán a nemzet ilyen „imaginárius közösség”: a kifejezés alkalmazható minden jelentékeny társadalmi csoportra, például különös-képp találó a vallási közösségekre is. E jellemző közösségek okán beszélhetünk pl. vallási vagy nacionalista (nemzetalkotó) korokról is.

Bosznia-Hercegovina arra nyújt történelmi példát, hogy egy vallási, pontosabban: konfesszionális (a szerző szerint e kritérium azokra a közösségekre alkalmazható, amelyek esetében a vallási szabályok az egész életmódot is meghatározzák) csoportból, közösségből nemzeti közösség jöhet létre.

A középkori Bosznia történetéből különösen fontos a későbbi folyamatok szempontjából, hogy sem a keleti ortodox, sem a nyugati katolikus vallás nem tudott itt véglegesen megszilárdulni (Róma szempontjából vele kapcsolatban súlyos, a katarokkal vagy a bogumilokkal rokonítható eretnekség vádja merült fel), következésképp sem Bizánc, sem Róma nem ért el a lakosság zöménél oly kötődést, ahogy az a balkáni térségben a horvátoknál vagy a szerbeknél érvényesült. E körülmény kozzájárult a boszniai népesség relative erőteljes iszlamizálásához, azaz a korábbi keresztény vallású, szláv etnikumú népesség jórészt a török birodalom uralkodó vallására s az általa diktált, az életmódot is meghatározó szabályok követésére tért át.

A török birodalom viszonyai közt mégis fennmaradt -főként a ferences rediek hatékony közreműködésének köszönhetően- a katolikus közösségi, illetve az ortodox vallásközösség, mely a bevándorlás következtében a múlt századra többségivé lett. A XIX. századi boszniai népesség nem vagy alig használt etnikai, sokkal inkább vallási megjelölést: például „turci”, a törökök voltak azok, akik a birodalmi vallást követték, s „krščani” pedig a keresztények voltak, az ortodox vallásúak és a katolikusok egyaránt (a horvát M. Mažuranić 1842-ben ráadásul azt tapasztalta, hogy konfesszionális hovatartozás nélkül minden boszniai lakos a turci megjelölést használta, illetve kapta). Ekkortájt jelent meg a „bošnjak” kifejezés a turci alternatívájaként. E szó a Boszniai értelmű Bosna földrajzi névből török morfémával képzett jelző, s e levezetés érdekes ellentétben van a

horvát vagy szerb etnonímmel, mely az adott ország nevének (Horvátország, Szerbia) létrejöttét segítette elő. A XIX. század közepétől szerb, illetve horvát oldalról -gondoljunk a szerb Vuk Karadžićra vagy a horvát Vjekoslav Klaićra- megkezdődött a boszniai konfesszionális csoportok nemezi „bekebelezése”, amely mögött Nagy-Szerbia, illetve Nagy-Horvátország gondolati megalapozása ismerhető fel.

A muzulmán értelmiségiek valóban még a múlt század végén is hajlamosak voltak magukat horvátnak vagy szerbnek titulálni, fenntartva mindeközben a saját csoporttudatot is. A nemzetudat későbbi kialakulása terén az is szerepet játszott, hogy nem volt saját tipikus írásbeliségük, hisz a birodalom írása az arab írás volt (arab vagy török nyelven). Az első világháborúig muzulmán jelzővel azok illették magukat, akik „hodzsák” voltak, s mint ilyenek megjárták Mekkát (főként a földbirtokosok körében vált ez lehetségessé), továbbá köztisztviselői, tanítói munkakört betöltő értelmiségiek. Az 1878-as osztrák-magyar okkupáció nyomán a bécsi intenció embivalens volt: inkább pártolták a tartományi régió-tudatot, mintsem kezére játsszanak a szerb vagy horvát terjeszkedési eszmének. A későbbiek ismeretében e szándék eredménytelennek bizonyult: meghatározóbban hatott a vallásilag befolyásolt hovatartozás egy vallások fölöttinek szánt „boszniai” összetartozásnál. Az osztrák-magyar időszak a muzulmán rétegekre mégis jelentősen hatott azáltal, hogy korábbi privilegizált helyzetük valódi kisebbségi létre váltott.

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia) belső határai nem a korábbi történelmi vonalakat követték, hanem - a funkciókat tekintve francia mintára- kerületeket (oblasti, később banovina) alakítottak ki, miközben nem meglepő módon egyikben sem érvényesült a muzulmán többség. A nemzeti szinten definiált pártok sorába lépett a muzulmánok politikai szervezete is (Jugoslovenska muslimska organizacija), de inkább konfesszionális-kulturális jellege dominált. Az 1939-es horvát-szerb „kiegyezési” kísérlet Horvátország banovinának adta Bosznia-Hercegovina horvátok lakta vidékeit, míg a szerbeké lett többi rész, vagyis zárójelbe tette a muzulmán entitást. Ezt követte 1941-ben a Független Horvát Állam is. A muzulmánok eleinte lojálisak voltak az új hatalom iránt, s amikor csalódnuk kellett, inkább fordultak a német megszállókhoz, mint az erőszakoskodó szerb csetnikekhez.

A kommunista irányítású partizánháború nyomán létrehozott Jugoszlávia területi megoszlásában az 1918 előtti történelmi határokat vették alapul, így jöhetett létre 1945-ben ismét a Bosznia-Hercegovina Köztársaság. Ugyanakkor az ötvenes évek végéig muzulmán nemzet explicit módon nem létezett, nemzeti szinten horvát vagy szerb lehetett valaki (avagy „muzulmán” szerb vgy horvát), - érdekes módon az 1948-as népszámlálás alkalmával a muzulmánok döntő többsége inkább a „nemzetileg nem nyilatkozó muzulmán” rubrikát választotta (82,3 %) . Első ízben az 1961-es népszámlálás tette lehetővé az „etnikailag muzulmán” alternatíva választását. Első ízben a köztársaság 1963-as alkotmányának preambuluma sorolja a muzulmánokat is az államalkotó nemzetek közé.

1991-ben ők voltak a köztársaság össznépeességén belül relatív többségben (43,7 %, míg a szerbek 31, 4 és a horvátok 17,3 %-ot tettek ki).

A boszniai háború jórészt felszámolta a nemzetiségileg vegyes összetételű lakossági-struktúrát. Az etnikai tisztogatás - mely mindhárom nemzet részéről, de különös kérlelhetetlenséggel szerb oldalról folyt - végeredménye az 1995-ös Daytoni megállapodásban szentesítést nyert, s ennek következtében jó időre megszűnt annak lehetősége, hogy valamiféle összetartozást kifejező regionális - köztársasági tudat formálódhasson ki.

A vallási tudat -minden jelentősége mellett is- kezd másodlagossá válni a nemzeti javára. A boszniai jelent a múlt alkalmazása, eszközként való felhasználása is jellemzi. A muzulmánok nem csupán bosnyákoknak nevezik magukat, de a címerükbe emelték az Anjou-házzal). A másik két nemzeti entitás tagjai -a szerbek és horvátok- azonban ezt a címert nem hajlandók elfogadni, tehát az csak a bosnyák területeken érvényesülhet.

Az elmúlt másfél-két évszázad boszniai története alátámaszthatja azt a feltevést, hogy a nemzetalkotás folyamta nem egyszer s mindenkorra zárt történelmi folyamat, Ellenkezőleg: az alternatívák harcaként értelmezhető. Bosznia esetében a múlt századi hármass konfesszionális tagozódás - úgy tűnik végérvényesen- nemzetiként rögzült. Három nemzeti entitáson múlik a jövőben lesz-e ténylegesen, nem csupán a politikai térképen, Bosznia-Hercegovina mint állam.

Sonnevend Péter

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ ÉS TANKÖNYVCENTRUM

1054 Budapest, Honvéd u. 5. (Báthori u. sarok)
Telefon/fax: 332-7357, 132-7385, 131-6350

*Nyitvatartási idő:
Hétfőtől szerdáig 9-17 óráig
Csütörtökön 9-18 óráig
Pénteken 9-16 óráig*

A magyar kiadók, nyelvkönyvek, szótárak, a Nemzeti Tankönyvkiadó és az alternatív tankönyvkiadók szinte teljes választékával, CD, CD-ROM, VIDEO készlettel állunk az egyéni vásárlók és az intézmények rendelkezésére.

ENGEDMÉNYEINK

Könyvtárak, könyvtárosok, iskolák pedagógusok részére készpénzes vásárlás esetén magyar nyelvű könyveknél 20%, idegen nyelvű könyv, szótár, lexikon, hangzó anyagok, video vásárlásánál 10% engedményt adunk.

KISEBBSÉGGKUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Tanulmányok: Az 1848/49. évi forradalom és a magyar demokrati-
kus hagyományok

* * *

Műhely: „Adjátok vissza a hegyeimet!” – Wass Albert emlékezete

* * *

Nemzetiségi iskolák Magyarországon (elemzések)

* * *

Szemle:

A nemzetiségi politika konstrukciós természete (Robertson, L.R.)

* * *

Államok nemzetek nélkül (Gärtner, H.)

* * *

Életben marad-e Bosznia? (Hofnung, T.)

* * *

A koszovó konfliktus és megoldása (Heraclides, A.)

* * *

A kelet-európai romák helyzete (Barany, Z.)

* * *

Nyugat-Európa: Nemzetiségi forrongások (Dieckhoff, A.)